

BIBLIOTEKA
SHTETIT

81H-32

M27

Gaqo Mani

PARA
STUHISE

novelë

8JH-32

1727.

GAQO MANI

Paza Stuhisë

- novelë -

2024

SHTËPIA BOTUESE «NAIM FRASHËRI»

I

Atilio Danieli, u zgjua fytyrëçelur dhe i gëzuar. Veshi robdeshambrin e kuq, mbathi pantoflat e buta me push prej lëkure lëpuri e, duke fërshëlyer lehtë-lehtë, shkoi drejt e në kuzhinë.

— Sot kam uri, çfarë do të më gatuash për mëngjez, e dashur? — tha me zë të gëzuar dhe melodioz.

— Çfarë të dëshironi, zotni.

Ai thithi buzët, picërroi sytë, bashkoi gishtin tregues me gishtin e madh e përshpëriti si i joshur nga shija e gjellëve:

— Një biftek viçi në skarë, djathë parmixhiano, vezë, gjalpë dhe verë, verë «Rufino».

Fishkëllima e tij u zvarris në korridorin e gjatë të shtruar me udhë të trasha prej leshi ngjyrë bezhë me qenar vishnjë, ndërsa guzhinierja e gëzuar se më në fund po i kthehej oreksi pronarit, tha me vete: «Qenka me humor sot».

* * *

Si hëngri mëngjezin Atilio Danieli, doli në zyrë, thirri administratorin e fabrikës dhe i njoftoi:

— Zoti është me ne, i dashur! Partneri im shqiptar do t'i shesë aksionet. Tani më duket fare pa vend që «Birra Korça» të quhet shoqëri italo-shqiptare, përderisa nuk egziston asnjë santim ka-

pitali shqiptar. Për këtë keni meritë ju, i dashur që me zotësinë tuaj arritët ta nxirrnit fabrikën me humbje katër vjet rresht,

Paolo Vizeti psherëtiu nga kënaqësia dhe tha:
— Po të vepronim ndryshe, nuk do të ishte e mundur t'i frenonim investimet e kapitalistëve shqiptarë, për të cilët artikulli shtatëmbëdhjetë i kontratës qeveritare na detyron të pranojmë jo më pak se dyzet përqind të këtyre investimeve!

— Kjo ka perënduar me shtatë prillin, e sikurse pas çdo perëndimi lind një ditë e re, ashtu duhet të lindë edhe një kontratë e re pa e përfshirë fare jo vetëm artikullin shtatëmbëdhjetë, por edhe të pesëmbëdhjetin e të dhjetin. Kjo është e domosdoshme për të vënë në vend humbjet që na shkaktoi tërheqja taktike.

II

Lefter Andoni e Peço Ligori ngjitën të njëmbëdhjetë shkallët prej betoni e, pasi kaptuan edhe shtatë palë të tjera prej gize të lidhura me njëra-tjetrën, me shule, ndaluan përpara zyrës së inxhinierit. Lefteri trokiti lehtë, çeli portën e hyri me drojtje. Një burrë i trashë me mustaqe të prera shkurt, me një palë sy të vagëlluar, me pamje të heshtur e të vrerosur, pinte birrë qetë-qetë. Barku i rrumbullaktë takonte buzën e tryezës së shkrimit.

Lefteri në fillim u habit sepse s'kishte parë burrë aq të trashë, po shpejt e mblodhi veten duke bërë dy hapa përpara, i zgjati një copë letër. Peço Ligori kishte qëndruar prapa portës.

— Hyrë edhe ti — foli inxhinieri.

Inxhinieri e shpalosi letrën e, pasi u hodhi një sy të porsaardhurve, tha:

— Do të punoni në repartin e varelave me shtatë lekë në ditë. Ju pëlqen?

— Faleminderit, zoti inxhinier, mund të na vini në çfarëdo pune.

— Tani atje, në qoftë se do të punoni mirë... Ku ke punuar ti?

— Në fabrikën e miellit.

— Po ti?

— Unë punëtor krahu.

Inxhinieri ngriti gotën e birrës, por u duk se u pendua, sepse ata, e veçanërisht Peçoja, ja qepi sytë gotës e u përcuall.

— Keni pirë birrë ndonjëherë?

— Unë vetëm tri herë deri më sot — tha si i zenë në lak Lefteri.

— Unë pi sa herë që kam para — u hodh Peçoja.

— Pse, ke para ti?

— Rrallë, zoti inxhinier.

Inxhinieri qeshi me zë, e aty për aty, sikur të kishte hequr maskën e të zbulonte fytyrën e vërtetë, u çel e u zbut aq shumë sa s'të besohej se ishte ai i pari, i heshtur e i vrerosur. U ngrit nga karrigja duke rënkuar e atëhere ju duk barku i madh e trupit i shkurtër. Inxhinieri u luhat e pas disa çapeve të rënda e të zvarritura, qëndroi përpara gjaçajës, nxori dy shishe birrë e i vuri mbi tryezë.

Sytë e Peços vetëtinë nga një dritë e fuqishme. Një drithmë e lehtë ja tkurri lëkurën. Zgjati dorën e mori shishen; ndërsa Lefteri nuk e preku.

— Pse s'pi ti?

— Falemnderit shumë, zoti inxhinier, s'kam ngrënë asgjë në mëngjes!

Tjetri mbloodhi buzët e mendoi: «Ose do të jetë idiot ky, ose do të shitet». Më në fund inxhinieri mbeti vetë me shishen e paprekur të Lefterit, të cilën e piu mengadalë.

Sjellja e inxhinierit u bëri përshtypje të madhe, e sidomos Lefterit. Po, ky ishte zakoni i tij. Këtë ai e bënte me cilindo që i hynte në zyrë.

Inxhinier Gerhardi, që specialist me përvojë. Në fabrikë kishte venë një metodën e tij shumë racionale në një operacion pune të rëndësishme e këtë metodë s'e gjeje të shkruar në asnjë nga librat teknike të deriatëhershme.

Ëndërra e dikurshme për të bërë para kishte përënduar që me kohë dhe inxhinier Gerhardi kishte mbetur po aq i varfër e po aq i pakënaqur siç ishte përpara tridhjetë vjetësh.

Kolegët e tij kishin shkuar përpara në jetë. Ai habitej si ata kishin mundur të bëheshin të pasur. Disa qenë bërë pronarë e koncesionerë, disa të tjerë përfaqësues të firmave të mëdha, ca oficerë madhorë e deri zyrtarë të kancelarisë së Rajhut. Ja, Atilio Danieli. Ç'kishte qenë ai? Një fashist aktiv që kishte marshuar mbi Romë në tetor të vitit 1922. Ndërsa sot Danieli ishte jo vetëm pronar i fabrikës, por edhe përfaqësues i firmës «Hellmann». Pse, nuk mund ta përfaqësonte inxhinier Gerhardi firmën «Hellmann», ose të paktën firmën «Topi» që kishte ngjashmëri me të parën? Jo. Ai kishte mbetur në vend. Vetëm atij s'i kishte qeshur fati.

Kishte dhe raste ku i dukej së edhe ashtu s'qe keq, por ajo kënaqësi qe falso. Ai desh të bëhej i pasur, kërkonte me çdo kusht të arrinte diçka, që ta

shquante nga një nëpunës i zakonshëm. Ai gjithmonë i kishte urryer nëpunësit. Tek mendonte servilizmin e tyre, ndjente një farë pështirosjeje. Ai e urrente administratorin ose drejtorin e fabrikës, Paolo Vizetin. Ai vërtet ishte administrator i fabrikës, por çdo gjë e merrte të gatshme nga inxhinieri e pastaj bënte vetëm një regjistrim, jepte një urdhër dhe hidhte një firmë.

Paolo Vizetit i kanë rezervuar një apartament komod brenda në fabrikë, ndërsa inxhinier Gerhardi banon në një shtëpi karakatinë pesëmbëdhjetë minuta larg fabrikës e pi ujë pusi. Vizetin e kanë vënë në një zyrë luksoze, larg zhurmës së maqinave e tymit të furrave, i kanë lënë në dispozicion një veturë «Lançia», i kanë lidhur një rrogë me tetëqind franga në muaj përveç tri përqind mbi fitimet totale, ndërsa Gerhardi merr tetëdhjetë franga më pak në muaj e dy përqind mbi fitimet totale. Ja pra ç'do të thotë të kesh të drejtën e firmës!

Ata të dy kanë ardhur për të njëjtin qëllim në Shqipëri; të fitojnë para! Por, ndërsa Vizeti di të llogaritë edhe santimin, Gerhardi jo. I pari mburret me kursimet e veta, kurse i dyti shpeshherë mbetet pa cigare!

III

Kur u kthye në shtëpi, Lefteri qe fare i kapitur. Dymbëdhjetë orë i kërrusur mbi varetat, me dy çekanë, njëri prej të cilëve quhej vare e peshonte pesë kile, kishte rrahur rrathë, i kishte shtrënguar e

puthitur që, kur të mbushej varela me ujë e të vihej në provë me ajër të komprimuar, të mos kishte asnjë humbje ose rrjedhje, ndryshe përgjegjësi i repartit ta kthente vozën dhe atëhere duhej të bënte punë të dytë pa shpërblim.

Në përgjithësi kjo punë s'donte aq mjeshtëri se sa forcë krahu.

Rrinte shtrirë në shtrat me duart prapa kokës e sytë i mbante te dritarja e vogël, nga e cila vinte një dritë e përhime.

U kthye më krah, por drita në dritare sikur po bëhej më e fortë dhe ndoshta ai ngacmim si edhe tingujt e çekanëve që i kumbonin ende në vesh, ja turbullonin kokën. S'qe mësuar me zhurma të tilla, as me një ngarkesë pune të tillë që të drobitte. Ndoshta për këtë arsye punëtorët në këtë fabrikë i dukeshin si shumë të rraskapitur e gojëkyçur. Por përshtypje më të madhe i kishin lënë inxhinieri edhe përgjegjësi i repartit, i cili disa herë e kontrollonte punën.

Nga Tasi Çuka kishte dëgjuar se Inxhinier Gerhardi qe një tip i mbyllur, pa shokë e miq e për më tepër s'përzihej në politikë. E kundërta e tij qe përgjegjësi i repartit, Nino Maconi. Disa punëtorë thoshin: «Ai jo vetëm që është sahanlëpirës, po edhe spiun i Atilio Danielit» edhe Tasi e kishte quajtur njeri të poshtër.

Jeta në fabrikë sa shkante dhe e tërhiqte. Tek ajo gjente diçka të re që s'e kishte gjetur në punën e parë. Ja, përsëri i dalin para syve punëtorët.

Me Peço Ligorin u bë shok që ditët e para, por këto ditë është njohur dhe me Gurin e Vaskës, punëtorë të vjetër që dinë e njohin shumë gjëra në fabrikë, njohin edhe njerëzit, ua dinë edhe huqet

e hallet. Tek këta Lefteri vëren frikën e pushimit nga puna që i shtyp çdo çast e që ua venit jo vetëm rininë, por edhe forcën shpirtërore. Se mos vetëm te këta e gjen këtë ndjenjë. Ju kujtuan fjalët e Gurit:

— Kjo fabrikë, o vëlla, e ka punën me diell. Sa djeg dielli, ka punë sa të të bjerë bretku, ama, po zuri të ftohtët e të të nisë thëllim, del Ninoja me listë e thërret emrat. Ti pret me zemër të ngrirë, dëgjon emrin e shokut, pastaj të vjen radha edhe ty. Var mësallën në gozhdë, vete në zyrë e lan hesapet. Pret pastaj vitin tjetër. Del shkurti, po nganjëherë edhe marsi bën ftohtë, po ti vjen e zë portën e madhe. Pret. Të thonë javën tjetër, do s'do, ngre kokën nga qielli e thua: «Epo në prill do të hapet moti», lëri pastaj rregullat e tjera, nejtse do t'i marrësh vesh një e nga një. Po hap sytë nga ai Ninoja, se ai s'ka shpirt njeriu!

— Vetëm të dish një gjë, o Lefter, — kishte shtuar Vaska— po të panë që ke fuqi e je kokulur, lëkurën të nxjerrin, pa të bëjnë ndonjë të mirë sa për sy e faqe, ama ti s'e merr vesh fare se në anën tjetër ta nxjerrin më dysh.

Lefteri, kishte vënë buzën në gaz.

Që atëhere Lefteri qe bërë shok edhe me këta të dy dhe drekave hante bukë bashkë me ta, bënte shaka dhe i gërmonte si dheun preshajka, sipër e sipër, po nganjëherë ua prekte dhemkat dhe atëhere dukej fare sheshit se si kërcenin ata e se si e nxitnin që t'u tregonte ngjarje. Lefteri po ua zbulonte shpirtin dalëngadalë.

Dalëngadalë dhe Lefteri po mësohej me punën e rëndë. Për katër muaj ai e përvetësoi zanatin sikur të kishte një vit që punonte. Ndoshta për këtë arsye përgjegjësi i repartit kishte filluar të afro-

hej me të. Bisedonte me të, e qeraste me birrë dhe ua tregonte punëtorëve të tjerë si punëtorin shembull. Shpeshherë i shënonte në ditar edhe ndonjë orë të tepërt. Në përgjithësi Ninoja hiqej si mik i Lefterit. Në të vërtetë Ninoja qe i ashpër, i rreptë e fjalëpakë me cilindo. Sjelljen e tij ndaj Lefterit e kishin vënë re edhe punëtorët e tjerë të repartit të mbushjes, kështu që dhe filluan ta ngisnin.

— A e shihni bre se si ja hodhi trutë e gomarit.

Lefteri kishte qeshur. Në të vërtetë prej kohësh ishte në pritje që të shihte se ku do të dilte Ninoja. Një të premte, kur kishte marrë rrogën (mbasi në fabrikë paguanin çdo të premte), Ninoja e pyeti Lefterin:

— Je i kënaqur me mëditjen?

Lefteri qeshi dhe hapi pëllëmbën:

— Ja, mjaftojnë këto për një javë?

— Punëtorët e tjerë marrin më pak.

— Nuk flas vetëm për vete.

— Ti shiko punën tënde, se edhe për ty s'pyet kush.

Pas një heshtjeje të shkurtër, Lefteri shtoi:

— E dini se punëtori mezi jeton? Ju, bie fjala, keni ardhur këtu për të fituar dhe ç'është e vërteta po fitoni mirë, sepse merrni dhjetë herë më shumë se unë. Megjithatë ma thotë mendja se përsëri nuk jeni i kënaqur!

— Ti mos bëj krahasime të tilla, sepse gabon! Pagesa shkon sipas punës, s'mund të marrin të gjithë njëloj.

— Nuk thashë ashtu, por, duke pasur parasysh se njerëzit e kanë gojën njësoj si edhe vdekjen...

— Këtu ke të drejtë, por mos harro se njeriu

është si majmuni, prandaj edhe zoti ka bërë ndarje. Një i madh ka thënë: «I krishteri duhet të pranojë e të durojë me trimëri shpirtërore e me besim të pa tundur te zoti të gjitha ngjarjet e hidhura të jetës!»

— Kështu thonë edhe priftërinjtë tanë. Për këtë falet përpara ikonës edhe nëna ime.

— Çdo i krishterë kështu duhet të flasë. Ti s'je i krishterë?

— Më fal, zoti Nino, por unë s'e besoj zotin!

Ninoja çakëriti sytë, mori pamje serioze e, sikur të qe ai vetë perëndia, çkërmiti dhëmbët:

— Pusho, se po bën mëkat. Kështu flasin heretikët, të cilët unë i urrej. Kështu do ta ngarkosh veten me mëkate e me gabime. Një rrugë e tillë të shpie në greminë. Po, po, të siguroj unë. Mua më vjen keq, unë të këshilloj të tregohesh më i pjekur, të mendosh për të ardhmen tënde, ti duhet t'i vësh një qëllim në jetë vetes: Të fitosh para, të bësh diçka që të fitosh, më kupton?

— Nuk të kuptoj, zoti Nino.

— Je tip i zgjuar, punon mirë, më mirë se të tjerët mund të them, ka mundësi t'ju mbajnë përngahera në fabrikë, besomë mua, je i ri... Sa vjeç je?

— Njëzet e tre.

Lefteri s'po e duronte dot Ninon, dhe në të njëjtën kohë i vinte për të qeshur, por nuk desh ta shpinte punën më tej. Nino Maconi nuk paskesh qenë vetëm një shërbëtor besnik i padronit, por edhe një «ithtar në fe». Pas një heshtjeje zëri i Ninos buçiti:

— A s'bën të bisedojmë shtruar, të gjejmë një gjuhë që të merremi vesht. Unë dua të të ndihmoj, kjo është natyra ime, gjithmonë i kam ndihmuar njerëzit e sinqertë e punëtorë. Eja pra të lidhemi me njëri-tjetrin.

— Më shkoqur, zoti Nino, se ne punëtorët s'e kuptojmë këtë gjuhë — dhe e pa Ninon në bebe të syrit. Tjetri buzëqeshi. — Mos doni t'ju jap informata për ata që pinë birra fshehurazi?

— Bravo, je tip i zgjuar, prandaj s'më pëlqen të prishem me ty.

— Edhe unë dua ta kem mirë me ty, zoti Nino.

— Natyrisht, ti ma ke nevojën.

— Edhe ti.

— Jo më tepër se ti.

— Më duket më tepër.

— E pse.

— Që të më bësh spiun!

— Shiko, djalë, po e lot keq. Të ofrojnë diçka... Është fjala të bësh para, që të jetosh si zotni?

— Nuk më duhet një jetë e tillë.

— Atëhere unë s'të garantoj punë të gjatë në fabrikë. Në vjeshtë natyrisht, s'do t'i mbajmë të gjithë, kështu bëhet çdo vit.

— E pastaj, kujton se do të vdes, do të bie në gjumë si ariu e do të zgjohem në pranverë.

Kjo shaka s'i pëlqeu Ninos, por siç dukej nuk u gjend i gatshëm t'i përgjegjej, prandaj dhe u largua.

* * *

Çdo mëngjez punëtorët prisnin te porta e hekurt derisa të binte sirena e parë. Disa uleshin këmbëkryq në trotuar e pinin cigare, të tjerët bënë muhabet e disa rrinin të menduar. Për çudi, pjesa më e madhe e punëtorëve, mëngjezeve vinte në fabrikë si pa gojë, ndërsa në pushimin e mesditës, kur hanin drekën e varfër ndenjor mbi arkat e varelat

ose këmbëkryq në mullarët e kashtës që përdorej për ambalazhimin e shisheve, kërciste muhabeti e shakaja. Të dukej sikur njerëzit dilnin nga shtëpitë të mbushur me mërzi...

— Brengat tona janë njëlloj, si në mëngjez e mbrëmje, veçse kur hedh një shishe e ndjen veten pak më mirë, se të lan gurmazin, shishja e dytë ta çel gojën, po vazhdove të pish të merr djalli, se, ose e shtur gojën fare, ose të vjen era birrë që tre hapa larg dhe Nimoja ta punon paq, të këput gjobë që të çuditësh. — kishte thënë usta Bexheti, një punëtor i vjetër.

Punëtorët ja kishin vënë veshin këtij arësytimi e kishin qeshur.

— Birrë të pimë aq sa të mos na marrin vesh, ndërsa pjesën tjetër ta derdhim, të thyejmë shishe!.. Puna është ta dëmtojmë paudorin. Ay po na shtrydh si llmoni — kishte përfituar nga rasti Lefteri.

-- Ti dashke të na zbojnë fare nga puna.

— Në qoftë se do të dime t'i mbajmë sekretet veprimet tona, s'ka për ta marrë vesh asnjëri.

Lefteri rrëshqiti në kashtë.

— Ka ardhur koha të ngrihem, s'duhet të presim me duar në xhep. Në shumë shtete punëtorët janë ngritur më këmbë. Në botë po ndodhin çudira, po ne s'i dimë. Dëgjoni, kam lexuar një libër, po, t'ju them të drejtën sikur më ka zgjuar nga gjumi. Ti, Peço, duhet ta mbash mend demonstratën e bukës në tridhjetegjashën.

— Posi, ore.

Lefteri ngriti kokën. Shokët ja kishin qepur sytë.

— Ja në Rusi sot jetojnë të lirë. U desh gjak dhe sakrifica për fitoren. U ngritën të gjithë, u ba-

shkuan e bënë Revolucionin e Tetorit. Në qoftë se ne, punëtorët, duam të fitojmë të drejtat tona, këtë të mos e presim të bjerë nga qielli, as pronarët s'kanë për të na e dhënë. Të drejtat tona duhet t'i fitojmë vetë t'i marrim me forcë, me luftë.

— Shumë njerëz kanë folur kështu si ti — u hodh Guri — por ne duam të na tregojnë se çfarë duhet bërë. Unë jam në një mendje me ty. S'do të fitojmë kurrë, po të bëjmë sehir.

* * *

Dielli po i afrohej perëndimit, por ishte ende nxehtë sa ta mbante zaguzhinë mbi dhe. Qyteti i pluhurosur e i përzhitur nga zhegu dukej si i për-gjumur. Tymi i zi i oxhakut të fabrikës, pasi dilte me vorbuj nga gryka, përhapej mbi çatitë e fabrikës e rrinte pezull duke sajuar copa resh e duke hedhur hije, herë mbi pullazet e kullës herë mbi magazinat. Pak më vonë një shtëllungë tymi mjaft e zezë dhe e përdredhur, mori udhë dalëngadalë nga veriu, bëri një copë hije mbi arrë e pas pak zuri të çahet në copa e të thërmohej derisa u shkri fare.

Peçoja pinte duhan. Guri i kishte vënë kurri-zin tringut të arrës. Vaska ishte ulur këmbëkryq, ndërsa Lefteri mbi ledh fliste:

— Duhet të kemi të qartë një gjë. Okupacioni fashist e ka rënduar edhe më tepër gjendjen e mjerruar të popullit tonë. Italianët duan ta kthejnë Shqipërinë në një koloni të tyren. Po t'i hedhim një sy gjendjes së sotme, do të bindemi.

Italianët kanë filluar të derdhen në vendin tonë me gjithë familjet. Në fabrikë sot janë nëntë italianë, nesër do të bëhen njëzet e nëntë. Ata marrin dhjetëfishin e mëditjes sonë. Janë specialistë!... Mirë, por edhe ne mund të bëhemi specialistë. Ata e kanë punën të siguruar, kanë firmosur kontrata pune, kurse ne në dimër edhe mund të na pushojnë. Në qytet është hapur «Dopo Lavoro-ja»¹⁾. Fashistët së shpejti do të kërkojnë që edhe ne, punëtorët, të shkruhemi në partinë e tyre, shkurt, fashistët mund ta italianizojnë vendin, ta zhdukin Shqipërinë si komb!

Këtu heshti. Vërejtja fytyrat e nderura të shoqëve dhe e kuptoi se ata kishin rënë në mendime. Një heshtje e plotë kishte pllakosur kodrat. Befas një puhizë e lehtë tundi fletët e arrës. Peçoja vështronte nga qyteti, mendja i qe trullosur. Nga qyteti vinin herë pas here zhurmat e automobilëve ushtarakë, që përshkonin rrugët mes për mes qytetit, ca zbrisnin nga kazermat e merrnin udhën poshtë nga banka e shtetit, ca ngjiteshin lart. Por më qartë dëgjoheshin tingujt e orkestrës nga kafeneja e «Pandës» si edhe gramafonët e lokaleve buzë lumit. Ishte tamam ajo kohë kur ushtarët bredhnin rrugëve të qytetit e «gjuanin» vajzat sipas modës së tyre, ndërsa një pjesë tjetër, ata më të shtyturit në moshtë, që kishin lënë fëmijët përtej detit, shfrenin deret, duke zbrazur fiaskot me verë.

Zhurma e rrugëve dhe e lokaleve shkrihej me pamjen e fashitur të pullazeve e me fëshfëritjen e e gjetheve të arrës e të barit. Kjo ja rëndonte shpirtin Peço Ligorit. Ai, herë shkrifërohet e herë pezmatohet.

1) Klub fashist i ngritur për qëllime propagande.

Vera që derdhet andej poshtë ja tërhiqte vëmendjen. Ai që qejfli prej natyre dhe një gotë ja desh shpirti. Kur kishte para, e bënte fora. Mjerimi ja kishte mbjellë atë ves. Po tani shoqëria me Lefterin, Gurin e Vasken kishte sjellë ndryshime te Peçoja. Pak nga pak këtë ves po e luftonte.

— Ç'të bëjmë, o Lefter?

— Këtu është tërë puna.

Peçoja e kishte humbur fare, vetëm nganjëherë një dritë e fortë i fekste përpara dhe në atë dritë shikonte se me Lefterin e lidhte një miqësi e fortë. Në zemrën e topitur që ndezur një shkëndijë. Thithi cigaren thellë.

— Njerëzit kanë në kokë shumë gjëra të errëta, — vazhdoi Lefteri — të errëta si mjegull e, duke qenë kështu, nuk e ndajnë dot nëse duhet jetuar kështu apo duhet bërë diçka për të shpëtuar.

Do ta dojë puna t'u flasim hapur punëtorëve për luftë të armatosur kundër zaptuesit, por, që kjo të kuptohet drejt, duhet ta japim ne shëmbullin të parët. Punëtorët duhet të binden për këtë. Do ta kemi vështirë me ndonjë punëtor, që është pajtuar me këtë gjendje e bashkë me kurrizin ka ulur edhe kokën. Po ta keni të qartë se, po vazhdoi gjatë ky pajtim, njerëzit do të na zënë myk.

— S'na ka qeshur një herë buza-psherëtiu Guri duke thërmuar një plis.

Lefteri e ndërpreu fjalën, Në fytyrat e shokëve vërente një buzëqeshje të hutuar që në përgjithësi shprehte ndjenja e shpresa të papërcaktuara.

Vaska u mbështet mbi bërryle dhe hodhi sytë poshtë, nga qyteti. Dukej që në shpirtin e tij gjithshka që trazuar dhe ato ngacmime të forta që nuk

e kuptonte nga i vinin, e bënin nervoz. Ashtu pa vetëdije, këpuste, fije bari, i bluante, me dhëmbë e i pështynte përpara këmbëve. Dalëngadalë, më në fund, arriti të kuptonte se jeta e tij pat qenë një jetë fare e zbrazët. Shpresa e shpëtimit tanimë nuk qe më një ëndërr. Megjithatë, e shqetësonte pyetja: «Ç'duhet të bëjmë që të shpëtojmë?»

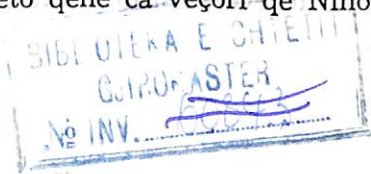
Desh të fliste, por nuk dinte nga t'ja fillonte, se ende nuk e kishte përcaktuar mirë atë që desh të thoshte. U hodhi nga një shikim të shpejtë sho-këve, pastaj i ndali sytë te Lefteri.

— Ja, kështu, s'na ka qeshur buza-përsëriti.

IV

Përgjegjësi i repartit, Nino Maconi, kishte arësye që vriste mendjen për Lefterin. Dy muaj pasi ky i fundit kishte filluar punën në fabrikë, Ninoja ishte thirrur nga kapiteni i karabinjerisë, Aldo Terci, e kishte marrë porosi që ta rekrutonte Lefterin. Ninoja nuk kishte pyetur se si kish lindur ajo ide, por me sa kuptoi, kapiteni desh që me Lefterin të maste pulsin e punëtorëve, desh të futej midis tyre me ndonjë farë mënyre. Por nga biseda e fundit, Ninoja kishte kuptuar se me atë djalë qe zor të binte në ujdi. Madje ai, Ninoja, ndoshta qe shfaqur si shumë shpejt.

Lefteri nuk dukej të ishte aq i paditur. Italishten e fliste mirë, gjuhën e kishte të mprehtë, kishte edhe guxim. Këto qenë ca veçori që Ninos i bënin

përshtypje. Por ai përsëri pyeste veten: «Përse Ter-ci ka zgjedhur pikërisht këtë?»

Ninoja vendosi të ndërronte taktikë, por, që t'ja arrinte kësaj, duhej të përballonte situata të papërcaktuara. Ai nuk ishte mësuar me njerëz si Lefteri që ta thonë ballë për ballë atë që kanë ndër mend. Ai kujtonte se të gjithë punëtorët qenë të ndrydhur e kokulur.

Edhe diçka tjetër e brente Ninon. Ai kishte zbuluar te Lefteri njeriun, tek i cili kthenin sytë punëtorët e humbur. Madje Ninos i dukej sikur Lefterin mund ta simpatizojë që në takimin e parë, ndërsa pas një bisede ai kish borxh të të bënte për vete.

Ai shkonte disa herë në ditë në repartin ku punonte Lefteri dhe në kundërshtim me zakonin e vet, hapte fjalë e bisedonte. Lefteri nuk ja zgjatte, por shpeshherë që i detyruar ta shikonte në sy.

— Po vjen Ninoja — e ngacmoi një punëtor. — Më duket se i ke hyrë në zemër.

— Kam frikë mos shtjerë dashuri — qeshi Lefteri, duke i dhënë çekani me sa fuqi që kish, por rrethi i varelës u këput atje ku që mbërthyer.

— Më butë, djalë, kështu s'do të lësh rreth më këmbë.

Lefteri ngriti rrethin që kërceu mu te këmbët e Ninos.

— Sa ta mësoj dorën e kam ca zor, zoti Nino.

— Ja kështu — mori çekani Ninoja e filloi të rrihte rrethët me ritëm saqë të dukej se ai tik-tak s'që i çekani të Ninos, por troku i revanit të një çifti kuajsh.

Përgjegjësi i repartit rrahu dy varela për t'ju treguar punëtorëve se si duhet të punojnë. U trëgoi

se si duhej mbajtur çekani dhe vareja e, pasi i vuri në punë, doli nga reparti. Frymën e mbajti në magazinë, çeli një shishe birrë dhe e piu me etje. Më drekë kishte pirë verë, por vera s'i kish pëlqyer, prandaj çeli edhe një shishe të dytë birre dhe e piu mengadalë duke e shijuar.

Ra sirena. Punëtorët lanë punën. Ninoja vajti në zyrën e inxhinerit për të raportuar punën e ditës e për të marrë detyrat për të nesërmen. Tek po ngjitte shkallët, dëgjoji zërin e përvajshëm të administratorit. Në fillim u drojt, por, kur dëgjoji se ishte puna për punëtorë, hyri.

— Mirë mbrëma, zotërinj.

— Mirë mbrëma, Nino, ulu — i tha administratori, ndërsa inxhinier Gerhardi e pa ftohtë, sikur desh t'i thosh: «Më mbive në sy tërë ditën».

Administratori u përshëndet përzemërsisht me Ninon duke ja ndërprerë fjalën inxhinierit, por inxhinieri e ngriti zërin edhe më:

— ... Më duhen edhe pesë punëtorë për transportin e jashtëm.

— A nuk mund të punojnë pak më tepër punëtorët?

— E pamundur! Punojnë dymbëdhjetë orë në ditë duke bartur arka, duke larë shishe e duke rrahur varela. Dreqi ju mori, ç'u paguani, shtatë lekë në ditë!

— Asgjëkund i nuk paguhen më tepër.

— «Vianini»¹⁾ paguan dhjetë.

— «Vianini» zbaton punimet e jashtme, i dashur, nuk është njëlloj.

1) Shoqëri italiane e ndërtimit.

— Mua nuk më intereson. Unë di se më duhen punëtorë. Këtë e di edhe zoti Nino.

— Urdhëroni, zoti inxhiner — brofi Ninoja.

— Flisni, ju duhen punëtorë apo jo?

Ninoja u përcuall, bëri buzën në gaz, u zu ngushtë e, duke kthyer fytyrën nga Vizeti, pohoi:

— Duhet, zoti drejtor, në verë ka gjithmonë punë në fabrikë.

— Be... — ngriti supet Vizeti, — nuk ka ndonjë rrugë tjetër — dhe rrahu tryezën me gishtat e bardhë e të thatë.

— Jo! Ejani nesër në mëngjez dhe rrini në fabrikë që të bindeni se si punohet.

Administratori ngriti gotën me birrë dhe piu me gllënka të vogla.

— Juve, zoti inxhiner, gjithnjë më mposhtni. Do ta bisedoj çështjen me padronin. Natën e mirë!

Ndërsa Ninoja brofi më këmbë e i çeli portën Vizetit duke përkulur kokën me respekt, inxhinieri u mjaftua vetëm me një të tundur të kokës.

— Është dorështrënguar plaku, por nuk ka të drejtë. Mbase nuk e çmoni punën, ndërsa unë duhet të përpiqem t'i mbush mendjen.

— Ju e thatë mirë, zoti inxhiner, ai duhet të njihet me punën, kështu mendoj edhe unë.

— Jo, jo, nuk kuptohem me Vizetin, do të flas me padronin, po s'më kuptoi as ai, aq më keq për të. Do të prodhojmë më pak e do të shesim më pak. Duhet kapur çasti, duhet shfrytëzuar, stina e verës. Kjo dreq birrë ma hëngri shpirtin. Nuk di si ta orientoj punën. Një ditë pinë njerëzit, tri ditë s'e vënë në gojë. Më duhet diçka... një farë garancie, një farë programi. Zoti Vizeti s'e bën dot një gjë të tillë, agjentët nuk përpiqen të sigurojnë tregje, ndërsa

mua më duhet treg, treg. Ja, bie fjala, ne duhet të dimë për afërsisht sa birrë do të përdoret javën që vjen, sa duhet të nisim jashtë, sa do të mbetet për në vend... Më kupton?

— Ju kuptoj, zoti inxhiner.

— Të punosh me program është punë fort e pëlqyer. Atëhere s'do të ketë arsye që të mos pranojë kërkesat e mia administratori.

* * *

Ninoja doli nga zyra e inxhinerit pa qejf. E ndjente veten fare pa vullnet. Arësyetimet e Gerhardit jo vetëm që nuk e tërhiqnin, por e mërzitnin.

Ecte anës rrugës me shelgje e akacje, herë shkonte fare pranë jazit të mullinjve mbasi i pëlqente dëgjonte llapashitjen e ujit. Ajo zhurmë monotone sikur ja davaritte mendimet e i ngjallte shpresa për të fituar mbi Lefterin. Po t'ja arrinte kësaj, edhe pozita e tij do të forcohej.

Megjithatë, mendimet ju kthyen rishtas te Gerhardi. Arësyetimet e tij si edhe paanësia në politikë që tani njihej nga të gjithë e bënë Ninon që t'i vinte një pikëpyetje të madhe. Disa italianë i jepnin të drejtë inxhinerit, ndërsa të tjerët, e këta ishin shumica, si pronari, llogaritari, drejtori, e quanin «njeri me shpirt të vdekur».

Duke analizuar fjalët që ishin këmbyer pak më parë midis tij dhe administratorit, arriti në konkluzionin se inxhineri, me ndërgjegje ose pa ndërgjegje, shpeshherë mbante anën e punëtorëve!

I kredhur në mendime hyri në shtëpi, çeli dhomën e vet që kishte marrë me qira e padashur qën-

droi te dritarja. Drita elektrike e shtyllës së rrugës binte mbi dritaren përkarshi shtratit. Dhoma merrte një vezullim të zbetë, por drita ishte e mjaftë sa të shquante sendet që pajisnin dhomën: shtratin, komodinën, garderobën, pasqyrën e varësen e rroba-
ve të mbërthyer në mur.

Ninoja vinte rrotull nëpër dhomë një copë he-
rë. As vetë nuk e dinte pse i qe bërë ai zakon. Në gjysmerrësirën e dhomës shihte orenditë si të për-
mbytura, ndiqte lëvizjen e hijes së vet, qëndronte
një çast në dritare, përgjonte rrugën, pastaj çelte
dritën e shtrihej në shtrat ashtu siç qe. Përballë
shtratit qe mbërthyer në mur një portret gruaje.
pikturuar me vaj, nga një autor anonim, të cilën i
zoti i shtëpisë osë e kishte harruar pa e hequr, osë
e kishte lënë me dashje. Ninoja s'merrte vesh nga
arti i pikturës dhe as i vinte rëndësi, por, kur shih-
te sytë e mjegulluar të gruas që e shihnin ngultas,
sepse ndjente një trazim ndjenjash. Kur sodiste
portretin e gruas, i dukej si njeriu më i përzemërtë
në ato çaste, pa vetëdije, mendonte për jetën famil-
jare. Por ky qe vetëm një çast fare i shkurtër, atij
s'i hynte në sy asnjë grua përveç Pinës!

Befas pyeti veten: «Përse erdha unë në këtë
vend?» Dhe sa herë që mendonte kështu, rrudhat
e fytyrës i thelloheshin edhe më tepër. Atëhere
shkonte në pasqyrë dhe vështronte dritën e syve që
herë i dukej si një tufë xixash, herë si një ndriçim
i vagëlluar. Pastaj sytë i hidhte nga gruaja në por-
tret e mallëkonte:

— Djall, lavire!

I afrohej portretit, e vërente me kujdes, prekte
cepin e kornizës e bëhej gati ta shkulte e ta flakte,

por sepse pendohej dhe fillonte rishtas nga kërcënimet.

V

Në rrugicën e errët po ecnin dy njerëz. Drita elektrike në qoshen e sipërme të udhës, fekste e lëshonte fasha drite në kalldrëm. Shtëpitë përdhese, me mure që kishin dhënë bark e me pullaze të batisura, dremisnin e përkundeshin sikur të ishin mbi ujë. Shiu i hollë që binte shtruar ta turbullonte pamjen, ndërsa kalldrëmit i jepte një farë shkëlqimi. Ata ecnin me nxitim. Njeri hoqi kasketën dhe e shkundi, pastaj e futi thellë në kokë, tjetri ktheu fytyrën.

— Këtu — tha.

Peçoja qëndroji prapa Lefterit, që zuri rrezën e portës e trokiti tri herë, e diçka mërmëriti. Ai e njihte Tasi Çukën shokun e Lefterit, vetëm nëpërmjet thënjeve të këtij të fundit.

Qëkurse Peço Ligori, kishte filluar të vinte nëpër mbledhjet ilegale, kishte ndërruar natyrë saqë habitet edhe vetë. Bisedat e mbledhjeve i kishin lënë mbresa e tani i kishte lindur një dëshirë e zjarrtë për të ditur sa më tepër. Shpirti i tij i mbyllur e i vrerosur po çelej. Ndjente një farë angushtie: «Ç'farë njeriu do të jetë ky Tasi».

Krisi mandalla e portës.

— Mirëmbërëma, gjyshe!

— Urdhëroni!

Peçoja ja shtrëngoi dorën plakës, kurse ajo po e vërente me kujdes. Ndërkohë Lefteri kishte kapërxyer oborrin e ngushtë që binte erë borzilok.

Në hajat binte erë tjetër, pak e rëndë, një përzierje erë myku e gazi të djegur.

— Vdekje fashizmit!

— Liri popullit!

Tasi kishte qëndruar në mes të dhomës e mban-te llambën e gazit në dorë. Ai e zhbiroi Peçon me një palë sy të gjallë e të ndritshëm, ja shtrëngoi dorën fort e, duke lënë llambën mbi oxhak, tha:

— Uluni, shokë.

Nga forca dhe ashpërsia e pëllëmbës, Peçoja kujtoi se kishte të bënte me një njeri të regjur në punë krahu, ndërsa në shikimin shpues e të vëmendshëm pa njeriun e zgjuar, të mprehtë e befas u hutua.

— Rrini, o shokë!

Peçoja u rrotullua nëpër dhomë sikur s'gjente vend ku të ulej, dhe pastaj ndenji më krah të Lefterit, përballë të zotit të shtëpisë.

— Si të duket puna e re në fabrikë, o Peço, a të lodh ndopak kanxha e zjarrit? — pyeti Tasi me një ton të butë e miqësor thujse e njihte prej kohësh.

Peçoja ja nguli shikimin. Fytyra e tij dëshmonte vuajtje e mundim. Tek e vështronte ballin e gjerë, fytyrën e rrumbullakët e të përzemërt, i jepte hak Lefterit që e quante pucarra.¹⁾

—... E kam provuar edhe vetë atë punë, — shtoi Tasi — ama puna më e padurueshme e më e ndyrë është pastrimi i kanaleve. Të kanë futur në kanal?

— Jo, bre, shoku Tasi.

1) Trim, njeri me karakter të papërkultur.

— Do të të futin e do të më kujtosh. Doemos edhe atë punë njeriu do ta bëjë, ama të të japin veshje.

— Sidoqoftë inxhinieri e ka me sy të mirë qëkurse e hoqi nga reparti i varelave — tha Lefteri. — Ai barkaleci nganjëherë ta mbush mendjen se është me punëtorin.

— Ashtu vërtet, por ne s'duhet të harrojmë se ai është borgjez, merr rrogë të majme e përqindje Prandaj mund të themi se nuk i përket klasës sonë. Ne do t'u hapim krahët të gjithë inxhinierëve, profesorëve e doktorëve, në qoftë se ata do ta ndiqnin rrugën tonë e do të bënin sakrifica ashtu si edhe ne, por fatëkeqësisht, sot për sot, shumë intelektualë rrinë mënjanë. Inxhinieri, ka raste që shprehet hapur kundër kapitalizmit, tregohet i pakënaqur për jetën e sotme. Por mos harroni se këto nuk janë veçse momente të veçanta. Mua nuk ma thotë mendja të jetë i vendosur në këtë rrugë. Ndoshta këtë e bën për hipokrizi... Mos qofshin të vërteta këto, por, përderisa inxhinieri nuk ka shfaqur ndonjë gatishmëri e s'ka dhënë asnjë provë, edhe ne s'kemi pse t'i besojmë. Shkurt, ai i përket asaj klase që sundon mbi ne. Natyrisht, unë nuk kam ndër mend t'ju them që të hiqni dorë nga ai. Punoni me të. Deri sot s'është bërë fashist...

Peçoja pohonte me kokë dhe herë pas here fytyra i merrte shprehje të zjarrtë. Tanimë s'ishte ai shpresëhumburi. Kishte hyrë në atë rrugë që të çel sytë e të bën ta shikosh botën ashtu siç është, lakuriq, të forcon bindjen se kjo botë e gërshtuar kësisoj, duhet të shplekset e të thurrej përsënjëzaj, duke e qëruar nga shtypja, nga shfrytëzimi e ndyrësia.

Ai e shihte veten të dhënë me mish e me shpirt në luftën për liri e drejtësi, por shpeshherë hutohej kur mendonte se shpëtimi i të varfërve dhe liria e atdheut do të arrihej vetëm me luftën e të varfërve, të punëtorëve e fshatarëve! Por kohët po ndryshonin. Shpresat e humbura po gjallëroheshin. Çdo ditë e re, çdo ngjarje e mbresë, linte vrage në shpirtin e Peço Ligorit.

— I erdhi fundi gjumit letargjik, o shokë. Njerëzit po zgjohen e po çelin sytë siç çel lule taçja pas «lëngatës dimërore». Ju, sot jeni katër veta në fabrikë, nesër do të bëheni dhjetë, tridhjetë, dyzet... Befas kërciti porta. Hynë dy të tjerë. Tokën duart, u njohën. Porta u hap përsëri, të tjerë njerëzi hynë brenda. Dhoma po mbushej. Të fundit qënë dy vajza.

— Më duket se u mblodhën të gjithë — foli Tasi me zë të ulët e duke shëtitur sytë mbi të porsaardhurit.

Pas një heshtjeje shtoi:

— Mirë do të ishte që në këtë mbledhje të merrnin pjesë të gjithë anëtarët e grupeve antifashiste, por, siç e shikon, s'do të na nxinte dhoma, veç asaj duhet t'u ruhemi edhe spiunëve, prandaj secili nga ne ka për detyrë të informojë shokët sa më parë që sonte, po të jetë e mundur. Qëllimi është që jo vetëm anëtarët e grupeve, por i gjithë populli ta marrë vesh...

Njerëzit lëvizën, kureshtja u dukej në fytyrë, por Tasi e kishte zakon që përpara se të hynte në temë jepte porositë e rastit. Ai vështronte njerëzit në dritë të syrit sikur deshte t'u kuptonte mendimet. U mendua një çast. Dhoma kishte rënë në

heshtje, njerëzit vështronin Tasin. Dëgjohej kërcitja e lehtë e fitilit të llambës. Ai tha:

— Shokë. Dje u formua Partia Komuniste Shqiptare! Kjo është ngjarja më e madhe për popullin e atdheun tonë. Të gjitha grupet komuniste u shkrinë në një parti të vetme. Punëtorët, fshatarët sot, kanë një udhëheqje. Lufta nacionalçlirimtare do të ketë një kokë e një dorë të fortë që do ta organizojë e drejtojë...

— Rroftë Partia Komuniste Shqiptare! —
pëshpëriti Lefteri.

— Urra! —shushuritën dhjetëra gojë me zë të ulët.

Peçoja ngriti grushtin eshtak dhe rrahu pëllëmbët. Breshëria e duartrokitjeve ushtoj për disa sekonda në dhomën përdhese, në hajatin e zymtë e deri në oborr. Në atë çast u hap porta dhe një kokë gruaje u zgjat si hije dhe, duke zgjatur fytyrën e gëzuar plotë mirësi, foli:

— Mengadalë, o djemat e nënës, se po gjëmon shtëpia!

Menjëherë u bë heshtje. Njerëzit si të zënë të gabim, këmbyen shikime, ndërsa Peçoja i skuqur e i turpëruar, uli kokën, por, kur vuri re shikimin e Tasit, mori guxim e tha:

— Më falni, o shokë, s'e mbajta dot veten.

— Partia jonë ka detyra të mëdha e të vështira. Dëgjoni, — dhe Tasi shpalosi një letër e lexoi: — «Komiteti Qendror i Përkohshëm, i drejton këtë thirrje popullit:

«U drejtohem i gjithë shqiptarëve të ndershëm që e duan me të vërtetë Shqipërinë, të bashkojmë të gjitha forcat tona për t'i vënë në shërbim të luftës sonë për çlirimin kombëtar. Lufta e ha-

pur ështëë i vetmi qëndrim kundrejt zaptuesit. Çdo bir i këtij vendi të jetë një ushtar i Luftës nacionalçlirimtare. Për të mposhtur armikun, lufta jonë duhet të jetë e organizuar, e bashkuar dhe e fuqishme.

Të gjithë pra, në luftë të bashkuar! Për çlirimin kombëtar në luftë kundër zaptuesit fashist!»

— Lajmi i themelimit të Partisë — shtoi Tasi — do t'u bjerë si bombë zaptuesve, armiqtë e tradhëtarëve. Këta sigurisht do të bëjnë ç't'u vijë për dore për të zbuluar udhëheqësit. Do të aktivizohen spiunë e provokatorë. Shkurt, lufta, do të bëhet e ashpër, e vendosur. Prandaj nuk duhet do të harrojmë detyrën kryesore, konspiracionin dhe vigjilencën. Ne do të jemi, o shokë, ata që do ta mbrojmë Partinë, nga goditjet e armikut. Ne do të jemi të parët që do ta popullarizojmë Partinë në popull, prandaj të ngjallim simpatinë e dashurinë e popullit për të. Edhe një herë po e përsëris: Armiku do ta shtojë terrorin, spiunët do të na gjurmojnë. Ruhuni nga provokimet. Të bëjmë përpjekje që t'i zbulojmë spiunët, t'u mësojmë emrin, lidhjet që kanë në shoqëri, ku banojnë e punën që bëjnë. Sa më tepër informata, aq më të sigurt do të jemi në punën tonë. Ndonjëri prej nesh edhe mund të bjerë në dorë të armikut. Atëhere duhet të qëndrojmë. Këto kisha për t'ju thënë. Ju e kuptoni, nesër, ne do të jemi pjesëtarë të kësaj Partie, prandaj të betohemi se do t'i qëndrojmë besnikë deri në vdekje!

Njerëzit u rrokën për qafe, u puthën. Peçoja dridhej nga një gëzim i papërmbajtur. Pushtonte njerëzit me krahët e fuqishëm, qeshte me zë e u rrihte shpatullat. Pak më vonë njerëzit u lar-

guan dy e nga dy ashtu siç kishin ardhur. Në fund mbeti Lefteri me Peçon.

— Tani duhet ta forconi grupin në fabrikë. Mbështetuni fort te punëtorët e ndershëm. Ka njerëz të mirë në atë fabrikë, por ka edhe sahanlëpërës... Duhet t'i zbuloni e t'i demaskoni pa mëshirë. Kini mendjen nga nëpunësit shqiptarë. Ata janë shkruar në partinë fashiste. Ninoja është spiun, mund t'ju provokojë.

— Ka filluar — ndërhyri Lefteri dhe i tregoi shkurt bisedën e fundit.

— E parashikoja — tha Tasi. — Po e teproi do ta paralajmërojmë. Kryesorja është të bëjmë sa më shumë njerëz simpatizantë, t'i organizojmë në grupet antifashiste, t'i hedhim në luftë, t'i preगतitim edhe për t'i futur në celulën komuniste. Do të bëjmë luftë, shokë. Në fabrikë sot për sot duhet të fillojmë të kërkojmë të drejtat, të organizojmë greva, nuk do të fitojmë menjëherë, ne do të vazhdojmë, por, që të kemi sukses, duhet patjetër që të kemi një rreth njerëzish besnikë e të vendosur. Krahas kërkesave për të drejtat e punëtorëve, do të bëjmë edhe sabotime. Ta dëmtoni me çdo mënyrë Atilio Danielin që po ju shtrydh. Për të udhëhequr tërë këtë punë në fabrikë, kemi menduar që përgjegjës të grupit, të ngarkojmë Lefterin dhe Peçon zëvendës.

Peçoja hapi sytë dhe një dridhmë e lehtë ja përshkoi trupin sikur t'i kishin hedhur ujë të ftohtë në kurriz.

— Të duket çudi, ë? Partia mbështetet dhe ka besim në radhë të parë te punëtorët, si ti e Lefteri.

— Vdekie fashizmit!

— Liri popullit!

Duke kaluar rrugëve të errëta për në shtëpi, Peçoja e ndjente veten krenar. I dukej sikur ishte ngjitur lart, shumë lart. E në ato çaste i vinte të thërriste, t'i nxirrte njerëzit në dyert e dritaref e t'u thoshte: «U formua Partia Komuniste». Por njerëzit qenë zhdukur nëpër dhomëzat e tyre dhe shtëpitë e përgjumura e të kredhura në errësi, e vështronin Peçon e lumtur dhe e përcillnin në heshtje.

VI

Lefteri u ngrit nga shtrati herët dhe lau sytë te tullumbi i pusit. Mëngjezi ishte i ftohtë, por ai nuk e ndjente aspak.

Në jetën e vet njëzetetë vjeçare, s'kishte pasur gëzime që të mbaheshin mend, sepse jeta e tij qe plot andralla, të cilat fillonin që me mungesën e bukës së gojës e deri te lëngatat e së jëmës tuberkuloze e të të jatit që siç dukej do të paralizoheshin nga reumatizma.

Ngjarja e fundit ja kishte përtërirë ndjenjat e ja kishte gjallëruar gëzimin e fashitur. I hidhte ujë të ftohtë fytyrës, mbushte gojën, e gagariste në grykë dhe e nxirrte me potere në postaf.

Tek fshinte fytyrën me peshqir, dëgjonte se si lëviznin degët e zhveshura të kajsisë nga era që sa vinte e bëhej më e fortë, se si kërciste kanati i portës e se si tundej e bënte viu-viu një copë ulluk i shkollitur në cepin e pullazit. Pa ullukun që tu-

ndej e vendosi ta rregullonte sa pa e flakur era në rrugë.

Kishte gjithë ato punë për të bërë në shtëpi. Të atit s'i bënë më duart për punë, prandaj, po të vinte dorë Lefteri, mirë, ndryshe edhe ullukun do ta flakte era dhe fëmijët do ta shqelmonin në vend të topit dhe tavani do të pëlciste e do të dilnin kocet në shesh. Pastaj, kur të frynte tufani kushedi sa pika do të hapeshin.

Lefteri e dinte se, sapo të zgjohej plaku, muhabetin e meremeteve do të hapte. Doemos, babai që mjeshtër i dëgjuar, s'kishte lënë shtëpi pa rregulluar, por tani shpresat i kishte varur te djali dhe se pse i që tiposur që djali do t'i kishte ngjarë sado pak atij:

Pasi kishte dëgjuar gërvimën e tullumbit, babai kishte çelur sytë e kishte mbajtur vesh. Atë çast hyri Lefteri duke dihatur e duke kërcitur dhëmbët

— U zgjove, baba?

— Zgjuar jam, po ti ç'deshe që pa gdhirë te tullumbi.

— S'kam pasur gjumë sonte... E mban mend ç'të kam thënë para ca kohe dhe ti s'më besove?

Babai zgjati fytyrën. Lefteri i hodhi dorën në qafë.

— Nuk desha t'ju zgjoja mbrëmë që t'ju jepja një sihariq.

— Ç'është ky sihariq, o bir?

— U themelua Partia Komuniste, Partia e punëtorëve dhe e fshatarëve, Partia jonë!

Babai u ngrit më bërryle.

— E çfarë do të bëjë kjo Parti, o bir?

... Lefteri psherëtiu padashur e, duke vështruar vuratat e errëta në tavanin që kishte bërë bark, vazhdoi:

— Pikë së pari Partia do të marrë në dorë frenat e Luftës nacionalçlirimtare, do të bashkojë popullin në një blok të vetëm e do të na udhëheqë. Tani kemi një krye.

— E pastaj?

— Me Partinë në krye do të çlirojmë Shqipërinë, s'do të ketë bejlerë e çifligarë.

— A do të ketë vendi bukë e punë, këtë më thuaj një herë.

Lefteri qeshi.

— Po, po, punë e bukë do të ketë për të gjithë.

Zëri i djalit ju duk aq i fortë babait, sa padashur luajti nga vendi e, duke zgjatur veshët si për të dëgjuar më mirë jehonën, tundi kokën në shenjë habie e befas u kredh në një det ëndërrash. Në atë çast, Lefteri pa sytë e babait të ndrisnin nga shpresa e së ardhmes.

Në këndin tjetër nëna, me trup të tretur nga tuberkulozi e me sy të vagëlluar e të futur thellë në zgavrat, sapo kishte dëgjuar fjalët e të birit, vetëvetiu kishte ndjerë gëzimin që i kishte përfshirë ata, që kredhur në mendimet e veta, por se pse e kishte pushtuar një frikë e brendshme.

Sa herë që dëgjonte fjalën «luftë» dridhej e tëra, të gjitha mendimet i përmblydheshin te djali e ashtu, vetëvetiu, çfarë nuk i shkonte në mendje. I dukej sikur të gjitha rreziqet e mundimet do ta ndiqnin nga pas Lefterin e do ta godisnin patjetër një ditë. Asaj, se pse i dukej që djali që vënë në ballë të këtyre rreziqeve. Fjalët e tij i dukeshin të

ashpra e sikur i binin si shuplakë mbi fytyrë. Jo, jo, nuk i duhej asgjë më tepër nga ç'kishte, mjafton ta kishte djalin pranë, ta shikonte e t'ja dëgjonte zërin çdo ditë e çdo orë. Sytë i qenë mbushur me lot.

— Bir i nënës, — thirri — të kam të vetëm e të vetmit i ndjek e keqja.

— Jo, moj grua, se s'është ashtu, ç'po ndjell tersllëk.

Lefteri i vajti pranë nënës.

— Mirë thotë babai, moj nënë. Ti s'më kupton sot por nesër do të më japësh të drejtë.

* * *

Punëtorët prisnin te porta e fabrikës sinjalin e sirenës për të filluar punën.

Lefteri foli rrugës me Gurin për punëtorët që do të thërrisnin në mbledhje.

Punëtorët po grumbulloheshin te porta. Lefterit i kishte mbetur në mendje Gjergji shtatëmbëdhjetëvjeçar që nuk dinte të shkruante dhe aq mirë. «Duhet punuar shumë me këtë djalë».

Pa Gjergjin. Ai ishte më i riu në fabrikë. I gjatë, fytyrëimtë, me sy të shkathët...

Lefteri kishte parasysh porositë e Tasit: «Të edukojmë te punëtorët e fabrikës karakterin e ri!»

Ai e kishte filluar me Peçon e mundi s'i kishte vajtuar kot. Ai ua kishte hapur sytë Gurit e Vaskës që endeshin midis mendimesh të hallakatura. Por më tepër gëzohej me Peçon, i cili kishte bërë kthesë të madhe sa që tani mund të merrje shembull. Gjergji, natyrisht, do të bëhej

një njeri shumë i dobishëm. Ai donte një dorë që ta fuste në rrugën e luftës.

Guri i bëri shenjë Kiços e Gjikkës. Ata dolën mënjanë. Gjergji i ndoqi pas. Lefteri që ulur në trotuarin tjetër. Ra sirena e parë. Punëtorët u ngritën e po hynin në fabrikë. Grumbulli i njerëzve u shkri, e përpiu fabrika. Ata hynë të fundit. Lefteri i hodhi dorën në sup Gjergjit e Kiços.

— Keni dëgjuar gjë, shokë?

Heshtje.

— S'dini gjë pra. Ja ku po jua them se në Shqipëri u themelua Partia Komuniste.

Gjergji ndali këmbët dhe e pa në sy.

— Ke dëgjuar gjë për komunistët.

— Më ka folur Guri.

— Po ti, Kiço.

— Posi, më ka treguar Vaska.

— Dëgjoni këtu. Sot do të bëjmë një mbledhje. Do të vini edhe juve. Ama kjo të mbetet midis nesh...

— S'na paske njohur, o Lefter — tha me keqardhje Gjika.

— Mos e merr ashtu, o Gjikkë, por duhet t'ju kujtoj se spiunët kanë nga tri palë sy e katër palë veshë.

— Dëgjo ti, ore, se ju axhaminjte vini e llomotitni vend e pa vend — paralajmëroi Kiçoja Gjergjin.

— Të kam nxjerrë ndonjë fjalë ty? — u përgjegj Gjergji i prekur në sedër.

— Shiko bre, s'të honeps një llaf ky...

— Unë kam besim te Gjergji. Të gjithë duhet të kemi besim te njëri-tjetri, por siç e thashë edhe më parë, sa më pak fjalë me njerëzit që s'i njohim...

...Në repartin e furrave Lefteri u takua me Peçon. Peçoja fluturonte nga gëzimi dhe nga fytyra e ashpër i buronte një shprehje e zjarhtë vendosmërie.

— U takove me Vaskën? — pyeti Lefteri.

— Që sapo erdha. Të pret lart.

— Atje s'vete dot, po dëgjo, punëtorëve do t'u flasim hapur. Do të thërresim Kiçon, Gjergjin e Gjikën...

— Tamam, në një mendje qenkemi.

— Për të tutë, ç'thua?

— Të vijë Bektashi e Ramadani.

— Mirë. Atëhere në shtëpi të Gurit, pas punës.

* * *

Pasdite qielli u nxi e u bë sterrë. Më vonë filloi të binte shi, një shi i shtruar e i imtë që ta futte ujin si papandehur gjer në mish. Nëna e Gurit, Nunavica, thurte çorape në hajat, por, kur dita u errësua, e la punën, ndezi llambën e gazit dhe e vari në gozhdë në hajat. Portën e kishte lënë hapur, por djemtë s'po dukeshin. Shiu vazhdonte të binte. U ul në stol, mori macen në pëqi dhe filloi ta përkëdhelte. Kur ja, në derë u dukën djemtë. Dhoma u mbush plot, porta u tund nga llozi i rëndë e nëna, pasi hodhi shallin e leshtë supeve, zuri vend prapa portës së çardhakut.

Peçoja hodhi sytë rreth e rrotull. Ju duk se qe në shtëpinë e Tasit, dhomat çuditërisht ngjanin shumë me njëra-tjetrën.

Pa llambën e gazit mbi oxhak, dysheqet e kë-

ndeve të mbushura me misërishta që bëjnë «gëzh» kur ulesh, pa dritaret e vogla, tavanin e ulët, shkorsat e thurura me rripa stofash të vjetër si edhe vatrën me shpuzë qymyri. Pranë Peços që ulur Gjergji e Kiçoja. Njerëzit kishin zënë vend rreth e rrotull dhomës dhe e kishin lënë mesin bosh. Asnjë nuk fliste. Në fytyrat e tyre dukej një farë ngurrimi apo apatie. Gjergjit i dridhej pak fytyra e vështronte ngultas Lefterin, ndërsa Kiçoja nxori një paqetë me cigare dhe u dha shokëve nga një. Pas pak dhoma e ulët u mbush me tym.

— Paske blerë cigare të mira, o Kiço — tha Lefteri. — Kur marr rrogën ble nga një paqetë, më shumë s'më del... Kishte kaluar më shumë se një orë që kur djemtë bisedonin në dhomë. Nunevica e qullur dhe e mërdhirë, pasi i kishte ardhur rrotull shtëpisë, herë duke përgjuar te porta, e herë rrëzë avllisë, ishte kthyer në hajat. Befas u çel dera e dhomës. Doli Guri e pas tij rrëshqiti një vorbull tymi që binte erë të fortë duhani.

— Mërdhive, nënë?

— Jo, bir, nuk mërdhin nëna.

Guri i hodhi dorën në qafë.

— Ti ke mërdhirë nënë, e di, por e donte puna të të linim jashtë.

— Ju shikoni punën, bir... po unë e kam hallin gjetkë. Me këtë shi, do të lagen djemtë e nënës.

Shiu kërciste mbi tjegullat, mbi kalldrëm e mbi degët e pemëve duke ua shkundur gjethet e fundit të verdha e të mpita.

VII

Në pushim, Lefteri shkoi të hante drekë në repartin e furrave, atje ku punonte Peçoja. Atje shkonin edhe punëtorë të tjerë, se ishte ngrohtë. Peçoja u nxirrte zjarr në një gjysmë fuçie.

Vaska me Gurin shkonin çdo ditë, sidomos në turnin e Peços. Midis punëtorëve kishte edhe nga ata që nuk dinin se çfarë bëhej në botë. Ata qenë ca njerëz të mbyllur në guaskën e tyre, të heshtur e të menduar si ca memecë. Rrinin një orë të tërë pranë zjarrit e nuk thoshin asnjë fjalë. Ata zemëroheshin kur fërshëllente tufani dhe çelëshin kur shkrinte bora. Por edhe ata njerëz kishin ndjenja, kishin dhe mendime, por nuk i shfaqnin.

Këta e shqetësonin Lefterin. Ai desh të afrohej me ta.

Vështronte fytyrat e zhubrosura të punëtorëve, duart e plasura që shpinin bukën në gojë, lugët e drunjta që gjuanin groshët pa vaj në gavetat ushtarake, ndiqte lëvizjen e bulçive të pangopura që përtypnin ushqimin e varfër dhe i mbushej zemra me zemërim. Dhe në çast i dilte përpara fytyra e pronarit, apartamenti luksoz, bodrumet e mbushura me të gjitha llojet e ushqimeve e të pijeve...

Befas hyri inxhinieri. Punëtorët u ngritën më këmbë. Njëri me lugën në dorë, tjetri duke u përtypur. Inxhinieri rrotulloi sytë mbi njerëzit.

— Këtu hani ju?

— Bën ftohtë, zoti inxhinier. Ja, dikush ngroh gjellën, dikush pjek ndonjë cironkë të thatë — tha Lefteri.

Inxhinieri thartoi fytyrën e u largua me hap të shpejtë. Lefteri e hetoi me vëmendje shprehjen e fytyrës së gjermanit, lëvizjet e trupit, hapin e shpejtë e ju duk sikur inxhinieri s'e aprovonte këtë gjë.

— Po s'na lanë të hamë drekë këtu, do t'ju kërkojmë një vend me zjarr. S'jemi qënër që të hamë qosheve. Si thoni, o shokë? A nuk kemi të drejtë ta kërkojmë atë që na takon?

— Të drejtë si drapri!

— Pse thua ashtu, o Haxhi?

— Them ashtu, se e di që s'pyet njeri, o derëbardhë.

— Po t'i mbajmë sytë në qiell e duart në xhepa, s'pyet njeri, as kujtohet, kjo dihet.

— Epo shko gjeje ti, atëhere.

— Po të më përkrahni, që tani shkoj te inxhinieri. Puna është që të jemi të gjithë të një mendjeje.

— Të jemi të bashkuar, ore, si ky grushti, që t'u thyejmë brinjët padronëve — tregoi grushtin e nxirë Peçoja.

— Mirë, po ç'do të kërkojmë? — pyeti Haxhiu, një burrë fytyrëthatë.

— Një dhomë të ngrohtë që të hamë drekë.

— E kemi kërkuar edhe përpara se të vije ti këtu.

— Vërtet e kërkuam e ata s'e çanë kokën, po ama edhe ne s'hapëm gojë më — shtoi Kiçoja, karrocieri i fabrikës.

— Ore, thoni më mirë që s'e çuam më tej, se s'na e mbajti nga italianët, se këtu njëri s'do ta prishë me Ninon, tjetri do ta ketë mirë me inxhinierin. Po pse, ç'duam ne, pallatet e Danielit.

Jo, more, një copë vend që të na çpohen duart e të na vejë ajo copë bukë në bark.

— Si shumë e ke lëshuar këtë gojë, ti, Guri — u hodh Bexheti, mjeshtri i kazanëve të zierjes, ç'dashke ti, të na hapësh avaze?

— Jo, po dua të të mbush mendjen ty se kjo është e drejta jonë më e vogël dhe nuk keni pse të trembeni.

— Kush trembet?! — tha Bexheti plot dyshim e frikë së bashku. — Po edhe ti mos u hiq kaq i zgjuar, se murit me kokë nuk i bihet.

— Mos u zemëroni, shokë — ndërhyri Lefteri. — Këtu s'është puna të grindemi, se kështu nuk nxjerrim gjë, por përkundrazi, i prishim punët. Ne, puna na bëri vëllezër dhe vëllezër do të jemi gjersa të vdesim, apo jo, o usta Bexhet?

Bexheti e pa me dyshim Lefterin dhe uli kokën.

— Po ndoshta Bexheti e ndonjë tjetër që punojnë në vende të ngrohta nuk e ndjejnë dhe aq thëllimin e cingërimën e atij «llagëmit» ku ndreqim gozhdë ne.

— E di, o Lefter, e më pikon në zemër — tha befaz Bexheti i vrarë në sedër.

— Ja duart e mia, o Bexhet, akoma s'më kanë ardhur në vete — zgjati pëllëmbët Lefteri duke treguar lëkurën e plasur. — Prandaj ta kërkojmë e të ngulim këmbë gjersa të na e japin, fundja ç'është, një dhomë. Unë them se s'duhet pasur frikë në këto punë, ndryshe kanë për të na hipur mbi kurriz edhe më keq. Ja, unë kam punuar në shumë punë, po punë më të rëndë se në këtë fabrikë s'gjen, edhe mëditje kaq të ulët s'ka. «Via-nini» paguan dhjetë lekë.

— Epo këtu e ke punën dimër-behar.

— Jo, Bexhet, këtë s'e kanë të gjithë. Ti e disa të tjerë mund ta keni të siguruar, por jo të gjithë. Ne nuk duhet të shikojmë vetëm punën tonë, por edhe të të tjerëve, duhet të na dhimbset shoku, se atë që pësuan ata sot, mund ta pësojmë edhe ne nesër. Nuk do të ishte më mirë që padroni t'u siguronte punë të gjithëve?

Bexheti tundi kokën me keqardhje.

— Prandaj them se duhen kërkuar ca gjëra, jo vetëm dhomën, se ajo s'është gjë, por të kërkujmë edhe tetorshin, edhe ngritjen e mëditjes, të heqin edhe sistemin e gjobave e, po mundëm, të sigurojmë edhe kontratat e punës.

Punëtorët e kishin lënë bukën e sytë i kishin kthyer nga Lefteri.

— Dëgjoni — u hodh Gjika i hollë si stap e i gjatë si hosten. — Të zgjedhim tri veta që të venë te inxhinieri.

— Jo, more tri, mjaft është Lefteri — kundërshtoi Kiçoja.

— Të vejë — ngritën zërin njëherësh disa punëtorë.

Lefteri vështronte usta Bexhetin, i cili rrinte kokulur.

Zemra i fërgëlleu. Punëtorët e repartit të shisheve e të varelave u gjenden të një mendje.

* * *

Inxhinieri kishte mbështetur shpinën në karri-gen e gjerë e të gdhendur me mjeshtëri e po shfletonte një revistë me kapak të verdhë.

— Mirëmbërëma, zoti inxhinier!

Gerhardi ngriti kokën e, pasi e hetoi të por-

saardhurin që nga koka deri te këmbët, u përgjegj me zë të plogët e të ngjirur:

— Mirëmbërëma!

— Më kanë dërguar punëtorët, zoti inxhinier, t'ju kërkoj të falur, se ndoshta kemi shkelur rregullat duke ngrënë drekë te furrat.

Inxhinieri përpëliti kapakët e syve.

— Po dhe ne s'kemi si t'ja bëjmë, është dimër...

— Ulu, ulu — tha ai duke mbyllur revistën.

— Prit, më parë më sill një shishe birra, merr edhe një për vete.

Lefteri që tani e kishte mësuar vendin, hapi pagonjerën, mori dy shishe e i vuri mbi tryezë. Gerhardi mbushi gotën dhe e hodhi njëherësh.

— Vetëm kjo është arsyeja që erdhët?

— Kemi edhe një kërkesë. Punëtorët ju luten të ndërhyni e të na rregulloni një dhomë për të ngrënë.

— Tjetër?

Këtë fjalë ai e tha shpejt e shpejt, sa që Lefterit ju duk edhe si nxitje, edhe si tallje.

— Mos keni edhe ndonjë kërkesë tjetër?!

Lefteri për një çast shtangu, por shpejt e mblodhi veten. Pa sytë e inxhinierit që po e zhironin dhe filloi të dyshonte te usta Bexheti.

— Natyrisht, kemi edhe kërkesa të tjera, kërkojnë një farë kontrate pune, vendosjen e tetorshit, ngritjen e mëditjes dhe heqjen e gjobave.

— Pikërisht këto janë kërkesa serioze. Doni një dhomë, mirë, po e rregullojmë që nesër, ndërsa për të tjerat ç'mund t'ju bëj unë. Hë pra, ç'jam unë?.. Mos vallë jam më tepër se inxhinier Gerhardi, nëpunës i firmës Danieli... Edhe unë paguham. nuk paguaj.

— Më falni, zoti inxhinier, por ju s'duhet ta vini veten në radhën e atyre nëpunësve që s'kanë asgjë në dorë.

— Pse, se jam inxhinier dhe marr një për-qindje qesharake?!

— Dhe shtatëqind e njëzet franga në muaj! Inxhinieri qeshi e, pasi piu edhe një gotë, vazhdoi:

— Kjo është e drejtë. Shiko, djalë, ka diçka interesante këtu. Jo vetëm tiparet, por edhe shprehjet tuaja mua më tërheqin. Këtë mos e merr për kompliment. Veç dua t'ju bëj një pyetje.

— Urdhëro.

— Çfarë ju shtyn të punoni në këtë fabrikë, me shtatë lekë në ditë. Nuk mund të gjenit një punë tjetër më fitimprurëse?

— Nuk munda, dhe duhet t'ju falënderoj ju, zoti inxhinier, që më pranuat në punë e që më mbajtët dhe për stinën e dimrit.

— Unë i dua ata që punojnë — ngriti gishtin në shenjë paralajmërimi. — Mirë pra, edhe diçka tjetër, italishten e flisni mirë. Ku e keni mësuar?

— Kam bërë kursin «Dante Alighieri»

— Duhet të ndiqni shkollën!

— Keni pyetje të tjera, zoti inxhinier?

— Jo, jo, edhe për këto më falni, këtu s'jemi në polici — qeshi ai. — Megjithatë s'duhet të hiqni dorë nga shkolla. Mund të bëheni diçka në jetë.

* * *

Pas buke, kapiten Aldo Terzi, u fundos në kolltuk dhe vuri gotën me konjak «Barbarezo». Mbi sipërfaqen e ndritshme të tryezës së zezë pas-

qyrohej fytyra kockëmadhe e Danielit që fliste pa pushim.

Atilio Danieli arësjetonte gjatë, kur rrihte problemet e politikës, aq më tepër kur shumë sende i dukeshin të paqarta. Në politikën fashiste nuk kish asgjë të paqartë, sepse ajo që një politikë krejtësisht agresive, por se pse i dukej atij ashtu dhe për më tepër se pse kish filluar t'i lëkundej besimi te suksesi i «Boshtit».

Megjithëse ai që një fashist veteran e për aktivitetin e tij i kishin dhënë titullin «Komendatore» e, megjithëse çarqet fashiste e kishin propozuar së dyti për t'i dhënë edhe titullin e «Kallorësit të punës», ai vazhdonte të mbetej një filo-anglez.

Atilio Danieli kishte aderuar për një aleancë italo-angleze, por kjo s'u realizua kurrë. Ai e kishte dënuar aktin e Musolinit kur dëboi Idenin, ish-ambasadorin anglez në Romë. Bile u tmerrua kur Musolini shpalli autarkinë e hyri në luftë me Anglinë.

— Ne, italianët, mund të bënim edhe ndryshe. Unë kam parasysh këshillat e babait tuaj të nderuar, i dashur kapiten...

— Mos doni të thoni se edhe im atë e mban një sy në ishullin britanik?

— Pikërisht këtë desha të thosha. Ne industrialistët i shohim problemet më parë në aspektin ekonomik.

— Ç'doni të thoni me këtë? Mos është një shkak mungesa e tregjeve.

— Sot për sot aspak.

— Ju kuptova, dolët bukur te thelbi. Habitem. Si është e mundur që paskeni humbur besimin!

— Gëzohem që më kuptuat.

— Vetëm se unë kam parasysh se në saje të autarkisë ju patët fatin e lumtur të fitoni tituj, pa folur për koncesionet e vjetra, sepse, nuk do të ishte aspak sensacionale sikur përfaqësinë e firmës «Hellmann» ta merrte inxhinier Kapeti, ose atë të «Adrias»¹⁾, për të cilën mund të përsërit se patët fatin e madh që ta përfaqësoni këtu në Shqipëri, mund t'ja jepnin avokat Luçios! Unë di se është bërë debat i madh për këtë të fundit.

— Kjo e fundit ende s'ka marrë formë të prerë, i dashur.

— Sidoqoftë do të marrë në favorin tuaj. Komendatori qeshi i kënaqur.

—Ja pra, si mund të justifikohet një konsideratë...

— Këto nuk mund të gjykohen ashtu.

— Pse?

— Sepse tanimë pozita ime është konsoliduar. Kapiteni ngriti gotën me elegancë, e çiku në buzë, e mbajti një çast, pastaj e ktheu përnjëherësh.

Te porta u duk Pina. Po sillte kafënë. La mbi tryezë tabakanë me kafe e me bisht të syrit pa kapitenin.

— Zoti kapiten ka mbetur shumë i kënaqur, e dashur — e përkëdheli Danieli.

Pina theu pak gjurin e majtë e përkuli kokën.

— Gëzohem.

— S'ka kënaqësi më të madhe për ne beqarët

1) shoqëri italiane e sigurimeve.

se sa kur hamë gjellë shtëpie dhe aq më tepër kur ato janë gatuar nga një bukuroshe — e forcoi komplimentin Terci.

— Falem nderit, zotni.

— Do të na gëzoni, i dashur kapiten, me vizitat tuaja. Mos na harroni ju lutem... Ejani shpesh te ne.

— Do të vij, komendatore, ju jap fjalën.

Pina ndeshi për së dyti vështrimin e vëmendshëm të kapitenit e, duke shkelur lehtë mbi lëkurët e ujkut që i kishin shtruar mbi parket, doli si një flutur.

— Vajzë e këndshme kjo.

— Ju pëlqeu?

Tjetri pohoi me kokë, ndërsa Danieli qeshi me zë të lartë. Burrat u panë sy më sy, pastaj plakosi heshtje. Aldo Terci pinte duhan e vështronte mbi xhamin e tryezës, kurse Danieli limoste thonjtë.

— Ju sapo u kthyet nga Budapesti. zotni...

— Sot dy javë dhe kam ndër mend të nisem për në Laipsig.

— Vërtet. Habitem sa ju pëlqejnë udhëtimet e gjata. Besoj se të gjithë afaristët kanë një temperament.

— Më pëlqen psikologjia juaj, kapiten.

— Falem nderit për komplimentin, por desha të dija... çfarë keni ndërmend të investoni më këtu në Shqipëri.

— Sot për sot asgjë!

— Përse?!

— Shiko, kapiten, unë desha të dija përse autoritetet lejuan formimin e Partisë Komuniste.

— Aa, e shikoj se qenkeni shqetësuar. Edhe unë nuk jam më pak i shqetësuar, natyrisht kjo le të mbetet midis nesh. — uli zërin kapiteni. — Megjithatë nuk do menduar kurrë se kjo Parti përbën me të vërtetë një kërcënim për rendin.

— Prandaj u lejua! — ironizoi Danieli.

Kapitenit i kërcyen nervat nga ato fjalë fare pa vend, por, duke e mposhtur nervozizmin, buzëqeshi e shtoi :

— Me sa dihet, rebelët nuk kanë kërkuar asnjëherë leje për veprimet e tyre, por sidoqoftë kjo nuk e shfaqëson aspak qeverinë e Vërlacit.

— E gjithashtu edhe drejtorinë tuaj të policisë.

Kapitenit filloi t'i ndizej gjaku.

— Tani dëgjomëni me vëmendje — mori frymë thellë Aldo Terci. — Pavarësisht nga ngjarjet që do të pasojnë në të ardhmen, unë do t'ju këshilloj që ngjarjet mos t'i shikoni gjithmonë nga këndi juaj. Pra s'duhet të tmerroheni. Partia Komuniste në Shqipëri është një foshnjë, e cila s'do të jetojë gjatë. Për këtë ju duhet të keni besim më shumë se kushdo tjetër.

Kapiteni heshti papritur. Ndezi cigaren e, duke theksuar çdo fjalë, shtoi:

— Unë do të merrem personalisht me sigurimin e qetësisë në fabrikë, për këtë besoj se administrata juaj do të vërë në dispozicionin tonë gjithshka që do t'ju kërkohet.

— Për këtë duhet të jeni i qetë, kapiten. Ende nuk është vërejtur ndonjë gjë shqetësuese, por për këto mund t'ju informojë më mirë se kushdo Nino Maconi.

Atilio Danieli u bind më në fund se vizita e Aldo Tercit, nuk kish qenë aspak e rastit.

— Unë dua të çlodhem pak, i dashur, — tha befas Danieli.

* * *

Kur mbeti vetëm, Aldo Terci e ndjeu veten të çliruar. Danieli e pat bezdisur. «Si s'e kuptonte të paktën se gjithë kjo organizatë policësh e karabinierësh si edhe gjithë ushtria, nuk kishte tjetër qëllim veçse mbrojtjes së fashizmit. Të paktën ta kishte përmendur sa për kompliment. Kapiteni e ndjente veten të lënduar në sedër. Ndërsa Danieli e njihte forcën shpirtërore e vullnetin e hekurt të klasës që shfrytëzonte, kapiten Terci e nënvleftësonte deri në mohim klasën e shtypur. Për të egzistonte vetëm një forcë, vetëm një klasë. Kjo ishte klasa, së cilës ai i përkiste. Mirëpo Atilio Danieli e kishte futur në mendime.

Kurrë ndonjëherë më parë nuk e kishte parë ngjarjen me këtë sy. Ndoshta Atilio Danieli kishte të drejtë!

Kur hyri Ninoja, kapiteni vështronte nga dritarja. Ninoja përshëndeti me zë të përvojshëm.

— Urdhëroni, zoti kapiten... Padroni më dërgoi këtu...

Por kapiteni, pa ua vënë veshin fjalëve të Ninos, pyeti:

— Është zor ta bëjmë tonin atë djalë?

— Ideja është e bukur, zotni...

— Atëhere mund të më thoni se çfarë përparimi keni bërë.

Ninoja mblodhi supet e uli kokën.

— Një fëmijë si Lefter Andoni mund të nënshetrohet kur të duash.

— Më falni, zotni, por një fëmijë që gëzon simpatinë e gjithë këtyre burrave.

— Budalla! Si mund t'i quash burra këta idiotë.

— Më falni, desha të thosha, këta injorantë.

— Pikërisht kështu — qeshi kapiteni me zë të lartë sa kumboi i gjithë salloni.

Ninoja shtangu. Terci qëndronte akoma në atë vend pranë dritares duke vështruar ngultas Nino-n e topitur.

IX

Kur fërshëlleu sirena e dytë, trumba e harabelave u ngrit nga postafi i bërsive e fluturoi një copë herë mbi oborrin e fabrikës. Por fill pas heshtjes së sirenës trumba ra përsëri mbi postaf e zuri të hante me babëzi bërsi të ngrohta që lëshonin avull.

Në fabrikë kishte shumë harabela, gjithashtu kishte edhe minj, të cilët jetonin në kamje të madhe sidomos në depot e elbit. Megjithatë shpeshherë u binin më qafë edhe punëtorëve e u hanin bukën. Disa i varnin pecetat me bukë në gozhdët e mureve, ca ndenin tela tejpertej e i varnin si reshat e lara. Ca e mbanin me vete të lidhur te rripi i pantallonave.

— Edhe kështu nuk bëhet. Ku t'i lemë plaçkat?
— ankoheshin punëtorët.

Edhe inxhinieri se pse e kishte lënë zvarrë punën e dhomës. Lefterit i vinte inat që s'e kish mbajtur fjalën. Tani ai kishte rënë i sëmurë e s'dihej se kur do të dilte në punë. Punëtorë pushoheshin vazhdimisht. Të fundit qenë larguar para një jave. Ata që kishin mbetur, merreshin me riparimin e arkave e me ndreqjen e gozhdëve të vjetra.

Si punë nuk qe e rëndë, por vendi i punës qe i papërshtatshëm. Depoja, ku punonin qe nga veriu, pa dritare e pa tavan. Drita dhe ajri vinin nga porta e madhe. Megjithatë depoja binte erë myk sa të sillte të vjellë. Në depo ndalohej zjarri. Prandaj punëtorët të gjitha shpresat i varnin të moti i mirë që të shpëtonin nga ai «frigorifer».

Në depo kërciste çekani, tërë ditën e ditës. Guri ja kish ngjitur emrin «kovaçanë». Meqenëse s'kishte për të gjithë kudhra që të ndreqnin gozhdët, Ninoja u kishte shpënë copa traversash të cilat buçisnin si kabanë. Dhe «kovaçana» gumë, zhinte nga zhurma e çekanëve që nga mëngjezi e deri në mbrëmje vonë.

Lefteri kishte zënë vend në fund të depos në një qoshe, mbërthente arka dhe po punonte i shkujdesur.

Befas një punëtor brofi më këmbë. Pas tij u ngrit edhe një tjetër. Të tjerët kthyen kokën nga hyrja e depos. Ishte pronari! I gjatë, i drejtë e i heshtur si një shtyllë betoni. Ninoja, megjithëse kishte trup të lidhur, dukej fare kërthi përpara tij. Përgjegjësi i repartit ishte gjallëruar, buzëqe-

shte e përkulte kokën pa pushim, Kushedi se cila qe arësyeja.

Në trarët e çatisë rendi një mi. Në traun tjetër, kërceu një tjetër, më i madh se i pari. Danieli ngriti kokën, Ninoja mblodhi buzët.

— Kemi shumë minj, zotni.

— Kjo tokë, ka qenë vorrezë dikur!..

— Pa shiko!

— Mbi varret paskan ngritur fabrikën — pëshpëriti Kiçoja.

Pronari shkritoj grykën dhe u bëri me dorë punëtorëve të uleshin. Ninoja i tregoi një grumbull gozhdësh të vjetra, të shtrembëra, pastaj mbushi grushtin në arkën me gozhdë të ndrequra, Danieli nuk bëri asnjë shenjë, nuk lëvizti as sytë, por vazhonte të rrinte si i ngurrosur e turivarur. Me sytë e tij të rrumbullakët e të hirtë si të pajetë i vështronte punëtorët e njëkohësisht vinte re se si e shikonin ata.

Kur pronari hyri në depo, Lefteri ngriti kokën dhe po e vështronte. Për një çast shikimet u kryqëzuan me njëri-tjetrin. Lefterit i rrahu zemra me forcë, por nuk u turbullua aspak nga vështrimi i akullt i pronarit. Ja, u çua Guri më këmbë. Pronari ngriti kokën.

— Pesë lekë në ditë, janë pak, zotni. Nuk na dalin as për bukë.

Atilio Danieli kishte në dorë një gozhdë, të cilën po e rrotullonte midis gjishtave të gjatë e të thatë. Pamjen e kishte shumë të qetë e të ftohtë. Flaku gozhdën në arkë e, duke u kthyer nga Ninoja pyeti:

— E dinë punëtorët se në dimër unë nuk kam punë për të gjithë.

— E dinë, posi — brofi përgjegjësi i repartit.

— Atëhere kush të dojë le të ikë që tani!

— Ne pak a shumë e kemi mësuar zanatin, zoti Daniel, kështu që nuk na quani dot punëtorë të thjeshtë. Duhet të në e rritni mëditjen — ndërhyri Lefteri.

— Ty, sa të paguajnë?

— Në dimër pesë, në verë shtatë.

— Pra edhe ti s'je i kënaqur?

— Jo!

— Kush tjetër është i pakënaqur? — dhe përnjëherë vështrimin e hodhi mbi Lefterin.

Të gjithë u ngritën më këmbë.

— Mirë, mund të ikni që të gjithë!

Punëtorët lëvizën. Disa bënë nga një hap përpara.

— Ne mund të ikim që tani, kjo është në dorën tuaj, por mendoni një herë, zoti Danieli... Të gjithë kemi familje mbi kokë që presin krodhën e bukës nga krahët tanë.

— Atëhere ç'kërkoni?

— Nuk paskemi të drejtë të kërkojmë mëditje të arësyeshme?! — Këto fjalë i tha Lefteri, të cilit i kishte hipur gjaku në fytyrë.

Pronari ju afrua.

— Mirë. Bëni një peticion e ja dorëzoni zotit inxhinier.

E, para se të kthente shpatullat e gjera, e vështoi edhe një herë Lefterin që nga koka deri në këmbë.

Pas një gjysmë minute pronari që zhdukur nga depoja duke lënë pas erën e lehtë të një par-

fumi të këndshëm si edhe gjurmët e këpucëve.

Guri kishte mbetur më këmbë:

— Mos ja shkela?

— Jo, more, mirë ja bëtë.

— Ore, po çfarë tha në fund, se s'e mora vesh atë fjalë.

— Për petitionin?

— E, ç'do me thënë?

— Lutje me shkrim.

— Ta bëjmë.

* * *

Atilio Danieli, në fillim nuk e mori edhe aq seriozisht kërkesën e punëtorëve. Por, kur filloi ta mendonte shtruar, kuptoi se ajo kërkesë fshinte në vetëvete një farë proteste e zemërimi të menduar dhe të gatuar që prej kohësh.

Atë çast kishte ditur të mbante gjakftohtësinë, e jo pa qëllim kishte futur në valle inxhinierin e sëmurë. Sa të shërohej ai, Danielit i mbetej kohë të mendonte dhe ta shoshiste këtë punë me administratorin.

— Natyrisht, unë do të thoja jo! — tha administratori. — Bilanci i vitit nuk është aspak i kënaqshëm...

— Ju keni dëgjuar, natyrisht, për Partinë Komuniste...

Administratori fërkoi gishtërinjtë, pastaj mje-krën e posarruar, e cila i vezullonte nga kremi. Këtë lajm e kish mësuar ca ditë më parë nga nëpunësi me syze, por sikur s'u kishte zënë besë fjalëve. Frandaj me frikë belbëzoi:

— Ë si është e mundur, pikërisht në këtë periudhë kur Perandoria është në kulmin e fitoreve?
— Ai mblodhi supet e bëri një gjysmërrotullimi në karrigen e shtruar me lëkurë.

Danieli çeli kapakun e një dosjeje e, duke shfletuar disa shkresa, tha:

— Atë që shpëtuam nga grekët, u dashka t'ua japim këtyre rrjepacakëve.

— Ne, duhet të gjejmë një mjet, zoti Danieli, një mjet që, në mos u shpëtofshim qind për qind kërkesave, të kemi një farë kompensimi indirekt, ose të paktën të gjejmë mënyrën e ta zhdukim kryetarin e tyre. Mund të paguajmë një njeri!

— Jam dakord edhe dy, edhe po të jetë e nevojshme edhe tre njerëz. Do të jetë më pak e bezdisshme.

— Kjo është shumë e vërtetë, zotni. Të varfërit bëhen të padurueshëm kur u hipën diçka në kokë.

Pronari u ngërdhesh për të mbuluar rrëqethjen që i pushtoi trupin.

X

Prilli po mbaronte. Pemët kishin lëshuar gjethe. Në shtëpinë e Lefterit kishin çelur jargavanët, jarsemina që mbushur me sythe.

I dehur nga era e këndshme e jargavanit, mendimet ndiqnin njëri-tjetrin. Mendonte punëtorët që kishin filluar të çelëshin, të lëviznin, mendonte

për jetën, për të ardhmen e atdheut, për Lizën.

— Lefter — dëgjoi zërin e nënës.

— Urdhëro, nënë — u përgjegj si i zgjuar nga një gjumë i rëndë.

— Na këtë pusullë.

Lefterit i rrahu zemra. E çeli shpejt e lexoi:

«Në orën gjashtë përpara kinema «Majestikut».

— Kush e solli?

— Një djalë — ngriti supet e ëma.

Pa orën. Ora kishte kaluar shtatë minuta nga gjashta.

Ai doli me rrëmbim. Një copë herë vrau mendjen të gjente se i kujt qe ai shkrim, por më kot. Po ç'ishte ai lajmërim?

Ngadalësoi hapin. «Mos është ndonjë provokim?! Mirë, le të jetë, unë do të shkoj në film.»

Rrugët mbeteshin prapa.

«Kush do të jetë ky, e njoh unë? Ai, sigurisht më njeh».

Përpara kinemasë kishte një grumbull të madh njerëzish. Qëndroi. Hyri në mes të njerëzve. Padashtur hodhi sytë te vitrina. Lozte filmi «Mbretëria e nëndheshme». Nga salla e kinemasë dëgjohej muzika e radiogramafonit. Ca ushtarë qenë vënë në radhë, dhe dy karabinierë po mundoheshin të vinin rregull:

— Hapni rrugën. Hej, ti atje, mos shty. Hapni rrugën, po vjen zoti kolonel.

Karabinierët morën drejtqëndrim. Ushtarët italianë, përpoqën takat. Koloneli kaloi mengadalë si ndonjë pallua i përcjellë nga tre oficerë. Ata ndërruan alla fashiste e hynë në kinema. Pas lanë erën e një parfumi të fortë, i cili pas pak u përzje me erën e rëndë të këpucëve ushtarake.

Turma zuri të shtyhej edhe më fort.

— Do të na i zënë vendet e mira.

— Mbetëm në këmbë. Jepi... Hyni bre, ç'so-
rollateni.

Portieri shtynte njerëzit e bërtiste:

— Biletën, biletën!

Hyri edhe ushtari i fundit.

— Filloi filmi, portier. Hapi dyert, se do të na
lësh pa parë zhurnalin.

Më në fund portieri mblodhi krahët, hapi por-
tën e turma u rrokullis me potere brenda në sallë.
Lefteri pa portierin se si kapi kokën me të dy
duart, befaz dikush e tërhoqi për mënge. Ktheu
kokën.

— Mos kërkoni biletë?

Lefteri bëri buzën në gaz.

— Eja.

I panjohuri çau turmën e doli në rrugë. Jo, ai
s'ishte i panjohur, diku ishte takuar me të, po, ishin
takuar në mbledhjen e fundit me Tasin. Lefteri
nxitoi ta arrinte, desh ta pyeste, por bashkëudhë-
tari e pa vëngër.

— Ku po vemë kështu?

— Unë di vetëm rrugën dhe numrin e shtëpisë.
Hynë në një rrugicë të ngushtë.

«Ç'është kështu sot?! Edhe ky hesht?!»

Befaz i pari ndaloi:

— Hyrë në portën numër shtatë. Natën e mirë!

Lefteri u step. Shoqëruesi u zhduk. Rrugica që
e shkretë dhe e heshtur. Porta e parë kishte nu-
mrin tetëmbëdhjetë, tjetra përballë shtatëmbëdhje-
të. Ktheu kokën, asnjëri. Te një dritare u ndez një
dritë e mekur, më tej rrugica errësohej, s'kishte

asnjë shtyllë elektriku. Shkelte lehtë - lehtë mbi kalldrëm.

Shtatë. Përgjoi, ktheu kokën, asnjëri, asnjë zhurmë. Këtu. Vuri dorën te kanati i portës, e shtyri, hyri brenda. U gjend në një oborr të gjatë e të ngushtë. Në sfond një shtëpi përdhese gati e mbuluar nga degët e pemëve. Befas i doli përpara një vajzë, që ju duk si Liza. Ajo i vuri llozin portës dhe i foli duke vënë buzën në gaz:

— Këtej.

Lefteri i heshtur e ndoqi pas. Një palë çivi gërrhitën dhe një burrë i zgjati dorën për ta përqaftuar. Ishte Tasi Çuka.

• • •

— U bënë kaq kohë pa u parë, o Lefter. Si shkojnë punët, si janë shokët?..

Tjetri donte të tregonte gjithshka dinte, për shokët, por gjendja e shokut (Tasi ju duk i verdhë, thuaj se kishte kohë pa parë dritën e diellit), shtëpia e panjohur, mënyra se si kishte shkuar deri atje, s'ishin aspak të zakonshme. Lefteri e kuptoi se diçka kishte ndodhur. Punët kishin marrë tjetër rrugë, kjo dukej qartë, çdo veprim, çdo fjalë, çdo lëvizje i nënshtrohej një konspiracioni të madh.

Lefteri e kuptoi se Tasi qe hedhur në ilegalitet.

— Kërkesën do t'ja paraqitim inxhinierit — tha Lefteri.

— Po për grevën?

— Do ta bëjmë.

— A kanë besim punëtorët? Janë të vendosur?

— Gjer tani s'ka dalë asnjë kundër.

Lefteri rrotulloi sytë nëpër dhomë... Flaka e

llambës së gazit regëtinte. Një maçok i kuq shtrihet nën tryezën e bukës. Pas tryezës, në mur, që një portë e ngushtë. Dhomëza kishte një krevat të ngushtë e të dystë si krevat ushtari, binte erë duhan e në përgjithësi ajri i dhomës që pak i rëndë.

Lefteri i tregoi gjithshka Tasit. Tjetri dëgjonte me vemëndje dhe e shikonte në sy sikur të desh t'ja rrëmbente fjalën që pa dalë nga goja.

S'po na ndahet dhe ai kapiteni i karabinierisë. Ka ardhur dy herë në fabrikë.

— Përse?

— S'e di.

— Mundohuni të mësoni përse vjen.

Lefteri u kredh në mendime, të cilat u përzien me zërin e kumbueshëm të atij burri të zakonshëm, që mbante mbi supe detyra të rëndësishme.

— Tani duhet të të njoftoj diçka të rëndësishme... — foli Tasi.

Lefteri ngriti kokën.

— Je pranuar në radhët e partisë... Do të kishim organizuar një takim për këtë qëllim, por në këto rrethana është e vështirë. Armiku është hedhur në sulm, do të mbytetë Partinë. Ma jep dorën, pra. Urime!

Lefter Andoni ndjeu një pëllëmbë të fuqishme e të ngrohtë. Zemra filloi t'i rrihte me forcë, thuajse do t'i dilte nga kraharori. Gjuha ju lidh. Nuk dinte ç'të thoshte, sepse gëzimi dhe emocioni patën qenë aq të fortë, sa e kishin stepur. Por shpejt e mblodhi veten dhe, duke e parë në sy Tasin, shtoi:

— Është nder i madh për mua, do të shkrij çdo gjë për Partinë.

— Tani të kalojmë në disa çështje të tjera. E kërkon puna të hidhemi në aktivitet të hapur,

prandaj duhet të organizoni njësitin guerril të fabrikës. Për këtë zgjidhni njerëzit më të vendosur e më guximtarë, grumbulloni veshmbathje, armatime, municion, barna, të holla, shkurt, çdo gjë që i vlen një partizani. Do të duhet të dalin vullnetarë, të dalin partizanë maleve dhe nga ju, por për këtë do t'ju njoftoj më vonë. Konspiracioni duhet ta shoqërojë punën tonë. Do të na duhet të harrojmë emrat tanë të vërtetë. Do të takohemi rrallë. Ai djali, Kalesshi, do të jetë ndërlihdësi ynë. Kështu, i dashur, Lefter, Çeliku të uron sukses e shëndet!

* * *

Lefterin e nxorën nga një portë tjetër, e ngushtë, e ulët, sa ju desh të përkulte kokën.

Si kaloi derën ra në një rrugicë më të ngushtë e më të errët se sa ajo, nëpërmjet së cilës kishte hyrë. Në të dy anët e rrugës kishte vetëm mure avllish, aty-këtu të shembura e të shpuara tejprtej sikur t'u kishte rënë gjylja.

Ishte ende i hutuar, zemra e trupi i fërgëllonin, edhe hapat e nxituar ja përshkonte një dridhmë gëzimi.

XI

Inxhinier Grehardi doli në punë, plot pas një jave. Gulshi e ngacmontë. Mallëkonte veten që kishte vënë gjithë atë mish. E kishte zili Vizetin e

hajthëm e delikat që, ndonëse ishte katër vjet më i madh se ai gëzonte një shëndet të mirë.

Zhurmat e fabrikës i pëlqenin. Ato i kishin hyrë në gjak e ja gjallëronin shpirtin. Kur ishte mirë, lëvizte gjithë ditën nëpër fabrikë e me ato lëvizje zëvendësonte gjimnastikën, nga e cila kishte hequr dorë për faj të gjymtyrëve që i fryheshin nga dita në ditë derisa e katandisën në njëqind e tetëmbëdhjetë kilogram.

Ngjiti shkallët duke gulshuar. Në krye të tyre u mbush me frymë. Era e këndshme e mushtit të birrës, e ngrohtë dhe e lagësht, i hyri thellë në mushkëri. Usta Bexheti i solli karrigen. Peçoja e la ganxhën e zjarrit e i dha dorën:

— Qoftë e shkuar, inxhinier!

— Falem nderit — tha inxhinieri i kënaqur. Ngrohtësia që gjeti në këtë fytyrë, se pse e hodhi në gjirin e mendimeve.

Shpeshherë i dukej vetja si ajo gjethja që ka humbur gjelbërimin. Ëndrrat e thurura në rini i qenë fashitur njëra pas tjetrës dhe tashmë kujtimi i tyre i jepte mërzi. Por s'qe vetëm inxhinier Grehardi me shpirt të venitur që lëkundej midis rrymave njerëzore. Këtë ai s'e kuptonte dot.

Si ndenji pak u çua dhe u drejtua për në dhomë. Dikush trokiti në derë.

Ishte Lefteri. Inxhinierit i qeshi fytyra.

— Gëzohem që po ju shoh, zoti inxhinier.

— Falem nderit, ulu. Kishit folur me padronin.

— Po.

— Ma jep atë lutjen... Jua rregulluan dhomën e ngrënjes?

— Jo!

— Si. Unë kam urdhëruar Ninon.

Inxhinieri u nxej, ndërsa Lefteri shtoi:

— Unë e dija se s'do të bëhej asgjë derisa s'ishit ju.

— Ky Ninoja është djall! T'i ngre nervat.

Lefteri zgjati një copë letër.

— Mos kërkoni shumë gjëra, djalë, se s'do t'ju japin asgjë.

Bisedës i dha fund shpejt dhe u zhyt në punët e zakonshme të ditës.

XII

Aty nga java e dytë e majit fabrika, si e shkundur nga gjumi dimëror, filloi të punonte normalisht. Agjentët tregëtarë kishin siguruar tregje e kishin lidhur kontrata. Puna fillonte herët në mëngjez dhe mbaronte në mbrëmje. Fabrika gumëzhinte nga zhurmat e maqinave. Një kompresor i ri, që sapo ishte instaluar, kishte sjellë tjetër zë në fabrikë. Kohë pas kohe, nga rezervuari i tij, shfrynte ajri i komprimuar me fishkëllimë të fuqishme. U desh një farë kohe që punëtorët të mësoheshin me atë shfryrje të fuqishme, të cilën Ninoja e shpjegonte «si tepricë ajri që shkarkon në atmosferë».

Por edhe vetë Ninoja nuk e duronte dot atë gulshim, po nuk e bënte veten, si i regjur në punët e industrisë.

Në të vërtetë, asnjë nuk e dinte me saktësi se çfarë pune kish bërë më parë Ninoja. Për të kaluarën e vet ai nuk fliste kurrë.

Atë mëngjez, Ninoja doli herët në punë. Çeli dyert e repartit, mbushi kazanët e larjes së shisheve me ujë, lëshoi kompresorin e vuri në provë maqinat. E këtë e bënte edhe për të treguar se pa atë s'bëhet asgjë në repart, edhe për të zhvatur ndonjë orë suplementare. Kur erdhën punëtorët, filloi nga urdhërat:

— Ju do të lani shishe shtatëqindpesëdhjetëgramëshe, juve atje do të pregatitni varella njëzetepesëshe.

Pasi bënte ndarjen e punës, shkonte e kontrollonte nëse ishin punëtorët nëpër vendet e tyre apo jo. Si mbaronte gjithë «këto punë», hynte tej në kalibren prej xhami që e kishtë vendosur në një qoshe të repartit dhe bënte shënimet në fletoren personale. Si plotësonte shënimet, futej vrimave, prapa arkave e varelave, zinte ndonjë qoshe e përgjonte kush pinte birrë. Punëtorët e vjetër ja kishin kuptuar marifetin, ndërsa të rinjtë i zinte me presh në dorë.

Kështu ndodhi dhe atë mëngjez. Ai doli si hije që prapa arkave dhe e kapi një punëtor me shishe në dorë.

— Stop! — thirri ai. — Kush ta dha këtë shishe birre?

— Asnjëri, e mora vetë.

— Domethënë e vodhe! Pesë lekë gjobë. Nisu, tjetër herë xhaketën e marsh në shtëpi!

Punëtori la shishen e iku kokëvarur. E dinte se puna më e mirë që të mos i kthente fjalë, ndërsa Ninoja filloi të bërtiste:

— Të gjithë vjedhin këtu, të gjithë!

— Ai nuk e vodhi, zoti Nino, ja dhashë unë
— ndërhyri Guri që punonte në maqinën e larjes së shisheve aty pranë.

— Til E kush je ti këtu, kush ta ka dhënë këtë të drejtë ty? Këtu jam unë!

— Më erdhi keq, s'kishte pirë birrë kurrë. Është punëtor i ri. Faleni atë, dënomëni mua...

— Mos fut hundët në punët e mia, se çfarë do të bëj, e di unë.

— Unë ja dhashë, ai s'ka faj, dënomëni mua.

— Të thashë mos u përzje në punët e mia — klithi Ninoja. — Këtu jam unë që vë rregull, ju të tjerët do të bënit mirë të kyçnit gojën e të shikonit punën. U kuptuam?

Guri e pa vëngër. I kishte hipur gjaku në kokë. Lëshoi arkën me shishe në rul e i dha të shtyrë, rulet kërkëllitën, trokëllima e shisheve u zgjat disa sekonda derisa arka arriti në destinacion.

Ninoja, pasi vërejti Gurin një copë herë, shkoi në repartin e varelave.

— Sa varela janë gati? — pyeti.

— Trembëdhjetë.

Përgjegjësi i repartit u hodhi sytë varelave e befaz ktheu shpatullat e doli.

— Ç'pati ky?

Leftëri ngriti supet.

— I paska kërcyer damari — tha një tjetër.

— Do të ketë bërë fjalë.

Zemërimi po e tërbonte Ninon, nuk dinte ku të vinte. Doli nga reparti, Ninoja nuk i duronte dërdëllitjet, aq më tepër në orarin e punës dhe u pendua që s'e zboi Gurin nga puna. Ashtu do të vinin mend të tjerët, ndryshe, nesër do të mbronin një tjetër, pasnesër kushedi.

Padashur kaloi përpara apartamentit. Në dritaren gjysmë të hapur pa Pinën. Te shkallët ngurroi. Përse po vinte atje. E dinte mirë se përpara saj hutohej, prandaj.... Trokiti në portë.

— Hyrë!

— Mirë dita, e dashur.... Ju pashë në dritare... e, erdha t'ju pyes: «Pse s'keni kërkuar birrë».

— Ju e dini, tri herë në javë nga një arkë — tha ajo ftohtë.

Ninoja u hutua. Pina i ktheu kurrizin dhe vazhdoi të merrej me punët e veta. Ai u përcuall, bëri një hap përpara.

— Dëgjo, Xhuzepina... Ju e dini, unë s'mund të rri asnjë çast pa menduar për ju e aq më tepër pa ju parë të paktën një herë në ditë. Eh, sikur ta dinit, sikur... — tundi kokën ai e psherëtiu duke shfaqur tërë dëshpërimin që i shkaktonte ftohësia e saj.

— Sikur ta dinit...

— Çfarë?

— Të dua me gjithë shpirt, ti je gjithshka për mua, je më e bukura, më e mira... Do ta kalonim bukur, do të ishim të lumtur.

Ajo i ktheu krahët, hapi dollapin e filloi të rregullonte enët.

Ninoja i qe neveritur, le që s'kishte pasur kurrë simpati për atë njeri. Që t'i pëlqenin burrat Pinës, duhej të ishin të pasur si Danieli ose të bukur si Terci, kurse Ninoja i gjerë s'kishte as njërën, as tjetrën. Por megjithatë, në vetëvete, ndjente një farë kënaqësie, nga komplimentat e tij. Po të kishte dëshirat e Ninos kapiten Terci, Pina s'do të kishte asnjë arsye ta kundërshtonte, por Ninon nuk deshte ta shikonte me sy.

* * *

Ninoja doli i dëshpëruar. Pak më vonë e kapi një zemërim i madh saqë i dukej se po i zihej fryma. Kur hyri në repart, vuri re se maqina e mbushjes së shisheve s'po punonte, mbasi shisheet dilnin të palara. Ninoja u zverdh. Kontrollloi një shishe, dy, disa, përplasi këmbët e klithi:

— Dembelë, doni të na lini pa punë, nuk i keni sytë në ballë që të shikoni se çfarë shishe po na nxirrnin. Djalli t'ju marrë, po kështu s'ju ecën me mua, ose punë tamam, ose he, mbathjani.

— Nuk lahen, zoti Nino, kanë njolla, duhen fërkuar me rërë.

— Kush ju tha të lini shishe të vjetra — i bërtiti Gurit duke përplasur duart.

— Ne po marrim sipas radhës, ju kështu na urdhëruat.

— Djalli t'ju marrë të gjithëve, një minutë të mungosh e kanë borxh të të bëjnë hatanë.

Pas disa minutave u shuan zhurmat e maqinave. Të gjithë punëtorët e repartit të mbushjes filluan të zbraznin nga arkat shisheet e vjetra e t'i mbushnin me shishe të reja.

XIII

Pasi e lexoi dhe e rilexoi peticionin, inxhinier Gerhardi arriti në konkluzionin se të gjitha kërkesat që në të arësyeshme, por ishte i sigurt se as pronari, as administratori s'do t'i pranonin.

Natyrisht ata do të kërkonin edhe mendimin e tij. Po çfarë do të thoshte inxhinieri. Do të bashkohen me ta, apo do të mbante anën e peticionit? Akoma nuk e dinte. Pikërisht kjo që pika e tij e dobët e kjo kishte të bënte më tepër me bindjet e vetë se sa me vullnetin e mirë që shpeshherë e çonte në filantropi.

Tani inxhinieri që në brendësi të çështjeve më tepër se drejtuesit e tjerë të fabrikës.

U ngrit nga karrigia dhe duke u mbështetur me forcë mbi bastun, u drejtua për në zyrën e padronit.

* * *

— E dini, inxhinier, nganjëherë më duket sikur dhe ju flisni me gjuhën e tyre. Ndryshe s'do t'i quanit të arësyeshme këto kërkesa?

— Duhet të kuptojmë thelbin e peticionit, zotërinj. Arësytetoni vetë. Kësaj nuk i shpëtojmë dot — tha inxhinieri.

Atilio Danieli e lexoi me zë peticionin.

«Duam që administrata e fabrikës të pranojë:

1) Lidhjen e kontratove të punës për të gjithë punëtorët shqiptarë ashtu siç veprohet me punëtorët italianë.

2) Rritjen e mëditjes jo më pak se pesëdhjetë përqind.

3) Vendosjen e tetorshit.

4) Anullimin e sistemit të gjobave.

Të gjitha këto kërkesa janë të drejta».

Atilio Danieli ngriti kokën e u hodhi nga një vështrim administratorit dhe inxhinierit.

— Bilanci ynë është shumë i varfër. Po të pranojë zotëria juaj këto kërkesa, atëhere do të duhet të pranohet humbje-u ankua zëri i administratorit.

— Zotërinj.... Kini parasysh se këto erëra sapo kanë filluar të fryjnë. Unë për vete parashikoj stuhi!

Pronari që ishte ngritur më këmbë e vështron-te nga dritarja akacjet e jazin e mullirit, u kthye rrëmbimthi. Inxhinieri pa fytyrën e Atilios të verdhë, sytë e thelluar si në ndonjë gropë, të errët dhe duart që i dridheshin.

— Kjo është e tmerrshme, inxhinier!

Gerhardi mblodhi supet, gjest që desh të thoshte: «S'ke ç'i bën», por pas një heshtjeje të shkurtër, shtoi:

— Ju këshilloj t'ua plotësoni kërkesat.

— Si, pa asnjë kusht?! — u hodh Danieli.

— Unë nuk kam parasysh ndonjë kusht. Ato ju përkasin juve.

— Nuk mundet ta shtyjme këtë çështje për një farë kohe.

— Unë them jo.

— Unë insistoj po — ndërhyri Vizeti.

Gerhardi rrahu ajrin e ndezi cigaren. Heshtje. Vizeti filloi të llogaritte, ndërsa pronari ishte kthyer rrishtas nga dritarja e vështronte petalet e ndritshme të plepave. Për çudi ai dukej më i qetë e më i përmbajtur se dy të tjerët. Por atë qetësi të rreme s'e duronte dot inxhinieri. Heshtja zgjati sa Gerhardi piu një cigare.

— Ja pra — brofi administratori. — Nëse do të plotësojmë kërkesat e punëtorëve, fitimet totale do të reduktohen afërsisht dyzet e tetë për-qind, ose më qartë: Rritja e mëditjes pesëdhjetë

përqind do të jetë baras me njëzet e katër përqind të fitimeve totale. Vendosija e tetorshit, baraz me njëzet e dy përqind dhe anulimi i gjobave baraz me dy përqind. Zgjidhni, zotërinj — përfundoi ai me ton solemn.

— Po unë do të falimentoj kështu — u ankua padroni.

Vështrimi i dyshimtë i inxhinierit u ngul mbi fytyrën e bardhë të Atilio Danielit.

— Plotësoni sot për sot një kërkesë. pastaj propozoni edhe kushtet. Unë si specialist dëshiroj të mos kemi çrregullime. Ato s'më pëlqejnë, kanë konsequenca të hidhura. Sot jemi në valën e punës, kemi gjithë këto kërkesa për birrë... Nuk e di a më kuptoni.

Vizeti vazhdonte të heshtte, ndërsa Danieli kishte mbetur në dritare i kredhur në mendime.

— Doemos, edhe ne do të paraqitim kushtet tona — mërmëriti pronari duke shtrembëruar buzët e përthata.

* * *

Portier Shefkiu, ende s'e kishte të qartë se çfarë kuptimi kishin fjalët «Fletë-anketë». Mbi tryezën e portinerisë kishte një tufë letra, të cilat i kishte sjellë nëpunësi me syze dhe e kishte porositur që t'ua shpërndante punëtorëve. I vështronte kartat mbarë e prapë e rrudhte buzët. S'kishte parë kurrë letra të tilla, të shkruara me germa të mëdha të zeza e me ca figura sopatash me bisht përpjetë.

— Ç'është kjo, more Shefki?

— Këndoje, shkruaj emrin, datëlindjen dhe ecë në «Dopo Lavoro».

— Përsëri nisën me «Dopo Lavoro-n?»

— Më tutje s'di unë, po hëni, shkruani ç'keni për të shkruar e dorëzojini në zyrë.

— Ç'thua, more, të shkruhemi fashistë, ë?

Punëtorët u bënë grumbull te porta. Fletë anketat u zbardhnin nëpër duar.

— Po ku di të shkruaj unë, o lumëmadh?

— Bre ç'na gjeti, po bëni më tutje, ore, se zutë udhën — ankohej portieri.

Disa lexonin, të tjerë pyesnin, ata që s'dinin shkrim e këndim, kishin ngritur veshët bigë.

— Eë, punë që s'bëhet kjo, urdhëro, more, jepja atij që ta ka dhënë — zgjati fletën Kiçoja.

— Një herë e hëngra unë, tani s'i zë me dorë, sikur qameti të bëhet — u shfajësua portieri.

— Ua! Po ti na i dhe, urdhëro e merri tani.

— Çojeni atje në zyrë — bërtiste portieri.

Po njerëzit s'loznin nga vendi.

Letrat zbardhnin e valaviteshin në erë si flamuj të vegjël. Dikush ja tundtte përpara fytyrës shokut, ndonjë e mbante prapa, ca të tjerë e vështronin me keqardhje sikur të kishin marrë fletë-thirrjen ushtarake për rekrutë.

— Unë, për veten time s'do të hedh asgjë këtu — thoshte Guri.

— T'ja kthejmë Shefkiut — ngulte këmbë Kiçoja.

— Prit, se di unë si t'ja punoj atij — tregonte dhëmbët e verdhë Bexheti.

— Ore Shefki...

— Një minutë, o Bexhet — thirri Lefteri që

sapo kishte mbërritur. Ja mpori letrën nga dora Be-xhetit dhe e lexoi.

Punëtorët heshtën. Këçoja u përtyp.

— Ngadalë, ore ti — i foli Bexheti njërit që po shtyhej.

— A e dini ç'duan këta, o shoqë?... Duan të shkruhemi fashistë! Ja, kjo është e gjitha.

— Më jep edhe një mua, o Shefki.

— Kush s'ka marrë kartë, morën të gjithë? — thirri portieri.

— Unë s'kam ndër mend të shkruhem fashist — kumboi zëri i Lefterit.

— Pse, ne paskemi... — ja priti Këçoja.

— Ka ndonjë që do të shkruhet — ngriti zërin Lefteri.

Heshtje.

— Unë do ta bëj kështu...

E, duke palosur letrën më katërsh, shkoi te shkallët, e la letrën në mes të tyre e i vuri një gur përsipër. Në fillim punëtorët u panë sy më sy, por për çudi si të shtyrë nga një rrymë e fortë ajri filluan edhe ata të palosnin letrat e i vinin palë-palë njëra mbi tjetrën. Lefteri me fytyrë të ndezur vështronte se si vinin njëri pas tjetrit te shkallët e se si kalonte guri dorë më dorë.

Shefkiu tundte kokën:

«Si puna e majmunit këta qerratenj, pa shiko, të një mendjeje paskan qenë».

— Hajde, Shefki, vëre dhe ti këtu, apo vendose të shkruhesh — e thumboi Guri.

— Ore, do të bëja edhe unë si të tjerët, por ç'e do, s'mbajta kartë për vete.

Punëtorët qeshën.

— Kush ishte i pari që vuri letrën në shkallë—
— bërtiste kapiteni Terci.

— Nuk e pashë, s'e dija se do të bënin ashtu, prandaj dhe nuk e pashë, le që as ma preu mendja—
— ngrinte supet Shefkiu duke vështruar fytyrën e bardhë e sytë e ngrirë të Danielit.

— Po çfarë shikon ti?

— Nuk e pashë, zotni.

— Mjaft! Shporru!

Kapiteni e shoqëroi me sy portierin derisa doli nga dhoma dhe pastaj, duke ju drejtuar Danielit, shtoi.

— Ç'do të presësh nga një pizeveng. Duhet gjetur koka, duhet gjetur e duhet shtypur, sa pa lëshuar kokë të tjera. Nuk shuhet zjarri, po s'fluturoi ndonjë.

— Më thuaj, pra, kush është ky që i duhet shtypur koka?

— Këtë pyetje më takon ta bëj unë, i dashur Daniel.

Prapa derës u dëgjuan hapa. Pas një çasti u gel një portë e hapat s'u ndien më.

— Mund të bisedojmë me inxhinier Gerhardin.

— Me gjithë qejf.

Danieli ngriti receptorin. Kapiteni ndezi cigaren e u shtriq në kolltuk. Një copë herë ndoqi me sy tymin e duhanit që ngjitej lart, ndërsa Danieli vazhdonte të limoste thonjtë. Në atë çast në korridor u dëgjua goditja karakteristike e bastunit të inxhinierit.

Gerhardi hyri fytyrëngrysur. Ja shtrëngoi dorën Aldo Tercit pa e parë në sy dhe u lëshua në karrige duke gulshuar.

«Ç'e do edhe këtë trup», tha me vete kapiteni dhe, duke i zgatur tabakierën prej argjendi, pyeti:

— Si e quani këtë akt, zoti inxhinier?

— Bojkotim!

— Bravo, përcaktim shumë i drejtë — kërceu nga kolltuku kapiteni.

— Prandaj këshillova që të pranoinin kërkesat përpara se të parashtronin kushtet.

— Unë nuk mund të jap asnjë fije floku pa kusht — ndërhyri Atilio Danieli.

— Ju e keni gabim, zotni. Mund të them se e njoh mirë temperamentin e këtyre njerëzve.

— E thoni me bindje këtë? — pyeti Terci.

— Po.

— Atëhere si mund të na ndihmoni, zoti inxhinier?

— Në ç'drejtim për shembull?

— Për shembull... për të shtënë në dorë kokën e këtyre anarshistëve!

— Dëgjo, kapiten, unë jam specialist e merrem vetëm me punët teknike, prandaj ju këshilloj të mos e harroni këtë.

— Ç'do të thotë kjo?

— Kjo do të thotë gjithashtu se unë jam gjerman. Hail Hitler!

Me gjithë peshën e trupit, Gerhardi brofi në këmbë e doli menjëherë.

XIV

Dielli pranveror përtëriti gjithshka, jo vetëm jetën në fabrikë, por edhe njerëzit, të cilët sikur u lehtësuan nga pesha e rëndë e dimrit.

Pranvera bëri punën e saj dhe te prindërit e Lefterit. Ata filluan ta ndjenin vetën më mirë dhe i pushuan ankimet e tyre. Kjo gjë e kënaqte Lefterin. Në mbrëmje uleshin në çardhakun përpara shtëpisë dhe gjithsekush kryente punë të ndryshme. Nëna thurte çorape. Babai merrej me punët e kopshtit, shpesh e ndihmonte edhe Lefteri. Lefteri lexonte, por s'e linte rehat e ëma, e cila qe bërë shumë kurioze, kishte mënjeluar frikën e dikurshme dhe i lutej Lefterit t'i tregonte çfarë bëhej në botë. Kjo ja shtonte dëshirën dhe Lefteri i fliste me zjarr çfarë dinte, i fliste për luftën, për të ardhmen... Dhe vinte re se si rritej para syve të tij figura e nënës, e vetëvetiu i dilte përpara turma e grave që deri ato ditë kishte qenë e heshtur, e paditur, e mbyllur brenda mureve të shtëpisë. Vinte re këto forca që zgjoheshin dhe zemra i ngazëllehej nga gëzimi.

Kanati i portës lëshoi gërhimën karakteristike. Kaq herë qe matur t'i lyente menteshat me vaj, por nëna s'kish dashur, se menteshat bënin punën e lajmëtarit.

Lefteri ngriti kokën.

— Mirë mbrëma, nënë, mirë mbrëma, Lefter!

Lefteri u përçafua me të porsaardhurin dhe, duke u drejtuar nga e ëma, tha: — Është një shoku im, nënë.

— Qofsh shëndoshë, o bir!

Kaleshi e kapi për krahu Lefterin dhe me kujdes i la në dorë një pusullë.

— Natën e mirë!

— Po uleshe një cikë, mor bir.

— Do të kemi kohë kur të shtrohemi në muhabet, nënë, tani nxitoj... Mirë u pafshim!

Lefteri e shoqëroi deri te porta:

— Në ç'adrese të të kërkoj, o Kalesh?

— Ose në rrugën e kundraxhinjve, ose në rrugicën...nëmër tridhjetë e katër.

Lefteri hyri në dhomë, ndezi llambën e filloi të lexonte:

«Dy shokë të nisen në çetën e Rrezës. Karrierin e presin dy vetë. Njëri ka gishtin e dorës të lidhur, tjetri i bie fyellit.

Çeliku»

* * *

Mëngjezeve në fabrikë, ishte gjithnjë qetësi. Punëtorët që linin e merrnin turnet qenë të hesh-tur. Të parët dremitinin më këmbë, të dytëve s'u kishte dalë akoma gjumi. Në mëngjez edhe portieri, Shefkui, rrinte brenda në kolibën e tij, gogësin-te me zë e dridhte cigare. Edhe tymi i oxhakul dukej i përgjumur, lëshonte fare pak tym, i cili i ngjante një krife leshi të hirtë, sepse s'kishte kush të trazonte zjarin në furrë. Vetëm nga stalla dë-gjohej hingëllima e kalit.

Kafsha e dinte orën kur vinte i zoti, prandaj i qe bërë zakon ta thërriste me hingëllimë. Në goftë se Kiçoja vonohej, doriu kishte borxh të mos pushonte. Kur hynte Kiçoja në stallë, doriu «qeshte», shkrofëtinte, kruante truallin me potkua e tundte kokën dhe bishtin.

Kiçoja hyri në stallë, ja rrahu vithet e parkun, por doriu ngriti bishtin e ja fshiku fytyrën.

— Brrr... Plaç de, të pjellët të paska zënë?

Doriu pushoi për një çast.

Lefteri, prapa portës dëgjoi një copë herë se si hahej karrocieri me kalin, qeshi e hyri brenda. Era e urinës dhe e bajgave qe aq e fortë, sa i lëshuan sytë lot. Kiçoja i shkonte furçën metalike mbi vithet e ja kruante bajgat e përthara. Lefteri e vështronte që prapa shpinës. Doriu ngriti kokën, Kiçoja bërtiti, por kafsha s'desh të rrinte urtë. Lefteri i vuri dorën në sup. Pas një minute Kiçoja mbeti vetë.

— Shiko hap sytë të mos hedhësh vickëla, se e di unë se si je mësuar ti. Ëë, tagji elbi, zor të të zërë dhëmbi, lëre pastaj këto udhët e sheshme, t'i kujtosh me mall! Brrr... Rri urtë. Brrr, brrr. Do të piqemi ndonjëherë, si thua? S'dihet. Mos bëj naze në të ngrënë, pa le, të të bien ca tulet. Urtë, shejtan! Hajde, pa mi lërë shëndetin kësaj stalle. Hop, brrr!

Doriu kërceu. Kështu bënte sa herë dilte nga hauri.

— Shefki! Hape portën, o byrazer.

— E paske marrë me vesë, o Kiço.

— Kam edhe gjashtë udhë.

— Hajde udha mbarë!

— Hya, dori!

E doriu i gëzuar e i freskët mori revan. Lelja i bënte përpjetë «fap-fap», thundrat rrihnin tokën duke ngritur cerga pluhuri. Kiçoja përdridhte kamxhikun në erë fiu-fiu, ndërsa një dërrasë e shkallmuar, trokiste si trokashkë mulliri nga fundi i karrocës. Rrotat e gomës linin shenja mbi pluhurin e rrugës.

Kiçoja i ra qytetit mes për mes.

Qyteti mbeti prapa, kali ecte po me atë ritëm. Tani pas karrocës ngrihej një re pluhuri. Kiçoja

psherëtiu. Kjo ishte rruga e fundit, pastaj doriun s'do ta shikonte më. Kishte punuar kaq vjet me atë kafshë të urtë, që mësuar me të e s'qe zemëruar kurrë.

Karroca zbret poshtë. Një fllad i lehtë trazon grunjërat gjelbëroshe, djelli shkëlqen mbi vijat e ujit, mbi fiçorët e mbi petalet e shelgjishtave anës së rrugës. Thellë në sfond të fushës, mjegulla, s'është ngritur akoma. Befas karrocieri hoqi frenat. Doriu e preu revanin.

— Brrr, dori!

Kali qëndroi e tundi kokën që të çlironte mëgjëzën. Kishte qëndruar fare pranë trarit të post-blokut e nisi të kafshonte drurin.

— Hy, more plasje, edhe këtë do të na hash — bërtiti xhandari.

— Jo, o byrazer, është i ngopur zevzeku, po kruan dhëmbët — ja priti me të qeshur Kiçoja.

— Ashtu... Pa ma nxirr atë leje kalimin.

— Urdhëro — brofi nga karroca Kiçoja. —
— Kam edhe gjashtë udhë.

— Mirë. Po, hap sytë, se ka lëvizje andej.

— Dale bre, se më fute llahtarinë — picërroi sytë Kiçoja.

— Prej axhamiut ka frikë edhe perëndia!

— Ore byrazer, bën shaka apo të kthehem.

— Ikë, more, kë dëgjon — u hodh një tjetër fytyrëbuhavitur, që siç dukej sapo që ngritur nga gjumi.

Kiçoja e pa me dyshim xhandarin e dytë, rru-dhi ballin, kërceu në karrocë e, duke lëshuar frenat, tha:

— Më qafë më paçi, o vëllezër!

Dëgjoi prapa krahëve zgërdhimën e xhan-

darëve si edhe fjalë tallëse që e lënduan në sedër, por pak më vonë qeshi edhe vetë, bile më fort se xhandarët e ja lëshoi frenat deri në fund doriut të gëzuar. Ndonëse dielli i rrihte kurrizin, shkëlqimi i rrugës, i kumit e i gjelbërimeve, kishte një vezullim joshës që të ndillte gjumë. Puhia mëngjezore t'i lëmonte faqet e doriut ja shpupuriste krifën. Rrotat shkelnin butë mbi dhe e lukuriseshin në mes të resë së tymit të verdhë që ngrihej mbi udhë si ndonjë copëz mjegull. Kiçoja thithte me gojë hapur, aromën e livadheve të pikëluara në të bardhë nga lule delet si edhe të grunjërave që skuqnin nga lulkuqet. Me atë aromë përzihej era e dhogave të karrocës, era e gomës së rrotave dhe era e athët e doriut. A do ta ndjejë më atë erë të athët? Ndoshta s'do t'i lënë më karrocë në dorë. Po si do të bëjë tani që ishte mësuar me kalin, me stallën, me karrocën?..»

Mbylli sytë. Dëgjoi zhurmën e takëmeve që fërkoreshin me njëra-tjetrën, dëgjoi gulshimën e lehtë të kafshës e ritmin e potkonjve, ndërsa karroca zbriste poshtë midis detit të gjelbër. Doriu shkroftiu. Fusha e gjërë heshtte. Mjegulla po ngrihej. Karrocieri e treti vështrimin nëpër grunjërat e ja lëshoi frerin kalit.

«Të shohim ku janë djemtë».

Karroca filloi të përkundej si ndonjë djep nga gropat e nga tragat e qerreve. Befas u dëgjua një fëshfërimë, grunjërat lëvizën, Kiçoja pa një kasketë që shkau përpara.

— Brrr, dori!

Kali qëndroi, rrahu tokën me këmbët e para, pastaj zgjati qafën dhe e futi gojën në grurë, Pak më tej dikush i binte fyellit shtruar, saqë dukej

se ai zë dilte nga zemra e fushës e shkrihej me filladën e ëmbël që perkundte të mbjellat. Këtoja ngriti kasketën Një djalë me trup mesatar, me një palë qillota e xhakete kadifeje bojë kafe, kerceu në mes të udhës.

— Vdekje fashizmit!

— Liri popullit! — ngriti grushtin Këtoja.

— Paske mall të mirë, o shoku karrocier.

— Eshtë mall për kokën e mallit ky.

— Ua, ky qenka pe ata që të lozësh valle nën bark. Si je, o shok?

E tokën. Ai që i binte fyellit që një goxha burrë, abrash e me fytyrë të ashpër. Fyellin e kishte vënë nën sjetull.

— Ti i bije fyellit?

— E qan — u përgjegj djaloshi me qillota.

— Po ty, o shok, ç'të ka gishti?

— Hiç — e, duke e zënë garzën me dhëmbë, e flaku përtokë.

Qimekuqi i erdhi rrotull doriut e i shkoi pëllëmbën e madhe me lëkurë të gërdhirë mbi qafë.

— Ta çmbreh apo do ta merni me gjithë karrocë?

— Jo, ore, kali e rrotat na duhen ne, karrocën shpjerja pronarit — qeshi djaloshi me qillota.

Këtoja ja kapi buzën e poshtme doriut. Dora ju drodh. Ja fërkoj ballin, qafën, u mori erë qimeve të djersitura e sa të numëroje pesë, kali që çliroar nga timoni. Doriu u shkund, zinxhirët e takemeve tringëllinë. Këtoja e kapi për freri.

— Urdhëroni, o shokë. Ta punoni gëzuar.

— Falemi nderit.

Pastaj i erdhi rrotull karrocës, hapi një kason që ishte nën ndenjësën, nxori një çelëstrib të madh

e të gжатë si manivelë, e si zhvidhosi dadicekët e rrotave, hoqi kasketën, e u ul mbi ledh e nxori kutinë e duhanit.

— Bëni nga një cigare, o shokë.

Abrashi futi fyellin në brez e ndenji pranë Kiços. Sytë i kishin mbetur te doriu.

— Është i urtë e i fortë, veçse do të hajë.

Befas doriu hingëlliu e tundi kokën.

— Pa shiko, ta njohu zërin — tha abrashi.

— Kemi pesë vjet bashkë.

— Tregojua në postblok e në zyrë — tha djalo-
loshi me qillota duke i zgjatur një copë letër.

Karrociери e pa me habi letrën, por nuk mori vesh se çfarë qe nxirë atje.

— Çfarë shkruan?

— S'ditke shkrim?

Kiços nuk i erdhi mirë, por, kur e dëgjoi që edhe ai belbëzoi «Njësiti guerril», u qetësua.

— Obobo, do t'u bjerë si bombë.

Nga grunjërat dolën tre të tjerë, të cilët morën rrotat e i rrokullisën tatëpjetë një udhishteje mes për mes arave. Abrashi u përçafua me Kiçon, ndërsa djali me qillota i shtrëngoi dorën e i tha:

— Bëju të fala shokëve!

— Të fala u bëj edhe ti nga ana e punëtorëve.

Kiçoja u krekos e u mbush me gëzim, por, kur djalo-
loshi me qillota i kërceu doriut, u vrejti. Kali hingëlliu, u vërtit rreth vetes duke ngritur pluhur, ngriti këmbët e para e tundi kokën.

— Ashtu e ka në fillim, pastaj shtrohet — ju drodh zëri Kiços.

* * *

Në rrugën e pluhurosur, me një gisht kum, ku gjurmët e rrotave e të thundrave ishin fare të pa-prishura sikur të ishin shënuar atë çast, ecte me hap të ngadalshëm, por të sigurt karrociëri Kiço.

Xhakëtën e kishte hedhur krahëve e kasketën e kishte ulur fare mbi fytyrë, saqë streha i takonte hundën. Tani nuk vështronte as fushën, as qiellin, nuk e ndjente as flladin që i rrihte fytyrën. Ecte pa kthyer kokën as majtas, as djathtas. Udha e gjatë dhe e verdhë qe fare e shkretë, ndërsa qielli qe qëruar nga avujt e mëngjezit. Pa vetëdije nxori letrën që i kishte dhënë djaloshi me qillota

«Domethënë qenkan të njësitit këta».

I qe afruar postblokut. Mori një dorë kum nga rruga. E pa, e shkrifëroi dhe e flaku. Rrahu kumin me frushkull e, duke hequr këmbët zvarrë, vuri duart te trari, theu gjunjët e u lëkund si i dehur.

— Ndal! — bërtiti xhandari.

— Ujë, o vëllezër, se më la fryma, ujë...

— Ç'ke, ore, që lebetit?

— Më vranë... më morët më qafë.

* * *

... Edhe një çerek ore e arrija në vend, kur nga një ferrishte më dolën katër veta. Njëri ngri-ti dorën. Thashë se do të hipnin në karrocë, por, kur pashë katër gryka pushkësh, më ngriu gjaku. Njëri ma vuri grykën e pushkës në gushë. S'po merrja vesh çfarë donin. Ai i pari tha:

— Karroca na duhet ne, ti merre këtë e që-rohu!

Unë u mbërtheva pas kalit. «Aman, u thashë, është malli i pronarit, mos më merrni më qafë», po ai i pari më kapi për zverku e më flaku tu-tje...

— Sa veta ishin?

— Katër.

— Si ishin veshur?

— Njëri kishte rroba ushtari e dy gjerdhanë fisheke shkuar kryq në qafë, të tjerët qenë veshur me rroba shajaku, po të katër qenë me mustaqe.

— Çfarë pushke kishin.

— Kishin nga dy palë, një në brez e një në sup.

Ndihmësi i Aldo Tercit ja hoqi sytë karrocierit e filloi të godiste me bishtin e lapsit tryezën. Një tjetër që rrinte pranë dritares, kthente mbare e prapë letrën e pëshpëritte: «Njësitë guerfil». Befas u kthye nga karrocieri.

— Nuk njohe ndonjë nga ata.

— Jo,

— Çfarë pa tjetër?

— Asgjë s'pashë.

— Në ç'drejtim shkuan?

— Ata qëndruan atje. Unë u ktheva në atë udhë që kisha zbritur e nuk e ktheva kokën prapa. Zoti oficer...

— Çfarë?

Dhe Kiçoja i tregoi ndihmësit të Aldo Tercit bisedën që kishte bërë me xhandarët e postblokut

— Është e vërtetë kjo?

— E vërtetë.

— Pse s'na e the më parë këtë — brofi ndihmësi i Aldo Tercit.

- Ja, jua thashë tani, zoti oficer.
- Po atëhere pse u nise, s'pate frikë.
- Ma nxori frikën xhandari tjetër, pastaj ata zunë e qeshën e unë thashë se bënin shaka.
- Oficeri urdhëroi në telefon:
- Xhandarët e postblokut numër tre, të zëvendësohen e të sillen këtu menjëherë.

XV

Bojkotimi i fletë anketave, rrëmbimi i kalit e zhdukja e Vaskës dhe e Gjikës, ranë si rrufe mbi kokën e Atilio Danielit. Këto ngjarje bënë bujë në fabrikë. Punëtorët bisedonin e parashikonin ngjarje të tjera, fabrika ziente.

Por shqetësimi i Atilio Danielit arriti kulmin kur Aldo Terzi i tregoi pusullën me mbishkrimin «Njësiti guerrill!»

* * *

Atilio Danieli rrinte duarkryq mbi tryezën e lustruar e përpiqej të harronte të gjitha ç'kishin ngjarë. E priste me padurim udhëtimin për në Laipsig. Në këtë mënyrë do të harronte ç'kishte ngjarë. Gjithashtu edhe çështja e petitionit do të mbetej për një periudhë pezull. Kjo i interesonte. Sa më tepër ta shtynte plotësimin e kërkesave, aq më mirë do të përgatitej marrja e masave për të

shuar këtë zjarr. Terci po vepronte me këmbëngulje.

Tek rrinte në tryezë e trette mendimet e shumta, dëgjoji zërin e Pinës që e thërriste për drekë. Disa çaste qëndroi pa lëvizur. Me përtesë u ngrit nga kolltuku e u shtrua në tryezë.

Pina mundohej të tregohej sa më e gatshme e sa më e dashur por pamja e tradhëtonte.

— Ç'mendon ashtu?

— Asgjë, zotni.

— Po unë diçka vërej te ti, e dashur?

— Doemos, kur ju jeni i shqetësuar, edhe unë s'ka si të jem ndryshe.

Heshtën një çast. Pina u duk sikur ndërroi pamje. Ajo vërtet ishte e shqetësuar, por shqetësimet e saj rridhnin nga arsye të tjera. Kishte disa kohë që pamja e saj qe ndryshuar. Rrotullonte pjatën në duar e pinte duhan, befas ngriti kokën e i hodhi një shikim të shpejtë Danielit që qe lëshuar në kolltuk.

— Më duket se po dëgjoj zëra...

— Çfarë?!

— Zëra, zotni.

Ai vuri dorën mbi krahët e kolltukut.

— Dëgjon?

Danieli brofi më këmbë, e me një shkathtësi të çuditshme shkoi pranë dritares në kuzhinë.

— Mbyll dyert, dyert, dëgjon...

Zëri i çjerrë i Atilios e hutoi Pinën. Ajo u përplas me tryezën e, duke u dridhur, mbylli dyer e dritare, por zërat e punëtorëve vinin të fortë e të ashpër. Ajo s'po e mblidhte dot veten, ndërsa Danieli qe larguar nga dritarja e rrinte në mes të kuzhinës, i gjatë, i heshtur e me vështrim të akullt.

Doli nga kuzhina, përshkoi me hapa të shpejtë

korridorin, hyri në studion e tij, e hapi portën e dytë që lidhej me zyrën e administratorit.

— Çfarë bëjnë kështu? — pyeti me zë të shuar Danieli.

Vizetit e zyrtarëve të tjerë u kishte ndërruar fytyra. Të gjithë i kthyen kurrizin dritares dhe shihnin tani Danielin.

— Turma, zotëri, punëtorët... — belbëzoi administratori.

* * *

Inxhinier Gerhardi nuk kishte dashur t'ua komunikonte punëtorëve refuzimin e petitionit. Këtë detyrë e mori përsipër Ninoja. Pasi i mblodhi punëtorët në repartin e mbushjes, doli përpara tyre e, duke u krekosur, foli me ton të prerë:

— Zotëria e tij hedh poshtë kërkesat tuaja!

Disa sekonda s'bëri zë njeri, por pak më vonë punëtorët zunë të lëviznin dhe e vunë në mes Ninon. Ai ngriti duart të largonte punëtorët, bërtiti, por më kot. Njerëzit jo vetëm që nuk u shpërndanë, por e mbyllën rrethin edhe më. Ninoja u frikësua.

— Nuk kemi punë me ty — tha Lefteri me zë të shtruar. — Pse dridhesh, mos ne hamë njerëz?

— Atëhere shpërndahuni! — mori zemër Ninoja. — Filloni punën!

— Nuk do të punojmë — përplasi grushtin në barkun e një vareleje Guri.

— Kësaj i thonë grevë.

— Posi, grevë do të bëjmë — bërtiti Ramadani.

Bektashi doli përpara, ballë për ballë me Ninon.

— Si të duket ty, kemi të drejtë apo jo?

— Unë nuk e di, s'jam padron... Ju e dini se ç'jam unë, një punëtor si ju, përgjegjës reparti...
— Po të na këputësh gjoba di — kërceu një nga punëtorët bartës.

— Me urdhër, djalosh, çdo gjë bëhet me urdhër këtu.

— Edhe unë kam nja dy fjalë, zoti Nino.

Ninoja kapsalliti sytë:

«Edhe ky Gjergji, krimbalaq paska marrë zjarr!»

Italiani u mundua ta shpinte buzën në gaz, zgjati duart përpara, bëri një hap prapa, rrotulloi sytë, desh të shpëtonte nga ai rreth.

— E di zoti Danieli se ne s'kemi bukë për darkë?

— Ç't'ju bëj unë? — hapi pëllëmbët Ninoja.

— Këtu, këtu — këmbëngulte Gjergji. — Bukë, pa lëri të tjerat. Ti merr rrogë të majme, dhjetë herë më shumë se një punëtor... kjo është poshtërsi!

Lefteri e hoqi mënjanë Gjergjin. Ninoja dri-dhej, fytyra i ishte bërë e bardhë.

— Të paktën duhet ta kuptosh ti e të tjerët se ne shqiptarët s'jemi as kafshë, as idiotë që të ta ulim kurrizin ku të hidhni valle ju. Këtë ta varni vath në vesh — ju hakërrua Lefteri, të cilit i kishte hipur gjaku në fytyrë.

* * *

Këto ndodhën pikërisht në atë kohë kur Danieli ishte shtruar të hante drekë.

Ata po dilnin me potere:

«S'do të punojmë! Po s'na plotësuan kërkesat, do të braktisim punën».

Këto fjalë që dilnin nga dhjetëra gojë njëherësh, gjëmonin në oborr, e jehona e tyre përplasej mureve, ajo i shurdhonte zyrtarët, që të mbledhur kokë më kokë në zyrën e administratorit, shihnin prapa dritareve turmën e punëtorëve. Në këtë çast hyri në dhomë Danieli, i cili mendohej të fshihte nervozizmin dhe frikën e atyre momenteve. I bënë vend edhe atij pranë dritares dhe një nëpunës mudohej t'i përktente çdo fjalë. Ai heshte. Gjithshka tek ai dukej e ngrirë, ndoshta në atë çast s'i punonte as truri.

— O zot, — bëlbëzoi administratori — edhe punëtorët e repartit të kazanëve... Edhe ata të maqinerisë?!

— Ku është inxhinieri, ku është Ninoja? Çfarë bëjnë ata idiotët? — bërtiti pronari aq egër, sa nëpunësit panë njëri-tjetrin me habi. — Kjo është e tmerrshme, zotëri... Kemi gjithë atë birrë në proces.

— Po çfarë prisni?... Zoti nuk ju ndihmon në këtë çast — klithi Danieli.

Vizeti kërceu nga vendi, kapërdui pështymën që i qe pjekur në gojë, zgjati dorën e bardhë që i dridhej e kapi telefonin.

* * *

— Ore Shefki, do ta hapësh portën, apo ta shkulum me gjithë themelitetë — thirri Peçoja me zë të frikshëm e të thatë.

— Kam urdhër, vëlla, mos më bjerë më qafë.

— S'pyet njeri këtu për urdhër, po hajt, hape portën.

— Prisni të mërreri vesh, o djema — ngulte këmbë portieri.

— Oj! Edhe zotrote si Ninoja, s'ka këtu, s'pret puna. Hajde, hape portën!

— Mos e zgjat, o Shefki, ne sot s'do të punojmë, kështu e kemi vendosur — tha Lefteri me zë të butë.

— Do të më mërrni më qafë!

— Je me në, apo të kemi kundra?

Portieri uli këmbën, nxori çelësin dhe e futi në bravë, por në çastin kur u hap porta, te shkallët e administratës doli nëpunësi me syze e thirri:

— Punëtorë! Mos ikni! Tani do të dalë pronari.

Njerëzit qëndruan, Lefteri bëri dy hapa përpara:

— Në qoftë se do të dalë, të dalë tani.

— Një minutë, mos u mërzitni.

Befas nga xhadeja u dëgjua një uturimë motori. Nëpunësi hoqi syzet e fshiu ballin me shamë, Lefteri ktheu këmbën nga porta e madhe. Të gjithë vështronin andej. Një kamion ushtarak mbuluar me mushama kishte qëndruar përpara portës së hekurt dhe nga karrocëria e tij po zbrisnin karabinierë.

— Bukur e luajtët — shtrëngoi dhëmbët Lefteri, por nëpunësi që zhdukur. — Mos u shpërndani, shokë, s'kanë ç'të na bëjnë, ejani të mbliidhemi grumbull.

Punëtorët u ulën në lëndinën përballë zyrave. Karabinierët hynë në fabrikë e menjëherë i rrethuan me roje. Dy karabinierë kishin zënë portën e madhe, të tjerët, sipas urdhërit të ndihmësit të Aldo Tercit, qenë shpërndarë nëpër qoshet e udhët e fabrikës.

— As që ka për të dalë Danieli — tha Guri.

— Po këta ç'e sollën kokën?

— Çfarë thoni? — pyeti një nga karabinierët.

— Ç'të duhet ty — ja priti Lefteri.

— Djalosh, ki mendjen.

— Punëtorë, — thirri nëpunësi me syze që kishte dalë rishtas në shkallët — ngrihuni! Po del pronari.

— Mos lëvizni nga vendi — arriti të thoshte Lefteri, sepse atë kohë në krye të shkallëve u duk Danieli.

Punëtorët nuk luajtën nga vendi. Asnjë pëshpëritje. Njerëzit që kishin dalë te shkallët, vështrojnë punëtorët. Të dy palëve u flakëronin sytë. Vizeti trupvogël, i thatë e i verdhë dyllë, mundahej të fshihej pas kurrizit të Danielit, i cili ishte më trupmadhi i zyrtarëve. Koka e shogët i shkëlqente, ndërsa sytë ishin pa shprehje. Ndihmësi i Aldo Ter-cit, me duart në xhepat e xhakëtës, me borsalino të ngritur mbi ballin e gjerë e të bardhë si prej të vdekuri, lëvizte sytë mbi turmë. Tjetri ishte nëpunësi me syze.

— Punëtorë, — thirri pronari me ton të prerë — ju duhet të ktheheni në punë që tani. Në fabrikë nuk lejohen çrregullime.

Heshtje.

— Pronari urdhëron të ktheheni në punë — theu heshtjen gjyzykoja.

— Po ky sahanlëpirës ç'do që fut hundët? — foli dikush nga turma.

— Ik, qelbësirë! — e ngriti zërin edhe më lart një tjetër.

— Të shurdhër jeni? — bërtiti ndihmësi i kapitenit, duke nxjerrë duart nga xhepat e duke u

mbajtur pas parmakëve të shkallëve. — Pronari urdhëron të shkoni në punë!

Lefteri u ngrit më këmbë. Pas tij u çuan të tjerët, të heshtur e të vrejtur.

— Kjo është e padurueshme... Dëgjoni! Unë mund të përdor forcën — përplasi këmbët funksionari i karabinierisë.

— Ju bëj thirrje të ktheheni në punë — ngri-
ti dorën padroni.

— Na jepni të drejtat tona!

— Kush ishte ai që foli? — pyeti butë funksionari.

Punëtorët të gjithë së bashku, bënë dy hapa përpara.

— Zotnia pyet se kush foli — hingëlliu gjyzykëja.

— I poshtër!

— Kush flet aty?

Heshtje.

Zyrtarët po e humbnin durimin, Danieli kafshonte pa ndërprerje buzët, ndërsa Vizeti dukej si statujë.

— Shpërndahuni!

Turma u shtrëngua edhe më. Funksionari i fryu bilbilit.

Karabinierët hynë në mes të punëtorëve e filluan t'i ndanin me forcë, duke i shtyrë me kondakët e pushkëve e duke i hequr nga krahët.

— Ne jemi njerëz — ju hakërrua një rreshteri Lefteri.

— Ju jeni rebelë. Shporruni në punë!

— Nuk punohet në këto kondita.

— Është dhënë urdhër!

— Nuk i njohim urdhërat tuaja — u shfry.
Peçoja duke nxjerrë gjoksin përpara.

Dy karabinierë kishin zënë Lefterin, dy të tjerë mbanin Peçon.

Guri u hodh mbi një karabinier. Kiçoja e Gjergji po kacafyteshin me një tjetër. Filloi përlëshja, një përlëshje e vërtetë.

— Do t'ju lutem, toger, shuajeni sa më parë këtë zjarr. Kemi birrën në proces. Ata duhet të kthehen në punë — lutej administratori.

— Mua s'më mbetet tjetër, veçse t'i ngarkoj në kamion e t'i fut në birucë.

— Duhet bindur që të kthehen në punë — tundte duart e bardha Vizeti.

Atilio Danielit i qe mbuluar balli me sumbulla djerse. Kjo s'i kishte ndodhur kurrë, megjithatë mundahej të ruante gjakftohtësinë. Kujtoi bisedën e fundit me inxhinierin.

«Unë për vete parashikoj stuhi!»

Psherëtiu e hodhi sytë nga turma.

— Ju propozoj, zotërinj, të thërrisni përfaqësuesit e tyre. Kjo mund t'i zbutë — foli ndihmësi i Aldo Tercit.

— Unë s'kam ç'të bisedoj me ta.

— Të paktën sa për mashtrim.

— Do të qe më mirë t'i ulnit ato bajonetat e t'i lini të shkojnë në shtëpi. Nesër do të kthehen në punë vetë, në qoftë se s'kanë vendosur të vdesin urie.

Togeri e kuptoi se, megjithëse Atilio Danielit i kishte hyrë frika në palcë, qe i vendosur deri në fund që të mos plotësonte as edhe njërin nga kërkesat, por prania e gjyzlykes e pengonte të flishte hapur. Gjergji pak më parë prania e tij kishte një

farë kuptimi, tani i dukej e pavend. Toger i pa vëngër nëpunësin. Befas e pyeti:

— Çfarë mendoni ju, zoti shqiptar?

— Unë përkrah mendimin e zotërisë së tij.

— Po nuk mund të bëni përpjekje që t'i bindni?

— Që t'i bindësh, duhet t'u japësh diçka...

— U thoni se do ta shqyrtojmë edhe një herë petitionin — tha pronari me dëshpërim.

— Ata mund të vënë afat!

— Po ne s'kemi ardhur këtu që të na diktojnë shqiptarët — klithi togeri duke ja spërkatur fytyrën me cirka jarge.

— Më falni, zotni — u përul gjyzlykoja.

— Kemi rast t'u bëjmë edhe një herë thirrje lidhur me fletë anketat — mori zemër administratori.

Atilio Danieli kundërshtoi me kokë, por lëvizja e kokës tullace që një gjest thjesht mekanik. Pa vetëdije pyeti:

— Kur kthehet kapiteni?

— Nesër.

* * *

Kordoni i karabinierëve e kishte rrethuar turmën. Punëtorët bisedonin me zë të lartë e qeshnin, megjithëse ishin paralajmëruar të mos bisedonin.

— Doli gjyzlykoja, ore.

— Po vjen këtej. Të shohim ç'do të na përallisë.

Karabinierët i hapën rrugën. Ai bëri buzën në gaz, rregulloi syzet, u mbush me frymë e tha:

— Pronari ju lutet t'i jepni një farë kohe për të rishqyrtuar kërkesat tuaja.

— Ë, ë, kësaj i thonë hiq e mos këput — ja priti Guri.

— Pse, nuk i sosi gjithë kjo kohë? — ngriti zërin Ramadani duke mbyllur njërin sy, se ja vriste dielli.

— Unë komunikoj thirrjen e tij. Dëgjoni, dje-ma. Kjo është në interesin tuaj, sepse ai do ta gjykojë më drejt çështjen. Pronari është zemërgjërë... S'do të kenë veç fitim...

— Pallavra!

— Ju siguroj, kini besim, se, po të qe ndryshe, s'do t'i kushtonte asgjë që ta linte togerin t'ju vinte përpara e t'ju futte në burg.

— Ne nuk besojmë as ty e as atë — e mori fjalën Lefteri.

* * *

Danieli shtyu karrigen, u ngrit më këmbë e foli me zë të butë, gati të ëmbël:

— Kështu, zoti Vizeti, nuk i bindëm dot. Në qoftë se s'do të kthehen në punë nesër, shpallni anulimin e gjobave!..

— Do të kthehen, zotni, janë nevojtarë. Në qoftë se do të kishin sindikatën që t'u vinte në ndihmë, atëhere do të ishte më keq për ne. Kush do të jetë organizatori vallë?

Pronari mblodhi supet dhe nëpër dhëmbë tha:

— Këtë do të na e thotë kapiten Terçi.

XVI

Gdhihej një qershori i vitit 1942. Binte shi i hollë. Nata që e zezë sterrë dhe e qetë, aq sa zhurmat që bënte Peçoja kur ngrinte qymyrin me lopatë, dëgjoheshin fare qartë deri jashtë mureve të re-partit.

Çdo gjë të dukej e përgjumur në fabrikë e, po të mos që ajo zhurmë, do të dukej se qetësia e asaj nate s'kishte të sosur. Mushti i birrës valonte, Bexheti, lart, në kazanët pinte duhan e kohë pas kohe thërriste:

— Jepi, Peço, zjarr.

— Është qymyr i lagur, usta, e kam ca zor.

— Edhe gjysmë ore sa ta pompojmë.

Bexheti zbriti shkallët. Pa qymyrin, zjarrin në furrë dhe fytyrën e fokistit që pikonte djersë. Peçoja ngriti krahun tërë qime e fshiu ballin.

— Të ndodhet ndonjë shishe, o usta? . . . M'u poq goja.

— Është një arkë nën shkallët!

— Tallesh apo. . . — hapi sytë Peçoja.

— Ec e shiko po të duash.

Peçoja brofi.

— Do ta kenë fshehur ata të turnit të dytë.

Bexheti ngriti supet.

— Epo si thua, ta thajmë? — kërkoi mendje Peçoja.

— Mos bëhemi me fjalë.

— Kur humb gjëja e vjedhur, s'del njeri ta kërkojë. Ata i vodhën, ne do t'i pimë.

Usta Bexheti gogësi. Me sa dukej do t'i kishte hedhur nja tri shishe, se i qenë skuqur sytë dhe

binte erë but. Peçoja tundi kokën. Erdhi momenti që kishte tri ditë që e priste. Në sallën tjetër që pompa, çelësin njëzetënjësh e kishte me vete dhe mjaftonte të çlironte vidhat e premistopës të boshtit rrotullues. Mënyrën se si do ta bënte këtë punë, ja kishte shpjeguar Gjergji, prandaj Peçoja e ndjente veten krenar, sepse aksionin e parë do ta kryente ai.

Me të shpejtë zbriti shkallët dhe u drejtua për në vendin ku që fshehur arka me birrë.

Mori një shishe, ja hoqi tapën me dhëmbë e i nxori fundin me dy gërqe. Pa arkën.

Mori edhe dy shishe të tjera e ngjiti shkallët.

— Urdhëro, usta, qenka fati ynë.

— Do të dehemi, djalë.

— Jam unë këtu — rrahu gjoksin leshtor fokisti e, duke qeshur, doli nga salla e kazanëve, mori ganxhën e i mëshoi zjarrit.

Qymyri kërcëlliti. Gjuhët e flakës u përdrodhën njëra pas tjetrës e oxhaku shfryu me duf një tym të dendur e të zi, me të zi se nata.

Heshtje. Zjarri në furrë bubullonte. U dëgjua një zë. Peçoja doli te porta.

— Reshte zjarrin, gati për pompim.

Fokisti nxori shllakun e kuq që të përzhitte sytë e mbylli që të gjitha dritaret e dyert e ajrit. Usta Bexheti hapi kranët e lëshoi pompën.

Në fillim pompa fërshëlleu, pastaj u dëgjua zhurma karakteristike e lëngut të nxehtë që kërciste kërr-kërr nëpër tubat. Bexheti qëndroi një copë herë pranë pompës duke rregulluar saraçineskat. Peçoja e përgjonte prapa portës, pas një gjysmë minute Bexheti doli e i tha:

— Jepi zjarr kazanit të ujit.

Gjuha i qe trashur, sytë i qenë buhavitur e tek ecte të dukej sikur kolovitej mbi këmbët e shtrembëra. Një shishe e kishte në dorë, një tjetër në xhepin e pantallonave. Peçoja mezi mbajti të qeshurën kur e pa të ngjitej nëpër shkallë tamam si ajo breshka që rrokulliset mbi plisat e dheut. E përgjoi derisa ustai u fsheh prapa kazanëve dhe sa hap e mbyll sytë shkau si ngjalë në sallën e pompave, nxori çelësin e u përkul.

Një valë e nxehtë i buçiti në kokë. Tërë kohës mendonte pompën, dy vidhat e flanaxhës së premistopës. Pika djerse i kishin mbirë në ballë e në gushë. Sa ishte lodhur që ta valonte atë kazan me njëqind hektolitra musht, sa qymyr kishte hedhur në furrë e sa hi kishte nxjerrë në ato dymbëdhjetë orë pune dhe ja tani mundohej ta shkatërronte.

Shtrëngoi dhëmbët. Zhurma karakteristike e pompës e mbushte sallën me jehona, mushti i nxehtë, i shtyrë nga pompa, kërciste nëpër tubat e bakrit sikur kafshonte e thyente copa metali. Çliroi një vidhë, çliroi edhe tjetrën. Mushti i nxehtë doli si curril e u mbështoll si fitil i bardhë rrotull boshtit duke u shkumëzuar, pastaj befas, një curril i fuqishëm u ngrit lart e ja spërkati duart e fytyrën. Peçoja u drodh, lëkura i përvëloi. Bëri dy hapa prapa duke mos i hedhur vështrimin pompës, nga e cila rridhte musht i nxehtë.

Kur sapo kish marrë kanxhën e po i jepte ajër zjarrit, te porta u duk portieri me mauzer hedhur në sup.

- Punë e mbarë, Peço!
- Mirë se na erdhe, Shefki!
- A lodhesh, o djalë?

Peçoja hodhi një lopatë qymyr në furrë.

— Ky ustai im, o Shefki, ta merr shpirtin.

— Furra do punë, djalë, edhe tetë lekë në ditë s'janë pak.

— Pak s'janë, po për sapun s'të dalin, pa shiko se si të leros qymyri.

— Rri urtë, se mëditje të tillë s'gjen.

— I falem nderit inxhinierit.

— Dëgjo këtu. Po punove, të mbajnë këta, po i drodhe vithet të futin shqelmin. Ja, do të vijë vjeshta e do të shohësh, as gjysmën s'kanë për ta mbajtur.

Peçoja psherëtiu e nxori kutinë e duhanit.

— Dridhe një cigare, o Shefki.

Peçoja qe zënë ngushtë. Si t'ja bënte me portierin. Duhej të gjente medoemos një mënyrë që të mos e linte të kapërcente matanë furrave.

— Rri, o Shefki, se kam një fjalë.

Portieri u ul në fron, vuri pushkën mbi gjunjët me tytë nga muri dhe hapi kutinë e duhanit. Peçoja fërkoi kanxhën pas hekurave të portës që ta merrte vesh ustai se qe atje e se po hahej me zjarrin, ndërsa mendja i rrihte te pompa, te shkuma e bardhë e te Shefkiu.

— Atë ditë e shkela ca unë, o Shefki, e prisha gojën, po mos ma vërë re, se rrëmbehem nganjëherë...

— Edhe unë s'e pandeva, pa do ta kisha hapur portën në të dy kanatet.

— Na e hodhi gjyzlykoja.

— Po në fund ç'fituan? Ama të të them të drejtën, sapo i pashë karabinierët, thashë: «Prit kur t'ja mbathin». Po qëndruat si burra.

— Hasmit rrëfeji gjoksin.

— Gjoksin dhe dyfekun, — Këto fjalë Shefkiu i tha me mburrje e duke ngritur kokën lart.

Me atë shprehje të dukej sikur tregonte vendosmëri dhe guxim.

— Ç'thonë ata të zyrave, o Shefki?

— S'kam marrë vesh gjë, po, që ka arrirë puna majë më majë, kjo duket sheshit.

— Po s'na e ngritën mëditjen, do ta ndezim përsëri.

— Kam frikë se do t'ju gënjejnë edhe kësaj here. Janë specër ata. Ja, padroni do të niset për në Gjermani, në panair, kaq më zuri veshi. Hajde punë të mbarë! Natën e mirë!

— Natën e mirë!

Peçoja u hutua. Troku i këpucëve me thumba të portierit u dëgjua një copë herë i kumbueshëm e ritmik.

«Domethënë po ikën!» Peçoja flaku kanxhën e hyri në sallën e pompave. Ajo punonte e mushti derdhej në kanal. Gjaku i ziente në trup si ai mushiti në kazan. Sikur të kishte një dinamit, do ta hidhte furrën në erë. Rrëmbeu një shishe birra. Usta Bexheti s'po dëgjohej. Ja çliroi edhe më vidhat pompës e u ngjit lart.

Bexheti qe tendosur. Goja i kishte vajtur shtrembër e sytë i qenë zvogëluar e i qenë skuqur sikur t'i kishte plasur gjaku.

— Mos pi më, usta.

— Pse?

— Se do të të zërë gjumi.

— Mos ma qaj hallin mua, është argasur kjo kockë — e brofi më këmbë.

Rrëshqiti duke u mbajtur pas kazanit, zgjati kokën te porta, bëri dy hapa përpara, u kap pas

parmakut të shkallëve e zbriti si ndonjë patë. Peçoja i shkoi pas. Kur arriti te pompa, u koloviti. Zgjati dorën të kapte dorëzën e çelësit elektrik, por këmbët s'e mbajtën. Peçoja që u ndodh pranë e kapi në momentin kur po binte mbi pompë.

— Ndale pompën — mërmëriti nëpër dhëmbë.

Pompimi kishte mbaruar. Pas një gjysmë minute u bë heshtje. Dëgjohej vetëm kërcëllima e qymyrit që digjej në furrë.

XVII

Atilio Danieli kishte disa ditë që qe nisur. Në apartament çdo gjë kishte rënë në qetësi: kuzhina, enët, serviciot, e deri vetë Pina. Në apartament nuk hynte asnjë njeri me përjashtim të Nino Maconit, të cilin Pina e priste ftohtë si gjithnjë.

Që nga dita e grevës Ninoja hiqej sikur kishte ndryshuar, por në të vërtetë qe bërë më i egër. Përpjekjet për ta afruar Lefterin po i dështonin dhe prandaj i kishte propozuar kapitenit që ta eliminonte, atë. Por kapiteni ja kishte prerë shkurt se hëpërhë s'do t'i prekte asnjë fije floku dhe përkundrazi kishte qërtuar Ninon rëndë që s'kishte bërë asnjë përparim.

E pa egërsisht Lefterin, por, kur ai ngriti kokën, Ninoja u zbut përnjëherësh duke treguar me gjeste dashamirësi. Lefteri e kuptoi se ai diçka bluanë në kokë, ndoshta ishte akoma me përshtypjet që i kishte lënë greva. Italianët, nuk do ta harro-

nin për një kohë të gjatë grevën, kjo dukej she-
shit.

— Dua t'ju pyes — tha Lefteri — a kanë fi-
lluar të rishqyrtohen kërkesat tona.

Ninoja qeshi me zor, por u duk qartë hutimi.

— Nuk e di... Se mos më pyesin mua.

— Kështu thoni ju, por në të vërtetë i dini
të gjitha.

— Ju siguroj se nuk di asgjë!

— Mirëpo punëtorët po presin... — Ai deshte
t'i thoshte se kjo heshtje i ngjan heshtjes së një
fushe beteje, e cila pjell vërshime të reja, më të
fuqishme e vendimtare!

XVIII

— Keni pompuar pesëdhjetë e shtatë hektoli-
tra musht më pak. Keni mendjen tjetër herë! —
u tha inxhinieri atë mëngjez usta Bexhetit dhe
Peços në zyrën e tij.

Bexheti u bë pikë e vrer, nuk kishte bërë ku-
rrë as gabimin më të vogël në fabrikë, prandaj i
vinte turp t'i dilte përpara inxhinierit, veç kësaj
nuk kishte kurajë as ta bisedonte çështjen me Pe-
çon, sepse ky i fundit mund t'i thosh:

«Ti ishe i dehur atë natë!»

Disa ditë me radhë vrau mendjen të gjente
gabimin që kishte bërë, por ishte e pamundur ta
përcaktonte se ku mund t'i qe derdhur mushti...
Nuk la vend pa kontrolluar, po s'i doli gjë. Më në
fund i tha Peços:

— Po ta marrin vesh në zyrë, do të na e skuqin të dyve.

— Po s'u tha gjë inxhinieri, s'kanë nga e marrin vesh.

— Mos na punojë ndonjë reng?

— S'është nga ata burra ai.

Kështu që Bexheti u qetësua pak, por gjithnjë çuditej me inxhinierin e pyeste veten:

«Pse e mbylli ai këtë çështje?»

Kaluan ditë. Inxhinier Gerhardi të jepte përshtypjen se kishte harruar gjithshka. Ai sillej në një mënyrë aq indiferente karshi njerëzve, sa të bënte të mendonje se po bëhej një njeri pa qëllim në jetë e pa ndjenja. Vetëm kur e tepronte me të pirë, i dukej sikur diçka e brente pa pushim. Ç'të qe ajo? Mos vallë ishin pasojat e asaj «stuhie» që e kishte parashikuar dhe deklaruar prej kohësh, apo mos qe pasiviteti i tij. «Pas grevës na derdhën mushtin, më vonë s'dihet se ç'kanë ndër mend të bëjnë.»

«Eh, Lefter Andoni, Lefter Andoni!» Sepse ky emër e trondiste. Që nga operacioni hitlerian i viteve tridhjetë e tre-tridhjetë e gjashtë, për shpartallimin e komunistëve në Gjermani, Gerhardi filloi t'u shmangej bisedave politike. Po tani ç'po ndodhte me të? Kujtonte debatin e fundit me Lefterin e filloi ta ndjente se midis tyre kishte filluar të ngrihej ai mur që i ndan njerëzit për hiçgjë e përgjithmonë. Gerhardi e kishte shumë të qartë se proletarët jepnin gjithshka për idealin e tyre. Po ai a kishte ideal? Ç'qëndrim do të mbante në këtë luftë?

Lefteri hëngri darkë përpara se të ngrysej. Ky zakon u kishte mbetur në shtëpi që kur rronte gjyshi, i cili hante darkë sapo kthehej nga puna, binte të flinte sapo dilnin yjet e zgjohej nga gjumi pa zbardhëllyer.

Pas darke dolën në hajat. Nëna shturte një fanellë leshi e Lefteri i mbështillte penjët lëmsh, ndër-sa babai hiqte trespiket prej qelibari që i kishin mbetur trashëgim nga i ati. Nata zbriste mengadalë. Në rrugë dëgjoheshin thirrjet e fëmijëve që loznin «Kuku». Frynte një puhizë e lehtë, e cila shpërndante erën e luleve të unapeve, jaseminës e protomajasë në të katër anët e oborrit. Aroma e tyre të joshte, të ndillte gjumë, ëndrra, kujtime, dëshira.

Mendimet e Lefterit shkonin larg, bridhnin nga një skaj në tjetrin. Ai përfytyronte ngjarje të mëdha, fytyra të gëzuara, përqaftime, britma entuziaste.

— Ku të fluturon mendja, o bir?

Ai shkundi kokën që të çlirohej nga mendimet. Qeshi.

— Mendoj ditën e lirisë, moj nënë. Italianët do t'ja mbathin, do t'i zbojmë ne me pushkë, populli do të zgjedhë qeverinë e tij, pa çifligarë e kapitalistë. Do të ngrejmë një Shqipëri demokratike, do të thahen kënetat e do të ndërtohen fabrika...

I ati dhe e ëmra dëgjonin me vëmendje të madhe. Shumë gjëra s'i kuptonin, edhe s'i besonin, por nuk e ndërprisnin djalin, sepse ai fliste me shumë zjarr.

Një mushkonjë u rrotullua përpara fytyrës së Lefterit. Ai e dëboi me dorë, por mushkonja krye-

neçe u kthye rishtas dhe e pickoi në mollëzën e faqes. Mishi ju ënjt menjëherë dhe filloi t'i kruhej.

— Na pinë këto të shkreta — u ankua nëna.

— Sa kohë që do të jenë kënetat më këmbë, edhe mushkonjat do t'i kemi mbi kokë — tha Lefteri.

Në atë kohë u hap porta dhe u duk Liza. Ajo shkeli lehtë — lehtë mbi gurët e oborrit duke ruajtur atë buzëqeshjen e çiltër që e bënte më të bukur e më të zhdërvjellët. Kishte veshur një fustan rozë me jakë të bardhë, të mbyllur gjer në gushë. Fustani ja tregonte mjaft mirë format e trupit, të cilat Lefterit ja tërhoqën vëmendjen.

Liza e vështroi në sy Lefterin si gjithnjë dhe ai se pse kësaj here nuk i uli sytë, por e pa edhe vetë drejt e në sy.

Për çudi Lefteri pa një palë sy të mëdhenj, të kthjellët ngjyrë deti me qerpikë të gjatë që i lëviznin pa pushim. Ca fije floku i binin mbi ballë.

— Mirë mbrëma!

— Mirë mbrëma e mirë se erdhe!

— Të kërkon babai, të pret në shtëpi — tha ajo shpejt e shpejt.

— Mua?

— Po. Ka ardhur një shok.

— Një shok? Kush, moj Lizë?

— Gjeje...

Lefteri ngriti supet, Liza qeshi e u drejtua nga jasemina, kapi një degë bufkë, por i shpëtoi nga dora. Por e ndihmoi Lefteri. Flokët e butë si mëndafsh e të verdhë si ar, të Lizës, ja fshikën faqen e ja gudulisën gushën Lefterit. Ai u skuq. Liza e pa dhe u skuq edhe vetë. Lefteri dihaste.

— Cili është ky shok, moj Lizë?

— Tasi Çuka!

— Erdha.

Liza doli me nxitim. Ai mori frymë thellë sikur të desh të shuante zjarrin që e digjte përbrenda.

* * *

Dhimoja, babai i Lizës, punonte marangoz. Që prej pesë vjetësh kishte hapur një dyqan e punonte vetë, pa çirak. Për Dhimon Lefteri s'kishte ndonjë konsideratë të veçantë, mbasi i dukej një tip i mbyllur që vështronte vetëm punën e vet. Ai dhe nga pamja që i vrërët e i heshtur. «Çudi, e bija nuk ngjet fare me të atin», mendonte Lefteri. Ndërsta tani gjithshka që përmbysur. Pra, Dhimoja, paskë qenë shok i Tasi Çukës!

Me këto mendime në kokë Lefteri u gjend para portës së shtëpisë së Dhimos.

Portës ja kishin hequr mandallën. Nga hapësira midis dy kanateve, dukej një vijë drite e zbetë që vinte nga dhoma përkarshi. Ishte qetësi, asnjë zë, asnjë zhurmë. Lefteri shtyu portën.

— Hyrë, pse druhash — dëgjoji zërin e Lizës.

Por ai s'kishte hyrë kurrë në atë shtëpi. Ajo i vuri mandallën portës. Hynë në hajat, ngjitën një palë shkallë të drunjta të bardha, të cilat i kishte punuar për merak Dhimoja dhe qëndruan në çar-dhak. Doli Dhimoja me këmishë e krahëpërveshur. Për habinë e Lefterit, ai kishte një fytyrë të gëzuar e sy të qeshur. Kështu, si sot, s'e kishte parë kurrë.

Burrat shtrënguan duart si miq të vjetër dhe hynë në dhomë.

— Nuk e pandehja që të vije gjer këtu e të mos ktheheshe pak tek unë — tha Lefteri me keqardhje.

Tasi qeshi e i rrahu shpatullat, pastaj, duke marrë pamje serioze që të impononte respekt, u përgjegj:

— Megjithëse jemi katandisur si arixhinjtë, sot këtu e nesër atje e, megjithëse na merr malli për shokët, prapëseprapë s'piqemi dot. Ç'të bëjmë! Kështu e paskan këto punë, o Lefter.

— Sidoqoftë ma ke borxh.

Tasi qeshi. Kur qeshte, dukej mjaft i hequr në fytyrë. Kockat e fytyrës i dukeshin të dala mbi lëkurë, lëkura i qe zbehur dhe xhaketa i varej pak mbi supet. Vetëm sytë i kishin mbetur si më parë: të gjallë, të ndritshëm, shpus e të vëmendshëm. Drita e tyre sikur ja eklipsonte rrudhat e thella që ja prisnin ballin nga një tëmbël në tjetrin, por në përgjithësi, shprehja e tij të jepte gëzim e optimizëm. Pranë tij e ndjen veten të frymëzuar, përpara fjalës së tij të ëmbël, të fortë e të sigurtë, nuk sheh kurrë drojtje.

Shokët biseduan gjatë. Tasi mësoi me hollësi të gjitha ngjarjet e fabrikës. U zgjatën pak te problemi i organizimit të punëtorëve. Më në fund Tasi theksoi:

— Sabotoni, ku të mundni, dëmtojeni armikun në çdo anë që t'i dalë tym nga koka... Deri tani kemi ecur mirë, por tani duhet të organizoni më tepër punëtorë të vendosur. Armiku po egërsohet çdo ditë e më tepër, spiunët kërkojnë ndonjë të çarë që të na zbulojnë dhe të na arrestojnë, por kjo s'duhet

të na trembë, moralin duhet ta mbajmë lart, gjithmonë lart. E dimë që Aldo Terzi kërkon të të shtjerë në dorë. Dhe vetëkuptohet që, kur ai të ketë humbur çdo shpresë, do të hidhet mbi punëtorët, e në radhë të parë mbi ty. Atij i mjaftojnë argumenta e fakte, sa për të mbështetur një gisht, pastaj di vetë si duhet bërë. Sidoqoftë duhet të pregatitemi shpirtërisht për të përballuar edhe situatën. Sa ve-ta mendoni të dërgoni në mal?

— Të gjithë jemi gati!

— Këtë e di, o Lefter, por të mos harrojmë edhe punën e fabrikës. Natyrisht, punëtorët do të jenë të parët që do të mbushin radhët partizane, por njëkohësisht ata duhet të veprojnë edhe në prapavijë.

Mbretëroi heshtja një farë kohe. Lefteri s'ja hoqi sytë për asnjë çast Tasit, e nuk e dinte nëse ishte aty Dhimoja apo jo. Dhoma ndriçohet nga një dritë e fortë që Lefterit i pëlqeu shumë. Në atë dhomë duhet të flinte Liza. Pa mbi tryezë buqetën me lule të vënë në një gotë me ujë, si edhe disa libra e fletore, një kallamar boje, rigën, gomën e një laps. Pak më tej që shtrati mono, prej druri, i lyer me bojë vaji krem. Në faqen tjetër që një dollap i futur në mur. Edhe kanatet e dollapit qenë lyer me bojën e shtratit. U dëgjuan një palë këmbë që ngjithnin shkallët. Në dhomë hyri Liza me një tabaka me raki e meze. Pa i lënë akoma mbi tryezë, Dhimoja tha:

— Urdhëroni të pimë nga një gotë.

Tasi afroi karrigen pranë tryezës, ndërsa Lefteri ngurroi për një çast. Liza po rregullonte tryezën.

— Gëzuar, shokë! Të rrojë Partia e komunistët!
— ngriti gotën Dhimoja.

Gotat i hodhën me fund. I zoti i shtëpisë filloi nga muhabeti. Lefterit i bënte përshtypje, i dukej sikur s'qe ai Dhimo që njihte më parë.

Doli vonë nga ajo shtëpi duke marrë me vete ngrohtësinë e mikpritjes dhe miqësinë e re që ja gëzonte të gjithë qenjen.

Ra të flinte, por nuk e zinte gjumi. I dukej çudi që ai, Dhimoja, paskësh qenë shok i vjetër i Tasi Çukës, i vinte çudi që Liza kishte një baba të tillë dhe i vinte keq që s'e kishte njohur më parë atë burrë. Dhe për të parën herë në jetën e vet njëzetkatërvjeçare, mendja nisi t'i thurte ëndrrën e ndjeshme intime.

XIX

Dhëmbët e limës bënë një zhurmë të butë dhe grimëzat e metalit, të ndritshme e të imta, binin si miell mbi trupin e mengenesë. Çelësi kishte ardhur në masë, e hoqi nga morsa, nxori nga xhepi një copë sapun të njomë dhe vuri çelësin mbi të.

S'ishte shaka, një dhëmb pak më i lartë e dështonte tërë plani.

Në repartin e varelave punonin, megjithëse si-rena s'kishte rënë. Lefteri në atë çast po përmbyste një varelë, po, sapo e pa Gjergjin, e kuptoi nga shprehja e fytyrës se çdo gjë kishte vajtur për mrekulli.

— Gati, shoku Lefter!

— Të lumtë dora, Gjergji! Lajmëro shokët. Në orën pesë të mëngjezit, te mullinjtë, mbi fshat.

Duke zbritur rrugës për në shtëpi, Gjergji vinte dorën në xhep e prekte çelësin. Ai qe i ftohtë e pak i ashpër, sidomos në pjesën e dhëmbëzave. Kjo copë metal i jepte një gëzim të veçantë, gati fëmijnor.

* * *

Atë ditë Gjergji kishte shkuar në repartin e kazanëve.

— Saraçineskat e ujit rrjedhin — i tha Peçoja.

— Të vete të marr çelësat?

— Prit. Ai është sipër.

— Po Bexheti?

— Atë e rregulloj vetë.

Gjergji priste në oficinë. Kur te porta e reparit të furrave pa inxhinierin tek po trazonte qymyrin me majën e bastunit e se çfarë po i thoshte Peços. Pas pak inxhinieri u largua dhe Peçoja doli në oborrin e heshtur dhe të vetmuar, ndërsa Gjergji brofi, mori çelësat e doli.

— Punë e mbarë, usta Bexhet!

— Mbarë paç!

— Cilat janë ato saraçineskat që rrjedhin...

— Mirë që u kujtove.

— Të të them të drejtën, Peçoja më tha që në mëngjez, po kisha një punë në dorë — tha Gjergji duke bërë përpjetë shkallëve.

Saraçineskat vërtet rridhnin ujë çurkë. Usta Bexheti ishte atje e bënte poshtë e lart, por ama te Gjergji s'e kishte mendjen fare.

Gjergji çliroi kapakun e saraçineskës, uji shpërtheu si shatërvan. Priti sa shkarkoi uji. Peçoja, doli te shkallët.

— Më ndihmo, o usta.

— Ç'ke o?

— Më doli vagoni nga shinat.

Usta Bexheti u ul poshtë, ndërsa Gjergji kapërcëu shkallët me dy kërcime dhe hyri në zyrën e inxhinierit, dera e së cilës ishte hapur sepse Gerhardi s'e mbyllte dot atë, mbasi, e pengonte bastuni.

Kapi rrezet e sirtarit, e hoqi, mori çelësin, e la mbi tryezë, nxori sapunin nga xhepi, e vuri mbi çelës e i mëshoi. E hoqi me kujdes. Çelësi la shenjë për bukuri.

Jashtë dëgjohej zëri i Peços:

— Hooop... Hoooop. Nga ajo anë, usta. Hoop.

* * *

Llapashitja e jazit të mullinjve dëgjohej si oshëtimë.

Fshati po zgjohej dalëngadalë. Ndonëse në qershor dielli lind shpejt, në Mborje hedh dritë me ndonjë orë vonesë, sepse në lindje të fshatit ngrihen përpjetë tri palë male.

Gjergji vështronte përroin, Lefteri ishte ulur te ledhi i jazit e trazonte ujin me një fshikull shelgjishteje. Uji ngrihej duke bërë filluska të vogla.

— Të gjithë këta gurë e shkëmbinj, ky përrua i ka sjellë.

— Po. Janë të rrezikshëm përrenjtë. Ky ka mbytur disa herë pazarin e Korçës! Apo atë urën

atje sa herë e ka shkukur: Përrenjtë janë inatçinj,
por as që kujtohet njeri t'u vërë fre!

— E si mund të frenohet vërshimi i ujit?

— Me prita. Ndërtojnë ca lloje muresh të gjera
e të trasha e uji, duke kaluar mbi ta, bie si kaskatë
disa metra poshtë.

— Po vjen Guri me. Kìçon.

— Peçoja s'e rregulloi dot turnin, do t'i mbetet
peng.

Lefteri u ngrit.

— Nisemi, se do të biem në sy.

U nisën drejt dhiares që dredhonte nëpër grykë.

* * *

— E shikoni atë lëndinën... Atje është depoja
— tregoi Guri tek po ngjitnin shullërin buzë një
rrëpire.

— Edhe sa udhë kemi për të bërë? — pyeti Ki-
çoja, duke i dhënë supit që të ngrinte gjalmën e
trajsës së leshtë, të cilën e kishte mbushur majë më
majë.

— Edhe pak e vajtëm.

— Ore, ke që atje poshtë që po thua vajtëm.
Më doli shpirti, o derëbardhë!

— Ma jep mua torbën — tha Gjergji.

— Ikë, bre shejtan.

— Shiko se kemi edhe gjysmë ore të për-
pjetë.

Sa më shumë i afroheshin depos së ujit, aq më
tepër rritej padurimi i Gjergjit. Çelësi i rëndonte në
xhep, e kishte punuar për merak, por një frikë e
vogël e shqetësonte vazhdimisht. Limat i kishte me

vete, e mund t'ja fillonte punës rishtas, nxori çelësin dhe e pa.

Arritën. Guri lëshoi çantën e shpinës përdhe e lëvizi krahët. Lefteri lagu grushtet me ujë te çesma e vogël që dilte nga muri i depos e derdhej në një postaf çimentoje, ndërsa Kiçoja, pasi u shtrua këmbëkryq në lëndinë, nxori kutinë e duhanit e po shkoqte fletë. Vetëm Gjergji qëndronte më këmbë si hu dhe vështronte portën.

— Pa të shohim ç'na ka qullosur ky tani — tha Kiçoja duke shkuar në buzë fletën e cigares. Rumuzet e Kiços e lënduan në sedër Gjergjin.

«Sikur të mos bëjë!»

Zgjati çelësin, e afroi te brava, zemra i rrahu fort, dora ju drodh. Çelësi hyri, e rrotulloi, brava krisi. Psherëtiu. I mëshoi portës me të dyja pëllëmbët. Cepi i sipërm u hap nja dy gisht. I vuri supin dhe me sa fuqi që kishte e shtyu. Porta e hekurt u përplas me zhurmë pas mureve të kaptazhit, Gjergji mori frymë thellë.

U mbush rishtas me frymë disa herë me radhë e vetëm pas disa çastesh ndjeu erën e lëmashtut që kishte mbirë në faqet e mureve të trasha e në tavanin prej betoni.

Depoja kishte formën e një kubi. Në një anë tavani vinte rrafsh me tokën, pikërisht në atë anë që një si kamare e thellë dhe e errët, nga e cila vinte uji duke shkarë mbi shtresat e çakëllit e të fiçorëve, pastaj befas, si një perde e kristaltë derdhej në hauzin prej betoni duke bërë një zhurmë të mbytur e monotone. Në anën tjetër të hauzit, përbalë kamares, dilnin dy tuba të gjerë çeliku prej të cilëve njëri që i zhytur thellë në ujë, tjetri vinte më lart, një shuplakë nën nivelin e ujit.

— Nga ai tubi i poshtëm na vjen uji në fabrikë, kurse ky i sipërmi nxjerr jashtë depos tepriçën — shpjegoi Guri.

Gjergji vështronte gjithshka me vërejtje dhe mendonte se si do ta thëthinte lëmashkun tubi që ishte thellë në ujë. Përveshi mëngën e futi krahun, po u drodh nga të ftohtët. Tubi që akoma më poshtë. Zhveshi këmishën e u shtri barkas mbi murin e depos.

— Mbamëni këmbët.

U zgjat. Uji ja shpoi mëshin, luajti gishtat nën ujë, u zgjat edhe më, edhe më.

— Mbamëni fort — thirri.

Theu trupin pas murit, zhyti kokën dhe supet brenda në ujë, e preku vrimën e tubit. Rryma e ujit ja tërhoqi gishtat brenda, ai u tremb, i vuri pëllëmbët tubit, tërheqja u bë më e fortë, sa ju duk sikur ju ngjit lëkura mbi tub. U dha krahëve e nxori kokën, shfryu ujin që i kullonte mbi fytyrë e doli jashtë depos duke kërcitur dhëmbët.

— Ç'ke, o Gjergji — pyeti Kiçoja.

— Provoje një herë ta shikosh se sa i ftohtë është.

Guri zbrazi trajsën, e hodhi në sup e zbriti poshtë një përroi, ndërsa Lefteri i tha Kiços:

— Ti do të bësh roje tek ai trangu e do të kontrollosh të dy rrugët.

— Se mos i ka marrë koka erë njeriu që të ngjitet këtyre skërkave.

— S'dihet, zbret apo ngjitet ndonjë bradvicar.

Kiçoja u ul mbi një bythak ahu. Ndërkohë Guri po kthehej me torbën plot. Te porta e depos zbrazi lëmashkun që ishte porsi lesh i krëhur, lëmashku

kullonte ujë e qe i ftohtë si akull. Gjergji e mbështolli si lëmsh.

— Ta provojmë një herë.

— Prit. Ma jep mua — tha Guri.

Por Gjergji hipi mbi mur, u mbush me frymë e u zhyt. Uji lloqociti e lëshoi filluska, ai e afroi grushtin te tubi, u dëgjua zhurma e rrymës, e hapi grushtin ngadalë duke e mbajtur pranë tubit e filloi ta lëshonte lëmashkun. Tubi e thithi si pompë, Gjergji nxori kokën.

— Më jep tjetër.

— Dil, Gjergji, se po hyj unë — tha Lefteri.

— Edhe një herë.

Por kësaj radhe lëmashku i shpëtoi nga dora para kohe e doli mbi ujë.

— Dil, Gjergji — dëgjoi një zë të thellë.

U zhytën Lefteri, Guri, Gjergji. Tubi thith e shfryn me potere. Më në fund ata dolën në diell, asnjë nuk fliste, por në sytë e tyre dukej gëzimi i fitores.

— Tani do të japë shenjë hauzi. Po të ngrihet niveli i ujit, tubi është vulosur — tha Guri.

— Po të qëndrojë në vend?

— Lëmashk tjetër.

Kiçoja ja kishte marë këngës «Kur më zbret cjapi me zile».

Hynë në depo. Një copë lëmashk kishte dalë mbi ujë.

— Zhdukeni atë — tha Lefteri.

Befas u dëgjua një shfryrje si gërrhitje. Guri kërceu mbi mur.

— Filloi.

Menjëherë hipi mbi muret edhe Lefteri me Gjergjin. Tubi shfrynte e niveli i ujit po ngrihej

mëngadalë... Tubi i zhgarkimit të tepricës thëthirte sa i nxinte goja, çesma jashtë mureve shfrynte ujë e shkumë e niveli i ujit po ngrihej me shpejtësi. Gjergji e hoqi portën me forcë, gjuhëza e bravës krisi dy herë, e pa çelësin, qeshi, e futi në xhep dhe hodhi trajсэн në sup.

XX

Të hënën në mëngjez, Ninoja doli në punë me një ndjenjë trishtimi që i kishte zvjerdhur çdo dëshirë. Nuk donte të kujtonte as Pinën, as kapitenin e asgjë.

Kur hyri në fabrikë, pa inxhinierin që bridhte me shkop në dorë. Në fabrikë nuk kishte asnjë zhurmë, s'punonin as kompresorët e amoniakut, vetëm thellë dëgjohej fërshëllima e pompave të puseve.

«Ç'ka inxhinieri që ka dalë kaq herët», mendoi.

Hyri në sallën e maqinave, asgjë nuk lëvizte, shkoi në repartin e kazanëve, heshtje, furrat s'kishin zjarr. Hyri inxhinieri.

— Ej Nino, ku je ti?

— Ç'ka ngjarë, zoti inxhinier?

— S'ka ujë, sapo shteruan depozitat, ujësjellsi i malit dreqi ta marrë s'po sjell asnjë pikë. Duhet nisur punëtorët sa më parë.

Ninoja u rrëqeth nga ky lajm. Ai e dinte se uji i puseve mund të mjaftonte për të furnizuar vetëm një kondensator amoniaku. Kjo e tmerronte

edhe inxhinierin, i cili qe bërë prush në fytyrë. Shtatëdhjetë hektolitra musht kishin mbetur në gjysmë të procesit në refrexherant, mushti binte erë thartirë e duhej derdhur në kanal..

Ra sirena e parë, punëtorët po hynin në fabrikë. Ninoja shkoi te inxhinieri. Inxhinieri dukej i lodhur e i zbetë. Sapo kishte urdhëruar të derdhnin mushtin nga aparatet e ftohjes dhe diçka po shënonte në një regjistër me kapakë të fortë kartoni. Gerhardi nuk e ngriti kokën kur hyri Ninoja dhe përgjegjësi i repartit priti më këmbë gjersa tjetri mbaroi shënimet në regjistër, dhe u ngrit duke shtyrë karrigen e duke u ankuar:

— Kështu s'jam mësuar të punoj unë, kjo gjendje të çmend, dreqi ta marrë... U nisën punëtorët?

— Tani do t'i nis, por ç'do të bëjmë me të tjerët.

— Kjo është puna juaj, bëni ç'të doni. Unë dua ujë!

Ninoja doli me të shpejtë dhe i fyer. Gjithnjë kështu sillej inxhinieri me të dhe Ninoja nuk e kuptonte cili qe shkaku i kësaj sjelljeje të ftohtë. Kaloi si i dehur mes për mes oborrit. Të tjera andralla po i binin mbi kokë.

Punëtorët qenë grumbulluar te hauzet dhe lanin shishe. Dielli u binte në fytyrë e u jepte shprehje të çuditshme. Një pjesë qe ulur mbi arka dhe pinte duhan, Këqoja me Haxhiun lozte dam.

— Mblidhuni — thirri Ninoja.

Punëtorët luajtën nga vendi. Fytyra e Ninos qe zbehur dhe vrejtur, sytë i mbante përdhe. Lefteri i mbylli syrin Gurit.

— Sot s'ka punë për të gjithë — foli italian me një zë të thatë. — Dhjetë veta do të shkojnë

pas ujësjellësit — e përmendi emrat. — Dhjetë të tjerë të riparojnë arka, pjesa tjetër në shtëpi!

— Paguhet mëditja? — pyeti Kiçoja.

— Jo!

— Është e padrejtë kjo, na gjej punë, zoti Nino — u hodh Haxhiu.

— Ju thashë, nuk ka punë për të gjithë — e duke u kalovitur u zhduk.

— Si është kjo punë? — pyeti dikush.

— S'ka ujë.

— S'ka ujë e të humbim mëditjen...

— Po Ninoja do ta marrë mëditjen?

— Ai ka rrogë mujore.

— Dëgjoni, shokë, thirri Lefteri — ne s'na intereson në ka ujë apo jo. Ne duam punë, le të na vënë ku të duan, për ne është njësoj, prandaj ose punë për të gjithë, ose për asnjë.

— Ashtu ta bëjmë — thirri Kiçoja.

— Ata që u caktuan në punë ç'thonë?

Guri që ishte vënë në listë doli nga turma e tha:

— Unë nuk do të zë punë me dorë!

Dolën të tjerë që përkrahën propozimin e Lefterit. Vetëm një kuqo, nga punëtorët e ambalazhit, doli kundra.

— Kam një karvan fëmijë, o Lefter, duan bukë për darkë.

— Po këta të tjerët mos i kanë lepuj e i ushqejnë me bar?.. Si s'të vjen turp një herë.

— Ju shikoni punën tuaj, unë timen, — çkërmiti dhëmbët e verdhë kuqoja.

— Mos u fjalos me të, o Lefter, se ai edhe në grevë më me pishmanllëk erdhi.

— Mbaje gojën, ti.

— Të mbaj gojën, ë... — ju hakërua Peçoja. Kuqoja ngërdheshi fytyrën e u zbraps.

— Ka ndonjë tjetër, si ky? Le të dalë në shesh të burrave —thirri Guri.

— Hë, ore, flisni — ngriti zërin Bektashi.

— E thamë llafin, ose punë për të gjithë, ose për asnjë — folën një tok zërash.

— Kush do të vejë t'i thonë Ninos?

— Vete unë — doli Bektashi.

* * *

Inxhinier Gerhardi po e humbte durimin. Punëtorët s'po loznin nga arkat, ai i vështronte nga dritarja e se pse po i forcohej dyshimi se mos kjo ndërprerje e papritur e ujit kishte lidhje me grevën, ose se mos kishte lidhje me çetat partizane që vepronin në Moravë. Pa dashur përplasi grush-tin te pezuli i dritares. Ra zilja e telefonit, ai brofi e mori receptorin. Dëgjoji zërin e administratorit.

— Po vij — tha inxhinieri dhe doli nga dhoma.

Në zyrë gjeti Vizetin e mbledhur sa një grusht dhe Ninon.

— Ju s'po bëni asgjë, ata atje po vrasin miza. Kështu do të rrimë? — u ankua Gerhardi.

— Unë nuk dua të lajmëroj policinë — tha me zë të shuar Vizeti.

— Nuk kisha ndër mend një gjë të tillë. Madje do t'ju këshilloja se do të bënit më mirë po të hiqni dorë nga ky mendim. Ç'mund të bëjë më te-

për policia se sa t'i futë në burg. Atëhere kush do të punojë?

Pas këtyre fjalëve në zyrë ra heshtje. Siç dukej as Vizeti e as Ninoja nuk dinin ç'të thoshin. Befas Vizeti truppakët ngriti kokën e tha:

— Pikërisht këtë kam parasysh edhe unë.

— Atëhere duhet të gjejmë një mënyrë, na duhet ujë, ndryshe, për pasojat që do të rrjedhin, unë s'marr asnjë përgjegjësi.

Në zyrë u bë përsëri heshtje. Vizeti u ul në karrige e ra në mendime. Po të qe pronari, puna ndryshonte. Ai mund të bënte si të donte, ose i paguante punëtorët, ose, po të donte, e mbyllte fabrikën, kurse administratori nuk mund të vendoste as për njërën, as për tjetrën.

— Mirë, — tha pas heshtjes — na gjeni punë ku t'i futin njerëzit, se edhe unë nuk mbaj asnjë përgjegjësi, për pagesë të pajustificuar.

— Në fabrikë ka punë! Të bëhet një pastrim i përgjithshëm, të sistemohen materialet...

— Kjo do të thotë t'u lëshojmë rrugë.

— Kjo do të thotë t'u gjejmë punë dhe gjithashtu të sjellim ujë.

Ninoja që gjer atë çast s'kishte hapur gojë, foli:

— Këto punë mund të zgjasin disa ditë, zoti inxhinier.

— Një ditë është e mjaftë për të lidhur dy tuba.

— Po në qoftë se do të kemi vulosje, ju kujtohet ç'ndodhi parvjet?

— Prandaj duhen nisur punëtorët menjëherë.

Vizeti vështronte herë njerin, herë tjetrin. Gjaku po i buçiste në kokë, frika e kishte pushtuar

të tërin e nuk dinte ç'të thoshte. Fytyra e tij e zbetë, të duket sikur ishte përpara gjykatësve e kërkonte mëshirë.

— Kështu, zoti Vizeti, u muarëm vesh.

Tjetri pa vetëdije mohoi me kokë.

— Nuk jeni dakord? — pyeti Ninoja.

— Përse të jem dakord, ne s'kemi gjetur...

— Nuk ka rrugëdalje tjetër, nuk mund të presim më, jemi në valë të punës e kemi një kapital të madh mbi kurriz. Katërmijë e treqind hektolitra birrë!

Toni patetik i inxhinierit jo vetëm që e habiti administratorin koprac, por ja thelloi edhe më krizën nervore dhe e bëri si të shkalluar. Ninos, të cilin inxhinieri s'e kishte parë ende drejt për drejt në sy, ju duk sikur në fjalët e inxhinierit kishte më tepër një vendim arbitrar se sa sugjerim. Ai e ndjeu rishtas mospërfilljen e inxhinierit dhe ju duk vetja i tepërt në atë zyrë. E dinte se fjalët e tij nuk ngrinin peshë, e dinte se mendimet s'do t'ja pëlqenin, madje as i kishin kërkuar mendim. Le të vendosnin ata, le të bënin ç'të donin, ai do të zbatonte urdhërat.

Vështronte fytyrën e Vizetit, e cila çuditërisht ndërronte sipas tonit të fjalëve të inxhinierit. Vërente se si ndrydhej i tëri e se si çlirohej pas një çasti sikur në atë çast i hiqnin prangat. Vërente edhe pamjen e inxhinierit, e cila nuk pësonte asnjë ndryshim, mbetej po ajo, e ashpër, e fortë si e gurtë.

Një çast më parë kishte pasur qejf të ndërhynte e të jepte mendime të prera e të kundërta me ato të Vizetit e të Gerhardit, por vetëm tani e kuptonte se do të kishte bërë gabim. Mospërfillja

që tregonin ndaj tij ja shtonte urrejtjen për inxhinierin e vrazhdë dhe administratorin flegmatik, për punëtorët e veçanërisht për Lefterin. Sikur të ishte në vend të kapiten Tercit, do ta kishte futur në burg e do ta kalbte në dru.

* * *

Pasi i kishin dhënë fund lojës së damit, Kiçoja qe shtrirë mbi disa arka me fytyrë karshi diellit dhe dëgjonte rrëfimet e Haxhiut që i përkisnin asaj kohe, kur kishte qenë rob në Kretë të Greqisë. Rreth Haxhiut qenë mbledhur e dëgjonin me vëmendje disa punëtorë. Fabrika heshtte, dielli shkëlqente mbi stivat e shisheve të vëna boks¹⁾ pas murrës. Dëgjohej vetëm zhurma monotone e pompave të puseve, që nxirrnin ujë të ftohtë e të pakët, për të ushqyer kondensatorët e amoniakut. Kjo heshtje që s'ju ngjante as orëve të thella të natës, të ngjallte trishtim. Disa punëtorë që s'qenë mësuar me këtë heshtje filluan të nanurisin.

Kjo, ishte diçka e jashtëzakonshme në ditët e verës për fabrikën, një paralizim i vërtetë. Hapat e Shefkiut, portierit, që mbante këpucë me qafa e thumba dimër e verë, të kujtonin hapat e patruleve të natës!

Ai, pasi ja kishte vënë llozin portës, ecte nëpër oborr. Kaloi për të dytën herë përpara turmës së punëtorëve dhe habitej me ta. Edhe ai kish-

1) Kur vihen shishet shtrirë njëra mbi tjetrën duke formuar një blok.

te qejf të ulej atje e t'ja thurte muhabetit me ta, por ishte në krye të detyrës.

Ecte me hap të rëndë dhe përpiquej të imitonte hapat e një ushtaraku të karrierës. Dhe pamja e jashtme të krijonte përshtypjen se kishte jetuar një kohë të gjatë në ushtri, sepse i pëlqente të jepte urdhëra, përdorte fjalë të shkurtëra e me ton të prerë, merrte poza e bënte gjeste duke imituar kapterët e ushtrisë së vjetër. Veç kësaj mbante rrip të gjerë mezi me tokëz të madhe të verdhë, vishtë qillota e mbante bustinë. Me sa dukej do të kishte ëndërruar për ndonjë copë kapter, por dukej s'i kishte ecur fati.

— Ç'thonë ata të zyrave, o Shefki? — i thirri Lefteri.

— Po hahen si qentë, sa u vjen zëri te porta. Inxhinieri bërtiti sa i hëngri gurmazi, s'ua ka për pesë nencja, ama edhe juve i keni zënë atje ku s'rrëfëhet.

— Vendosën gjë?

— S'mora vesh.

— Do të na bësh një punë?

— Po të jetë që bëhet...

— Hiqja çelësat asaj portës së lumit!

— ...?!

— Nuk dihet, mund të kërkojnë ndihmën e karabinjerëve!

Shefkiu hodhi sytë përreth.

— Ama shikoni se mos dalë fjalë.

— Ki besim te mua.

Portieri pa sytë e çiltër e të kulluar të Lefterit dhe se pse e ndjeu veten të detyruar. Uli kokën dhe u largua në heshtje me hapin e zakonshëm, të rëndë e ritmik. Një copë herë vazhdoi

rrugën që kishte nisur, pak më vonë, hyri në rrugicën që të çonte te porta e lumit. Porta rrinte gjithnjë kyçur e hapej vetëm atëhere kur nxirrnin vagonat me hi qymyri apo arkat me shishe të thyera e plehra të tjera. Një çelës e mbante Ninoja, tjetrin Shefkiu.

— S'është burrë i keq ky Shefkiu. Më duket se po bëhet yni — tha Lefteri.

— Veçse nganjëherë tregohet kokëfortë — shtoi Gjergji.

— S'prish punë. Ne s'na intereson të dalë hapur kundër padronit, bile duhet të fitojë sa më tepër besimin e tij, se pëndryshe, do ta hiqnin nga porta e ashtu do të qe më keq për ne. Si uli zërin, Lefteri shtoi: — Mund të vijmë karabinierët. Po erdhën, do të mundohen të na shtypin, ndonjërin prej nesh edhe mund ta arrestojnë, pra ndaj duhet të nxjerrim roje. Po të vijmë, do të zhdukemi nga porta e lumit.

* * *

Inxhinier Gerhardi doli nga zyra e administratorit duke përpjekur shkopin me potere në pllakat e dyshemesë. Vizeti mbeti si statujë, sa të dukej sikur kishte vdekur më këmbë, ndërsa Ninoja kishte marrë flakë. Nuk e dinte nëse kishte ardhur çasti për të shfaqur edhe ai mendimet e veta, apo mos do të qe më mirë të largohej. Fjalët e fundit që kishte thënë inxhinieri i jehonin në veshë:

«Katërmijë e treqind hektolitra».

Ninos i dukej se ai s'i kishte thënë rastësisht:

«Kemi një kapital të madh mbi kurriz!».

Pra inxhinieri e kishte ndarë më trish përgjegjësinë ose i lante duart fare.

— Zoti Vizeti — tha më në fund Ninoja.

Tjetri ktheu kokën dhe e vështroi me sy të turbullt.

— Mund t'ju them dy fjalë.

Ai pohoi me kokë.

— Inxhinieri e la barrën mbi ju, por mua s'më duket aspak e arësyeshme dhe jam shumë i indinjuar. Përse s'kërkoni ndihmën e zotit kapiten Ter-cit, është rasti më i volitshëm për t'i dhënë grush-tin vendimtar elementit turbullues.

Por Vizeti i heshtur, i bardhë e i ftohtë si statujë mermeri, u drodh, sytë ju errësuan, preku takëmet e bojës së shkrimit prej bakeliti të zi e tha me zë të përvajshëm:

— Atëhere inxhinieri do të zhvishet me të vërtetë nga çdo përgjegjësi dhe unë, do të përgjigjem përpara Atilio Danielit për gjithshka. Më kup-ton, për gjithshka. Shko Nino, vëri në punë njerëzit.

Ninos ju drodh syri i majtë.

«Frikacak», pëshpëriti e uli kokën i fyer.

XXI

Megjithëse kërkimet për të gjetur defektin e ujësjellësit filluan menjëherë, e megjithëse Ger-hardi dërgoi të gjithë specialistët italianë, dy ditët e para nuk doli asgjë në dritë. Kërkimet u

shtrinë në të gjithë linjën, u kontrolluan pucetat e ndërprerjes së presionit, u gërmua dhe, e u hapën dhjetëra çifte flanaxhash, por kot.

Ninoja jetonte çaste në ethe. Uji që derdhej nga kaptazhi, tubi i tepricës që shfrynte jashtë depos si edhe rrëkeja që dilte nga porta e hekurt e depos i pikonin në zemër, por për çudi të të gjithëve, Ninoja qe bërë i butë e gojëmbël; punonte me kazmë e djersinte. Punëtorët habiteshin me të.

— Ka frikë — tha Guri. — Prisni kur ta ndërrojë fletën në fabrikë.

— Tamam ashtu është. E kam vënë re se si kthen kokën e se si mban frymën kur frushullon ndonjë ahishte.

Ditën e tretë në mëngjez, u përcaktua zona e difektit. Filluan gërmimet. Kjo ishte puna më e vështirë, sepse ujësjellësi kalonte mes për mes një pylli të dendur me ahishte e dëllinjë që i ngjante një xhungle të vërtetë. U desh të priteshin drurë e të shkuleshin rrënjë dëllinjash në një gjatësi prej më tepër se njëqind e pesëdhjetë metra.

Punëtorët prisnin të shikonin burimin e ujit nga tubi i këputur, por në atë zonë jo vetëm që s'doli asnjë burim, por nuk u gjend as edhe një pëllëmbë tokë e njomë. Lindën përsëri dyshime midis punëtorëve, vetëm Ninoja qe i qetë dhe deklaronte se nuk priste të gjente aspak ndonjë tub të këputur. Ai qe i bindur se tubi qe i vulosur e këtë e tregonte vetë kaptazhi dhe kushdo që do ta vriste pak mendjen do ta gjente fare kollaj.

Aty nga ora dymbëdhjetë, Ninoja dha urdhër për pushim. Punëtorët e kapitur u futën hijeve, kurse Ninoja filloi të matte linjën duke u nisur nga një flanaxhë e zbuluar.

Pas ndonjë ore pune u zbuluan kokët e katër tubave dhe mekanikët pa vonesë, u futën në gropat që të zhvidhosnin vidhat e flanaxhave. Ninoja vështronte bullonat e ngrëna nga ndryshku ndiqte lëvizjet e duarve të tyre që kapnin herë çelësin e herë daltën e çekanin për të hapur flanaxhat.

U hap një kokë. Tubat ishin fare të thatë. Ninoja psherëtiu e kafshoi buzën.

— Hapni tjetrën.

Guri i shkeli syrin Gjergjit, ndërsa Kiçoja solli ujë me dy kova, të cilat punëtorët e etur i thanë në sekondë. Mekanikët filluan të punonin në gropën e dytë. Dëgjohej gërvima e bullonave. Doli një vidhë, e dyta u këput, nga flanaxha filloi të pikonte ujë.

— Këtu është — bërtiti Ninoja.

Punëtorët zgjatën kryet. Guri ja kishte vënë syrin currilit të ujit që i spërkatte duart Gjergjit. Befas flanaxhat u hapën e nga njëri tub dolën ca fi-je bari të holla të pleksura njëra me tjetrën. Ninoja kërceu në gropë, kapi fijet e barit, i tërhoqi me kujdes që të mos këputeshin. Kjo punë vazhdoi disa sekonda. Ninoja tërhoqi leshterikun e thurur si gërshetë. Currilat e ujit filluan të dilnin gjithmonë e më të fuqishëm dhe po e gullojnë, por ai, ose nuk e ndjente se po lagej, ose nuk i bënte përshtypje. Në atë çast të dukej se kishte harruar gjithshka. Mendja i punonte vetëm te leshteriku që s'kishte të sosur. E ta vështroje të kujtonte figurën e fitimtarit. Punëtorët ndiqnin lëvizjet e Ninos dhe habiteshin me tërë atë leshterik që po dilte.

— Ua, porsi litar, bre!

— Kemi nxjerrë edhe më përpara, uji zë barëra — tha Guri.

— Të më thoshin, s'do ta besoja.

— Akoma paska.

Befas Ninoja tërhoqi krahun. Leshteriku u mbështoll si gjarpër, dhe uji buçiti me forcë.

— Kjo qe e gjitha. Mbyllni saraçineskën në depo — thirri Ninoja fitimtar duke kërcyer nga gropa ku qe qullur deri në gju.

Lëshoi leshterikun e gjatë, më tepër se dy metra, të përdredhur si litar e të rrumbullosur si ndonjë gjarpër në gjumë, e zuri të shtrydhte teshat.

— Ja kuçedra që pinte ujin — qeshi Guri.

— Ama kuçedër me mend, vete e futet nëpër sulinarët.

— Na ra bretku së rrëmihuri, bre.

* * *

Leshterikun e kishin shtrirë në sallën e laboratorit dhe specialisti i ujërave e hetoi me kujdes për një farë kohe. Më në fund deklaroi:

— Zakonisht, leshterikët që rriten nën ujë, në mungesë të rrezeve të diellit, i kanë fijet të holla dhe, sapo t'i nxjerrësh në dritë, vyshken e marrin ngjyrën e ndryshkut, ndërsa ne kemi përpara një lloj bari që rritet në ujë, por fijetrashë dhe çuditërisht po e ruan ende ngjyrën e blertë!

— Unë e nxora nga tubi, këtë e panë punëtorët.

Kapiteni brofi nga karrigja dhe hyri në mes të specialistit e të Ninos.

— Të dashur miq! Këtu ka diçka që s'pajtohet. Zoti Palone ka përvojë të gjatë.

Specialisti Palone përkuli kokën në shenjë fahlënderimi.

Një mjegull e dendur u ndeh midis tyre. Inxhinier Gerhardi i mbështetur fort në shpinëzën e karriges, me sytë gati të mbyllur e me cigare në dorë, zjarri i së cilës i kishte vajtur te gishtat, të dukej sikur po dremiste. Tani po i forcohej dyshimi që e kishte brejtur që ditën e parë të ndërprerjes së ujit.

— Ju falem nderit, zoti Palone — foli Terçi.

Sapo doli specialisti i ujërave, kapiten Terçi u ul në karrige, ndezi cigaren e piu një gotë birrë të ftohtë që sapo ja kishte mbushur Gerhardi, ndërsa Ninoja kishte mbetur më këmbë përpara leshterikut «misterioz» që tanimë ja kishte venitur krenarinë. Por, megjithatë nuk i zinte besë deklaratës së specialistit, sepse barërat i kishte nxjerrë me dorën e tij nga tubi, ato ishin rritur brenda në tub si edhe tre vjet të shkuar.

Ninoja që i pikëlluar. Paloneja kishte mbjellë një dyshim të madh, këtë dyshim e kishte shfaqur i pari kapiteni, i cili tani po e shponte me vështrimin e tij. Inxhinieri heshtte. «Vallë ç'mendonte?»

Heshtjen e theu kapiteni:

— Si është e mundur kjo, zoti Nino?

— Asgjë s'po kuptoj, zoti kapiten. Leshterikun unë e kam nxjerrë nga tubi me këto duar...

Lefter Andoni ishte dhënë me mish e me shpirt pas punëve të grupit. Zgjedhja e njerëzve që duhejshin dërguar në radhët partizane e preokuponte. Këtë herë duhet të niseshin katër veta, nga më të mirët, por pikërisht në zgjedhjen e elementit e kishte shumë vështirë. Të gjithë anëtarët e grupit qenë të gatshëm dhe ai nuk mund të refuzonte kërkesën e asnjërit. Në një mbledhje pas shumë diskutimesh Lefteri kërkoi t'ja linin fjalën.

— Në qoftë se nuk do të qe i nevojshëm qëndrimi dhe aksioni në fabrikë, atëhere do të niseshim që të gjithë, pa përjashtim në mal, por paraneh qëndrojnë detyra të mëdha për organizimin e mobilizimin e punëtorëve. Ne sapo e kemi filluar luftën. Po të iknim të gjithë, atëhere do të shuhej vetë-vetiu lëvizja e punëtorëve të fabrikës që sapo u gjallërua, prandaj unë mendoj që në fabrikë të mbeten më të vjetrit.

Gjergji ngriti dorën i pari.

— Edhe unë — tha Guri.

— Asnjë prej jush — u hodh Ramadani. Ju gëzoni simpati te punëtorët që ne s'e arrijmë dot sot për sot. As për Gjergjin s'jam dakort, sepse është i vetmi mekanik i organizuar dhe si mekanik është i domosdoshëm në fabrikë.

— Prisi — foli Haxhiu. — Unë jam me mendimin e Ramadanit.

Befas u ngrit Bektashi me Këçon.

— Ju këtu, ne andej, të marrë fund me kaq. Ramadanit i qeshën sytë.

Një ditë më vonë Lefteri dërgoi këtë letër:

«Çelikut!

Ashtu si edhe herët e tjera, shokët ishin të gjithë gati. Dje u nisën katër veta.

Ngjarja e fundit ka bërë jehonë të thellë, ata janë shumë të tronditur. Thuhet se do të na plotësojnë disa kërkesa, do të presim edhe ca ditë.

Ai po bën hetime, mund të bëjë ekspertizën në ujësjellës. Mendoj t'i ndalojmë. Lutem dërgoni udhëzime.

Lefteri».

Pas tri ditësh Kaleshi solli këtë përgjegje:
«Lefter!

Përgëzimet e shokëve e të miat. Veprat tuaja po tregohen si shembull vendosmërie e guximi. Ju përqafoj të gjithëve.

Për çështjen e fundit kemi ngarkuar njerëz, po unë jam i sigurt se ata nuk do të guxojnë të dalin jashtë qytetit.

Së shpejti do të shpërthejë një aksion i madh. Ndërmerrni dhe ju ndonjë veprim që të inkua-drohet në këtë aksion.

Çeliku».

* * *

Letra e fundit e futi në mendime të thella Lefterin.

Një gëzim ndjente në kraharor, gëzimi përzihej me krenarinë e ligjshme që i ngjallte misjonin i rëndësishëm. U pa në pasqyrë, fërkoi mjekrën, lëmoi flokët e zinj që i qenë rritur e i kishin hipur mbi veshë, pa me vëmendje sytë dhe ju duk

se qe dobësuar ca. Dogji letrën, rrojti mjekrën, ndërroi rrobot e doli.

Kishte qejf të takohej me Lizën, se kishte disa ditë që s'e kishte parë. Një herë mendoi t'i shkonte drejt e në shtëpi, tanimë e kishte rrugën të hapur, kishte edhe ç'të fliste me Dhimon, vetëm druhej se mos i dilte përpara nëna dhe me të nuk dinte si ta justifikonte vizitën. Qëndroi një copë herë te praku i portës duke i mbajtur sytë nga shtëpia e Lizës. Sikur të dilte, do ta thërriste, por çfarë do t'i thosh? Qeshi me veten e u nis drejt në shtëpinë e Peço Ligorit.

* * *

Nino Maconi, veshur me kostum të ri, siç vishesh kur vinte në kishë, hyri në zyrën e kapiten Tercit. Sa herë që hynte në këtë zyrë, se pse e ndjente veten të ndrydhur. Zyra s'kishte asgjë të veçantë, dhe në krahasim me studion e Atilio Danielit, kjo të dukej fare e zhveshur, e zyrtë, e ftohtë. Ndoshta portreti i Musolinit që të vështronte drejt në sy, ndoshta ato dyert e çuditshme e si pa vend në murin përballë tryezës, ndoshta takëmet e metalta e të ndritshme mbi tryezë apo telefoni me manivelë të gjatë të nikeluar si edhe qëndrimi i vëmendshëm i kapitenit ja jepnin këtë veçanti kabinetit.

Në atë dhomë edhe kapiteni dukej tjetër njeri: i heshtur, i qetë, i menduar, i frikshëm.

Kapiteni e vështroi me një shprehje naive, i ofroi cigare e vazhdoi punën për shpleksjen e një

zinxhiri prej ari që i qe lidhur nyje në xhep. Mbi tryezë qe një dosje, të cilën Ninoja e njohu. Ishte dosja me projektet e ujësjellësit.

— Keni ndonjë gjë të re — tha befas kapiteni kokulur e me ton të ftohtë.

— Veç zhdukjes së katër punëtorëve asgjë tjetër — u drodh zëri i Ninos.

— Ashtu? Kanë vendosur të heshtin. Hesh-tja s'më ka pëlqyer kurrë — ngriti zërin ai e, duke shtyrë dosjen, vazhdoi. — Jepjani inxhinierit e i thoni se leshteriku është vënë nga dora e njeriut!

Ninoja hapi gojën. U hutua. «Si është e mundur?!» Nuk desh ta besonte, por çdo përpjekje për ta kundërshtuar do të qe e kotë, vetëm nuk e dinte se deri në çfarë shkalle dyshonte ai. Në qoftë se kapiteni do të mendonte për ndonjë farë mashtrimi, Ninoja qe i humbur.

I mblodhi të gjitha fuqitë e, pasi e ngushëlloi veten, tha me zë të mekur:

— Ju lutem, zotni, desha të dija të paktën...

— Idiot! — klithi kapiteni e, duke shfletuar vizatimet, vuri gishtin mbi një shenjë të bërë me laps të kuq mbi kaptazhin e depos.

Kjo mjaftoi që Ninoja të ngurrosej. Ishte thellësisht i zemëruar dhe për të parën herë e pa veten të gënjyer. E kishin mashtruar.

— Keni të drejtë, ata duhet të na e shpjegojnë? E kam shumë të qartë, tani kemi rast t'i shpartallojmë.

— Për shembull?

— Lefter Andonin e shokët e tij. Ai qëndron gjithnjë në krye, atë e dëgjojnë sikur të jetë prelat.

— Pra, ti dështove.

— E pranoj, zotni.

— E di. Ti tani, mund të pranosh çdo gjë. Vizeti struket si mi, Gerhardi është bërë ironik.. Nuk e kuptoj çfarë njerëzish jeni ju... Por ju nuk duhet të harroni se dështimet s'i honeps unë, bile as nuk janë parashikuar në planet e mia.

— Unë kam bërë gjithshka...

— Asgjë s'ke bërë, të kam paguar kot!

* * *

Ninoja doli në rrugë me një frikë të thellë në shpirt.

Zëri i kapitenit e ndiqte pas, shikimi i tij i ftohtë e i frikshëm i shfaqej kudo, në çdo kthesë rruge, në dritaret e shtëpive, ngado që shkonte. Ninoja ecte e dridhej, mallëkonte veten që kishte ardhur në Shqipëri e çdo gjë që qe shqiptare. Sikur të mos kishte lidhur kontratë pune me Danielin, do të kishte ikur në çast pa i lënë lamtumirën asnjë njeriu, do të kishte ikur përgjithmonë e nuk do ta kujtonte kurrë Shqipërinë...

XXIII

Përpara pushimit të drekës, Lefteri doli nga reparti duke rrokullisur ca varela, të cilat do t'i stivonte në depo sipas radhës. Pak më parë edhe Guri kishte shpënë ca arka ambalazhi.

Depos zakonisht i vinte një erë e rëndë myku, kurse atë ditë binte erë dërrase nga arkat e thekura në diell që sapo i kishin futur brenda.

Guri kishte hyrë në thellësi të depos e vështronte dritaret e vogla, nga të cilat hynin fasha drite të verdha e të bardha. Nga hyrja e depos dëgjohej rrokullisja e varelave si edhe zhurmat e maqinave. Ra sirena për pushimin e drekës, befas zhurmat e maqinave që pak më parë hynin valë-valë në depo e shpërndaheshin nëpër muret e shtyllat, u shuan dalëngadalë, gjersa në fund u shua edhe jehona e sirenës. Depoja sikur gulshoi. e menjëherë ra në heshtje.

— Guri!

— Këtu jam.

Lefteri nuk pa asgjë, por eci në drejtim të zërit. Guri lëvizi, Lefteri i hodhi dorën në sup.

— Ninoja s'është kthyer ende.

— Atëhere t'ja fillojmë.

— E shikon atë dritaren përballë... E katërta nga kreu, mbaje mend!

— E katërta nga kreu — përsëriti Guri.

— Ki mendjen nga porta.

Lefteri hyri në thellësi të depos e qëndroi nën dritare. Atje kishte plot arka, pak më tutje ishin vendosur konuset prej kashte, me të cilat vishnin shishet për të mos u thyer. Nxori nga gjiri një qese të vogël me barut si edhe një turashkë fitil. Nga dritarja hodhi sytë përjashta, por ju duk se toka qe shumë poshtë. E zgjidhi nyjen e fitilit dhe e lidhi më tej duke e zgjatur kreun dhe, për të mos e lënë të varur jashtë dritares, e mblodhi rrotull mbi pezul. Guri ndjeu hapa, pastaj shushurimën e zërit.

— Shishet.

— Sëra e katërt, në fund të stivës.

Lefteri gjeti katër shishe me naftë e vaj maqine.

U kthye te stiva e konuseve prej kashte dhe zbrazi shishe, pastaj vuri arka përreth.

Punonte me nxitim, duart i dridheshin, disa herë përplasi gjunjët dhe bërrylet pas ambalazheve. Pas disa minutash sajoi një kordon arkash që i ngjante një muri të gjatë.

Guri ruante në oborr. Punëtorët hanin drekë. Gjergji që ulur mbi një arkë pranë hauzeve prej çimentoje ku lanin shishe ballë për ballë me portën e depos. Peçoja kishte dalë në dritaren e repartit të kazanëve. Pak më vonë Gjergji palosi picetën e bukës dhe e vuri në xhep, u largua edhe Peçoja nga dritarja. Në atë çast Guri dëgjoi ca hapa që vinin nga thellësia e depos. Befas Lefteri i doli përpara. Fytyra i ndriste.

• • •

Dita e punës po merrte fund, punëtorët pastro- nin repartet. Peçoja shtynte vagonin me hira dhe Gjergji me karrocë dore po nxirrte plehrat e ofiçinës për t'i hedhur në lumë. Gjergji ecte pas vagonit, rrotat e të cilit kërcisnin nëpër shinat.

— Dritarja e katërt nga kreu — përsëriti Peçoja.

— E katërta — tha Gjergji.

Dolën matanë portës së lumit. Ujët e jazit të mullinjve, i praruar nga rrezet e diellit në perëndim, shkëlqente. Gjergji vështronte murin e gjatë e të lartë me dritare të vogla dhe ju duk si mur fortese.

«Një, dy, tre, katër».

Peçoja zbrazi vagonin. Zhurma e hirave që një zhurmë e butë dhe u shua shpejt. U bë heshtje. As-

një lëvizje, asnjë njeri. Gjergji shkau pas mureve të depos, nxori nga xhepi një rrotull teli, e shtriu dhe e zgjati te dritarja. Peçoja i bëri me shenjë që të vazhdonte. Teli i kthyer në majë si grep, e kapi fitilin dhe e rrëzoi poshtë. Gjergji ktheu kokën. Peçoja përsëriti shenjë. Fitili i bardhë varej pas murit. Ndezi shkrepësen, e afroi, fitili nxori një fjollë të hollë tymi.

Heshtjen e prishi kërkëllitja e rrotave të vagonit mbi shinat. Pas pak u dëgjua mbyllja e portës metalike, së cilës i vinin një shul metalik dhe zëri i Peços:

— Në rregull, djalë. Hajde, qejf të mirë tani!

* * *

... Punëtorët ende s'kishin dalë të gjithë nga fabrika. Ninoja mbylli dyert e repartit eci ngadalë gjatë oborrit ku shkarkonin maqinat, i hodhi një sy portës së lumit, e u kthye të ngjitej në zyrën e inxhinierit, mirëpo, kur kaloi përpara portës së depos, ju duk se i ra erë tym. Mbajti këmbët dhe hoqi hundët. I binte erë tym.

Rrotulloi kokën. Pa Peçon, i cili po mbushte karrocën e dorës me qymyr.

— Ej, Peço! — thirri.

Peçoja la lopatën e ktheu kokën.

— Eja këtu.

— Urdhëro, zoti Nino.

— Mos të bie erë tym?

Peçoja nuhati duke përpëlitur kapakët e syve.

— Posi, bie erë tym!

Ninoja bëri një rrotullim rreth vetes, edhe fokisti u rrotullua.

— Mos ke hedhur dërrasa në furrë?

— Jo, jo, vetëm qymyr.

— Ç'është kjo erë?

Peçoja rrotullonte kokën dhe nuhaste. Era e tymit sa vinte po bëhej më e fortë, befaz Ninoja kërceu. Nga kanati i portës së depos dilte tym. Shtyri portën. Ishte e kyçur. Ai e kishte kyçur vetë, mendja ju prish, nuk nxirrte çelësin e ta hapte, por tundte portën. Vuri syrin te hapësira midis kanateve e shtan-gu. Në thellësi të depos kishte flakë. Ninoja bëri një hap prapa:

— Zjarr, zjarr! — klithi.

Të dy me Peçon i vunë tërë fuqinë portës dhe pas një çasti e flakën brenda. Tym i zi mbytës u rrotullua si një gjeratore te porta e pas disa sekondash vërshoi me forcë jashtë. Befaz u bë një zhurmë e mbytur dhe një flakë e fuqishme dhe e purpurt u përhap në të gjithë depon.

Ninoja mbuloi fytyrën me duar dhe u zbraps duke u mbrojtur nga flaka, Peçoja rëndi nëpër oborr duke bërtitur:

— Zjarr, zjarr, në depo zjarr!

Punëtorët që s'kishin dalë ende nga fabrika, dëgjuan britma e brofën, Shefkiu nxori pushkën e shtyri dy herë me radhë. Atilio Danieli sapo që kthyer e po dëgjonte raportin e Vizetit, kur krisma e armës e hodhi përpjetë. Të dy dolën te shkallët të verdhë dyllë. Territori i fabrikës që mbushur me tym të zi. Danieli thirri:

— Sirenën!

Dikush i ra sirenës tri herë me radhë. Disa punëtorë që kishin dalë jashtë fabrikës u kthyen me

vrab në fabrikë për të hyrë në strehim, mbasi kujtuan se ishte alarm ajror, por, kur arritën te porta e madhe, kuptuan ç'kishte ngjarë. Porta që hapur në dy kanatet e një togë ushtarësh italianë po vinte për ndihmë. Nuk vonoi shumë kur ja mbërriti edhe maqina e zjarrfikësve e një kamion me karabinierë.

Oborri i fabrikës u mbush me ushtarë e karabinierë. Ata u përzien me punëtorët që vozitnin nëpër tym si hije. Atilio Danieli, i gjatë, i bardhë e i heshtur, me duar të kryqëzuara vështronte zjarrin që po përpinte depon.

Me përjashtim të tij dhe disa zyrtarëve të tjerë, të gjithë punonin me urrejtje. Punëtorë, ushtarë e zjarrfikës, evakujnë depon me bombolave amoniaku e oksigjeni, nxjerrin jashtë arkat me kolofon e çdo gjë që u zë dora. Tymi i zi zvarritet mbi pullazet e mbi oborr dhe nëpër tym punojnë njerëzit. Fabrika gumëzhin nga zërat që flasin dy palë gjuhë. Inxhinier Gerhardi që gjer në atë çast s'që dukur midis turmës, doli befasi nga depoja e bombolave, i qullur, i nxirosur, pa kapelë e duke bërtitur.

— Largohuni! Flaka arriti, tani do të pëlcasin bombolat! ... Largohuni, bombolat fluturojnë në erë!

Paralajmërimi i inxhinierit të kalte tmerrin. Dikush i ra bilbilit. Ushtarët dhe zjarrfikësit e lanë depon dhe u futën vrimave. Vetëm punëtorët kishin mbetur të shpërndarë nëpër oborr.

Pina kishte dalë te shkallët dhe shtrëngonte duart me njëra-tjetrën sikur të ishte duke u falur përpara ndonjë ikone. Sytë i qenë zmadhuar jashtë masës e i dukeshin si të ngrirë, flokët e zes i kishin rënë mbi fytyrë e fytyra i dukej e bardhë si pa jetë. Ajo pyeste punëtorët, por ata i jepnin ca përgjegje

të shkurtëra që s'i kuptonte fare, vetëm një gjë kish-
te të qartë: «Po digjej një pjesë e fabrikës.»

Befas shpërtheu një zhurmë e mbytur si zhur-
ma e një fundosjeje. Plakosi një pjesë e çatisë, flakët
morën qiellin. Një re e dendur tymi të zi, rrinte pë-
zull mbi fabrikë, rrotullohej e ngjishej duke e zënë
fare diskun e diellit në perëndim.

Plasi një bombolë. Eksplozioni që aq i fuqishëm,
sa u tundën e u thyen disa xhame, fërshëlleu një
tjetër duke fluturuar në erë, ajo ra pingul prapa de-
pos e u ngul në dhe buzë lumit. Punëtorët që pak
më parë nxirrnin bombolat, tani ishin tërhequr larg
depos dhe po kalonin nga ana tjetër e fabrikës.

— Ku janë punëtorët? — pyeti inxhinieri.

Një nga zjarrfikësit ngriti supet.

— Ej, Nino! — thirri ai.

Ninoja brofi që prapa kurrizit të Danielit.

— Mblidh punëtorët e zbrazi depon e kollo-
fonit.

Danieli nuk bënte asnjë lëvizje. Vizeti e kish-
te humbur pusullën, vetëm inxhinier Gerhardi jep-
te urdhëra. Ai urdhëronte ushtarët e karabinierët
sikur të ishin punëtorë të fabrikës dhe ata si për
çudi i bindeshin në çast.

— Të gjithë atje, atje, nxirrni arkat jashtë sa
më shpejt — drejtonte shkopin nga magazina e ko-
llofonit.

* * *

Kur hyri ndihmësi i kapitenit në zyrë, Aldo
Terci kujtoi se do t'i raportonte për plotësimin e ur-
dhërit të arrestimit të Lefterit, sipas planit që kishin

biseduar por, kur dëgjoji lajmin mbi zjarrin, e humbi toruan për disa minuta.

Lajmi që i tmerrshëm. Në fillim nuk ju besua, sytë i shkrepëtinë, gjaku i hipi në kokë. Pamja e tij të trembte e shikimi i egër e shpoi ndihmësin. Dalëngadalë tiparet e tij shprehën tërë tërbimin. Vështronte ndihmësin fytyrëzymtë e si të rrahur me shuplaka. Ai ishte shumë i trishtuar e shprehte një ndjenjë pafajësie.

Befas i buçiti koka, një rrymë e fortë gjaku i rrahu tëmblat. Vallë mos djegja e depos gërshetohej me aksionin e prerjes së telave telefonikë e telegrafikë të njëzet e katër korrikut?

Aldo Terci u ngrit më këmbë duke gulshuar. Ju prish tërë plani.

Jashtë dëgjohej një zhurmë motori e përzier me zëra njerëzish. Ndihmësi jepte urdhëra. Kapiten Terci vuri dorën në mjekër e për çudi vuri re se i dridhej nofulla. Për një çast harroi gjithshka. Zëri i ndihmësit po e xhindoste e i dukej sikur tërë fajet ja kishte ai trung.

— Mjaft me atë zë të mërzitshëm — thirri e hapi dritaren, por, kur pa veturën e shoferin te timoni, u kujtua... Me të shpejtë mbylli dritaren, mori kapelën e doli.

Kapiten Terci nuk mbante mend të kishte qenë aq i inatosur ndonjëherë. Ngjarjet që kishin ndodhur në fabrikën e birrës e kishin tronditur thellë. I dukej sikur i kishte plasur bomba në dorë dhe në atë çast nuk ishte në gjendje të gjykonte për asgjë. Ndryshe kishte menduar kapiteni ta kalonte pasditen. Do t'i bënte një vizitë gjeneral Piketos

dhe do të bisedonte me vajzat e tij mjaft të kulturuara. Por fati i keq po ja shkatërronte planet.

Automobili ecte me shpejtësi duke lënë pas re pluhuri. Muzgu kishte rënë, qielli po errësohej. Vetura kishte arritur te shkolla teknike, shoferi ndërroi marshin. Kapiteni u përkund në sedile e mori frymë thellë, ngriti kokën e pa muret e fabrikës të veshura me tym të zi e ndjeu erë shkumbi që sa vinte bëhej më e fortë.

Zbriti nga vetura përpara portës, kaloi pranë karabinierëve duke mos i vënë re fare, eci me hap të matur deri te shkallët e administratës. Qoshja e depos së shembur nxirrte tym. Një karabinier i doli përpara e, duke marrë qëndrim gatitu, i tha: — Duhet të kaloni nga ana tjetër, zoti kapiten, këtej kanë plasur disa bombola!

Kapiteni e pa vëngër rojen, shkundi një copë blözë që i kishte rënë mbi mëngën e majtë e kaloi në heshtje i ndjekur nga ndihmësi. Tek kalonte, vështronte muret e nxira nga tymi, picërronte sytë për t'i ruajtur nga grimcat e blözës që e kishin mbushur atmosferën dhe ecte po me atë hap të shkujdesur.

Në atë çast doli përpara kapitenit një agjent dhe dy karabinierë.

— Zoti toger, — tha agjenti duke ju drejtuar ndihmësit të Tercit — Lefter Andoni nuk u gjend në shtëpi, ai ndodhet këtu, por inxhinier Gerhardt nuk na lejon ta heqim nga puna.

— Më lejoni, zoti kapiten, të shkoj vetë ta plotësoj urdhërin e arrestimit — u inatos ndihmësi.

— Nuk ka nevojë të nxitohemi. ai është këtu. Survejojeni, tanimë ne do të merremi me të gjithë, një për një.

... — E qartë, zotni.

Agjenti u largua i ndjekur nga të dy karabinierët.

Tanimë Aldo Terzi nuk mendonte asgjë tjetër veç grushtit që do t'u jepte punëtorëve. Tani kishte argumenta në dorë dhe mund të arrestonte jo vetëm Lefter Andonin, por cilindo prej tyre.

Te sheshi përpara repartit të kazanëve të zierjes, pa rreshtin e punëtorëve që nxirrnin arka kolofoni. Punëtorët dilnin nga depoja nëpërmes tymit mbytës, të nxirë, të djersitur e të përzhitur, nxirrnin arka, i bënë kapicë në oborr e ktheheshin rishit në depo. Ushtarët ndihmonin zjarrfikësit duke u mbajtur tubat e ujit e shkallët. Danieli rrinte prapa zjarrfikësve, Vizeti dridhej. Ninoja se nga qe zhdukur, ndërsa inxhinieri rrinte te porta e depos dhe nxitte punëtorët të shpejtonin.

Kapiteni qëndroi në mes të oborrit e vuri duart në ije. Tani nuk i bënte më përshtypje zjarrri, as shkatërrimet, as shembjet e mureve e as lëvizjet e njerëzve të cfilitur e të ngarkuar me arka. Të gjitha ç'kishin ndodhur i përkitnin së shkUARës. Ai i vështronte me urrejtje të gjithë.

Punëtorët kalonin përpara tij të ngarkuar me arka, të heshtur, të lodhur e të dërmuar nga mundimi. Një nyje i qe bërë në fyt. Fytyrat e punëtorëve, vështrimet, të ecurit, gulshimet dhe era e djersës i ngjallnin neveri. Pa Lefterin. Ai kishte hedhur arkën në sup dhe ecte me hap të sigurt. Shikimi i tij e shoqëroi derisa lëshoi arkën e u nis përsëri në depo e ju zhduk nga sytë. Flakët kërcëllinin sikur kafshonin jo vetëm trarët e dërrasat, por edhe muret e shtyllat. Një gjuhë flake shpoi çatinë e u ngrit lart si pirq. pak më vonë doli një

tjetër, edhe një e tretë, e më në fund u dëgjua një kërcëllimë e thatë, pastaj një shembje.

Dikush e tërhoqi nga krahu, por tymi i dendur që rrotullohej si ndonjë vorbull përpara syve të tij s'e linte të dallonte cili qe. Përhapi tymin me duar e pa Ninon, të nxirë nga bloza e me sy të skuqur aq fort, sa të dukej se po i digjeshin.

Kur u shpërnda tymi e pluhuri, u duk fare qartë se të gjitha përpjekjet për të shuar zjarrin kishin shkuar kot. E gjithë depoja qe djegur, vetëm shtyllat e muret qëndronin më këmbë e dukeshin si dhëmbët pa mish të një kafke.

Kapiten Terçi ju drejtua punëtorëve me të thirrur:

— Të gjithë në rresht!

— Shpejt, në rresht, në rresht! — përsëritën karabinierët.

— Fotografi do të bëjmë? — u tall Peçoja.

Kapiteni kaloi përpara punëtorëve dy herë me radhë duke i vështruar të gjithë në sy. Befas qëndroi, ngriti dorën e, duke treguar gërmadhat e depos, tha:

— Shikoni veprën tuaj të bukur. Bravo! — Klithi. — Kush ka punuar në depo sot?

— Heshtje.

— Asnjë s'ka punuar atje? — uli zërin ai duke shëtitur shikimin mbi njerëzit. — Hë pra kush? Asnjë? Nino! — thirri.

— Urdhëro, zotni!

— Kush?

Ninoja ngriti supet.

— As ti nuk e di kush ka punuar sot në depo?

— Sot nuk kisha lënë njerëz atje, zotni.

Lefterit i shkrepëtinë sytë. Më në fund u si-

gurua se Ninoja nuk dinte asgjë për stivosjen e ambalazheve, vetëm se ai harroi të thoshte se depozon e kishte hapur vetë në mëngjes dhe se e mbylli pasdite, ose atë e fshehu me qëllim. Ninoja po dridhej nga frika.

— Atëhere kush ja vuri zjarrin depoz, kush? — bërtiti kapiteni.

Atilio Danieli qëndronte prapa kapitenit, i hequr si gjithmonë, Vizeti fshinte fytyrën me shami, ndërsa nëpunësi me syze, që sapo kishte ardhur, diçka bisedonte me Ninon. Më tej zjarrfikësit mbledhnin tubat e shkallët, vetëm inxhinier Gerhardi kishte mbetur te porta e depoz së shkatërruar, vështronte punëtorët e venë në rresht e rrihte tokën me majën e bastunit.

Tek vështronte punëtorët në gjysmerrësirë, me fytyra të ndotura, se pse ju duk se në ato fytyra kishte diçka të frikshme e sikur po e frikësonin edhe atë.

«E dija çfarë zemërimi fshihet në zemrat e tyre», thoshte me vete.

Kapiteni rrotullohej mbi punëtorët si zhgaba mbi gjahun. Fytyra i bëhej edhe më e zbetë, edhe më e ftohtë dhe vështrimi s'i shqitej nga fytyra e Lefterit.

«Ja, një i tillë mund të bëjë gjithshka. Ninoja ka pasur të drejtë. Pikërisht te ky duhet të kërkoj», mendonte.

Lefteri e pikasi shikimin e kapitenit e i dha kurajo vetes. Befas kapiteni e pyeti:

— Ç'thoni ju atje?

— Mendoni se zjarrin e kanë venë punëtorët? E pamundur. Ne jetojmë me punën e fabrikës dhe interesi ynë është që fabrika të punojë.

— Fabrika na mban fëmijët me bukë — u hodh Peçoja.

— Po të ketë këtu njeri të tillë, unë do ta mbyl me këto duar — zgjati krahët usta Bexheti që qe bërë limua në fytyrë.

— E qartë. Unë s'prisja përgjegje tjetër — nënqeshi kapiteni duke e hequr zvarrë zërin. Pastaj befafas klithi:

— Të arrestohen të gjithë!

* * *

Në mëngjezin e një gushtit të vitit 1942, u futën në burg të gjithë punëtorët, sipas listë-pagesës. Fabrika pezulloi krejt punën. Vetë inxhinier Gerhardi lëshonte kompresorët e amoniakut dhe Ninoja rregullonte temperaturat e çelësave. Tani në fabrikë, nuk binte as sirena, nuk qarkullonin as karrot e automjetet, nuk dëgjohej as zhurma e makinave. Ky pezullim i punës në piskun e verës qe gati falimentim për Danielin, por kapitenit kjo nuk i interesonte aspak. Detyra e tij në këtë çast prirrej nga motive politike dhe çështja më e ngutshme qe zbulimi i shkaktarëve të zjarrit.

Por fatkeqësisht s'kishte asnjë provë në dorë, «Kush do të jetë ky pra? Të gjithë s'mund të kenë vënë dorë».

Aldo Tercit nuk i shqitej nga sytë fytyra e Lefteri Andonit. Ninoja i kishte vënë gishtin prej kohësh dhe ja tani Lefteri qe në duart e tij. «Sikur të kisha një provë të vetme, po të shihte pastaj».

XXIV

Lefteri dëgjonte me vëmendje punëtorët tek këmbenin ndonjë fjalë me njëri-tjetrin, por nuk zbuloi te ta shenjë shqetësimi, përveç atyre hamendjeve apo supozimeve mbi zhvillimin e mëtejshëm të ngjarjeve. Ai vështronte me dendur Gjergjin, por për habi Gjergji i dukej më i qetë se të tjerët.

Të gjithë ata që ishin në atë dhomë burgu, ku të mbytte zagushia dhe era e djersës, kohët e fundit ishin të lidhur shumë ngushtë me njëri-tjetrin. Ata i lidhte një qëllim i përbashkët dhe këtë lichje, as burgu e as ndonjë forcë tjetër s'do të kishte forcë ta prishte.

Lefteri ktheu sytë përsëri nga Gjergji. Ai qe më i riu. «Do të ketë fuqi të rezistojë», mendoi.

— Do të na shtrojnë në dru, do të na lënë pa bukë e pa ujë — tha dikush.

— S'kanë ç'të nxjerrin — u përgjegj Gjergji i qetë e buzëgaz.

Lefteri qeshi. Ai e njihte Gjergjin, ai kishte dhënë prova vendosmërie.

Zinxhirin e mendimeve ja këputi në mes britma e xhandarit që u duk te porta:

— Kush është Shefki Muka? — pyeti xhandari.

— Unë jam — u ngrit më këmbë portieri.

— Dil këtej.

Punëtorët e tjerë e përcollën portierin me sy, disa u ngritën më këmbë duke kujtuar se do t'u thirrej emri, por xhandari mori Shefkiun dhe mbylli portën me forcë.

— E filluan nga Shefkiu — tha Lefteri. — Po më kot e kanë. Të thuash ja vure zjarrin kur s'e

ke bërë... Të thuash e ndezi ai kur s'ke parë gjë me sy... Kushedi se si ndodhi kjo punë?

— Unë isha në furrë kur më thirri Ninoja. Atij i binte erë tym, porta qe kyçur, ne e shkallmuam. Më shumë di Ninoja se sa unë — tha Peçoja.

— Unë e mora vesh kur ra sirena — plotësoi Bexheti.

— Tamam ashtu, dëgjuam sirenën tri herë, thamë mos ishte alarm ajror...

— Asgjë s'dimë, o shokë, unë dëgjova pushkë, pastaj sirenën, kur dola nga reparti, pashë Ninon me Peçon te porta e depos.

— Dëgjomëni mua. Depoja është ndezur nga korrenti, s'ka si të jetë ndryshe — tha me vendosmëri Gjergji.

— Po shko e u thuaj, o djalë — tha Peçoja.

— Kur të vijë radha ime, do t'ua them.

— Ua mbushe mendjen! — mblodhi buzët Bexheti.

Një çast mbretëroi një heshtje e thellë, por pak më vonë punëtorët zunë të flisnin me zë të lartë:

— Doemos nga korrenti.

— Dëgjoni këtu — tha Gjergji. — Kur çiken dy tela korrenti, bëjnë shkëndija e flakë gjersa shkrihen fare. Telat e korrentit shkonin nëpër trarët e qenë mbërthyer me gozhdë.

Lefteri po dëgjonte me vëmendje dhe po i fërgëllonte zemra. Edhe punëtorët kishin marrë zemër, dukej se po u mbushej mendja se zjarri kishte ardhur nga korrenti. Vetëkuptohet që secili, këtë do të thoshte përpara hetuesisë. Ekspertiza nuk ishte e mundur të bëhej, sepse në depo s'kishte mbetur asgjë, përveç mureve e shtyllave.

Në korridor u dëgjuan hapa të shpeshtë e britma. U hap porta, Shefkiu fluturoi si një send pa jetë i shtyrë nga krahët e fuqishëm të një karabinieri trupmadh. Shefkiu qe gjakosur në fytyrë.

— Peço Ligori — thirri xhandari.

Peçoja hoqi sytë nga fytyra e përgjakur e Shefkiut, u ngrit më këmbë e shkoi përpara. Krisi porta.

— Të paskan rrahur, o Shefki.

— Më rrahën — rënkoj ai.

Të burgosurit qenë mbledhur rreth tij. Fytyrat shprehnin urrejtje. Lefterin e kishte pushtuar një urrejtje e madhe për kapitenin. Pa Shefkiun. Tani që ja kishin fshirë gjakun dukej tepër i verdhë, shenjat e kamxhikut në zverk ishin nxirë krejt, dukej se kishte dhëmbje, por nuk ankohej.

«Pra Shefkiu s'ka thënë asgjë, as ka shpifur për të shpëtuar veten. Pa shiko... Po çfarë kam bërë unë për të njohur njerëzit? Mos u dashka që të japin prova të tilla që ne t'i besojmë».

Vështroi punëtorët. Ju dukën të gjithë njëlloj, jo vetëm në fytyrë, por edhe në shprehje e në qëndrim. Guri ja kishte marrë kokën Shefkiut në prehërin e vet, Gjergji rrinte pranë i gatshëm për të shërbyer. Asnjëri nuk fliste. Lefteri u ngrit më këmbë.

— Të gjithë kemi për ta pësuar kështu si Shefkiu, por duhet të qëndrojmë si ky. Do të lozë druri mbi ne, u pa kjo punë, prandaj kurajë, o shokë, të mos e japim veten, se do të jetë më keq për ne.

— A keni ndonjë pikë ujë, o vëllezër? — foli me zë të këputur Shefkiu.

Gjergji brofi.

— Ujë, kush ka ujë.

Punëtorët shikonin njëri-tjetrin. Lefteri shkoi te porta e goditi me grushte:

— Roje!

— Ç'është — u dëgjua një zë që prapa portës.

— Duam ujë, kemi një të sëmurë.

— Prit të pyesim një herë.

Lefteri priti disa minuta te porta. Asnjë përgjegje. Shefkiu rënkonte e lëpinte buzët, sytë i mbante nga porta, zverku i përvëlonte nga të rrahurat. Lefteri goditi portën më me forcë.

— Ç'është, more?

— Ujë, duam ujë.

— Ujë, paskan shteruar sylinarët, o djalë! — u tall roja.

Lefteri i ra portës me shqelm, kurse roja qeshi me të madhe.

— Të poshtër!

Lefteri u këthye te Shefkiu, fytyra e të cilit qe zbardhur fare tani.

— S'ka ujë, o vëlla.

Shefkiu mblodhi buzët, befas Lefteri pa një pjesë të kraharorit, që i dukej nga këmisha e shkopitur. Mbi gjoks kishte vula të kuqe të mavijosura. Lefteri ja kopsiti këmishën që të mos ja shihnin të tjerët.

U dëgjuan këmbë në korridor.

— Po vijnë — tha dikush.

Të gjithë këthyen sytë nga porta. Pritje. Kë do të thërresin vallë?

— Po sjellin Peçon...

Por zhurma e të ecurit u zhduk dalëngadalë dhe në dhomën e të burgosurve ra heshtje. Dëgjohej vetëm rënkimi i Shefkiut.

* * *

— Ti sapo më the se të thirri Ninoja. Kush e diktoi zjarrin i pari, ti apo Ninoja?

— Ai.

— Pastaj çfarë bëtë?

— Shkallmuam portën.

— Kishe hyrë ndonjëherë në depo ti?

— Jo.

— Kush hyri në depo sot?

— Nuk e di, s'pashë njeri.

— Shiko, ti, — kërcënoi me gisht kapiteni — zjarri nuk ra nga qielli, e vutë ju! Hajde pra, kush nga ju?

Peçoja ngriti supet.

— Përse t'ja vinim zjarrin ne, ç'fitim do të kishim nga kjo... zjarri ra nga korrenti!

— Ku e di ti se ra nga korrenti?

— Kjo kuptohet vetëvetiu.

Karabinieri trupmadh që rrinte prapa të arrestuarit, ngriti grushtin dhe e lëshoi si varë mbi zverkun e Peços. Peçoja desh të ngrinte kokën të shikonte nga i erdhi ajo e goditur, por menjëherë pas grushtit, përpara syve i fishkëlleu kamxhiku duke ja rrahur fytyrën kryq. Ai u mbrojt, mbuloi fytyrën me duar, por kapiteni e hapi dorën fort dhe ja filloi rishtas. Peçoja zmbropsej, kamxhiku e ndiqte pas, hap pas hapi, te muri u ngjesh fort. Karabinieri trupmadh e goditi përsëri me grusht në fytyrë, koka ju përplas me forcë pas murit. Gjak i zi i buçiti nga hundët, sytë ju errësuan, dhoma e njerëzit po zhyteshin dalëngadalë në mjegull e kapiteni i dukej me dy kokë.

— Kush e vuri zjarrin, kush ju ngre në greva?
— bërtiste një zë.

Por Peçoja nuk dëgjonte asnjë falë të shkoqur, veçse një buçimë të thellë që dilte nga gjiri i mjegullës, gjunjët ju drodhën, u mbajt fort pas murit që të mos binte, por karabinieri e kapi me të dy duart dhe e nxori jashtë, e hoqi zvarë gjatë korridorit i ndihmuar nga një roje dhe e shtyri me forcë në dhomë. Peçoja nuk u mbajt dot më, por ra sa gjatë gjerë.

— Lefter Andoni!

Lefteri brofi e shkoi drejt portës kryelartë e me hap të sigurt. Te porta qëndroi, ktheu kokën. Peçoja e vështronte. Buzëqeshi. Dhjetëra palë sy i qenë qepur.

Porta u mbyll me zhurmë, hapat u dëgjuan disa sekonda, pastaj u bë një heshtje e thellë.

* * *

Lefter Andonin e shpunë drejt e në zyrën e kapitenit. Kapiteni kishte një pamje të vrerosur, por sytë i ndritnin. Lefteri e pa me vëmendje fytyrën e bardhë të oficerit, gjë që s'i pëlqeu fare Tercit.

— Ulu — i tha duke i treguar një karrige.

Lefteri u ul, por shikimi i kishte mbetur mbi fytyrën e funksionarit.

Mbi tryezë qe një paqetë cigare «Tre Stelle», kutia e shkrepëseve prej parafine e tavla e duhanit. Sende të tjera nuk kishte. Të dukej sikur tryeza qe pregatitur për të luajtur poker ose më mirë ajo tryezë ju duk si një fushë beteje ku së

shpejti do të fillonte lufta midis armiqve të betuar.

— Lefter Andoni... — tha befaz kapiteni.

Tjetri hoqi sytë nga tryeza.

—... Ju keni luftuar me gjithë shpirt për të shuajtur zjarrin, por për fat të keq, çdo përpjekje vajti kot. Mëkat!.. Disa qindra mijë franga fluturuan në erë, u bënë hi e tym, si kjo cigarja ime. Doni ta ndizni?

— Nuk e pi.

— Si mendoni ju për këtë zjarr? Ndodhi nga pakujdesia e njerëzve apo...

— Unë dyshoj vetëm te instalimet elektrike.

— Vërtet!

Lefteri pohoi me kokë.

— Mendim origjinal. Shiko, mund të keni të drejtë, mua s'më kishte shkuar ndër mend. Çudi, disave u vete mendja vetëm te shkrepësja, po a mund të na shpjegoni si mund të ndodhë që korrrenti elektrik të vërë zjarrin. Mua më intereson.

— Juve duhet ta dini se kontaktet bëjnë shkëndia.

— Po, e pastaj?

— Kanë qenë instalime të vjetra, tela të mbërthyer me gozhdë nëpër trarët...

— E pastaj?

— Çfarë duhet më tepër që të ndizen dërrasat. Aldo Terzi u ngrit më këmbë, bëri disa hapa gjatë dhomës e u ul në cep të tryezës, ballë për ballë me Lefterin. Çizmet i shkëlqenin, kostumi i ngjitur fare pas trupit e pa asnjë rrudhë i dukej si prej metali të derdhur. Edhe fytyra e bardhë, e qetë dhe e heshtur kishte pamje të ngurtë, vetëm po t'ja vije re sytë do të kuptoje se çfarë ironie fshihej. Ata sy kishin një dritë të fortë e të thellë,

me atë vështrim të përqëndruar e tallës, ai hetonte çdo gjë mbi Lefterin.

— Ju mund të na sillni edhe ndonjë shembull tjetër, më bindës, sepse kjo ngjarje mund të ketë mjaft burime. Mendohuni një herë, djalosh.

Lefteri e pa në bebe të syrit. Kapiteni luajti nga vendi, zgjati krahun te cepi tjetër i tryezës e shtypi butonin elektrik. Në çast hyri roja.

— Këtë djaloshin, shpjereni në dhomën e tij!

Lefterit nuk i bëri dhe aq përshtypje ironia e kapitenit se sa fytyra e thatë e kockëmadhee karabinierit që e mori në dorëzim. Këtë njeri e kishte parë dy herë atë ditë, po s'ja kishte vënë re tiparet. Trupi i tij prej gjiganti, binte erë kur kalonte në korridoret e ngushta dhe përkulte kokën kur hynte në birucat.

Duke kaluar nëpër korridoret e ngushtë e gjysmë të errëta, Lefteri ndjente dihatjet e karabinierit trupmadh si edhe dorën e fortë si darë, që e hiqte për krahu. Ai mendonte ç'që kjo dhomë. Ç'gjë të veçantë do të kishte ajo dhomë që e kishin «rezervuar» për të? Befas karabinieri u kthye nga e majta, pas disa hapave qëndroi e çeli një portë.

Bodrumi kishte një dritare të vogël rrafsh me tokën, në faqen e një muri kishte disa litarë të varur, në mes një tryezë me dërrasa të pagdhendura e në qoshe një arkë të gjatë dhe të ngushtë si arkivol. Bodrumi binte erë myk.

— Këtu do të rrihsh, djalosh, të pëlqen? — foli karabinieri me një zë të hollë. Lefterit i erdhni për të qeshur kur dëgjoji atë zë që s'i përshtatej moshës e pamjes prej gjiganti të karabinierit.

Karabinieri e shtyri te muri.

— Duart lart!

Lefteri e pa me vërejtje dhe në fillim s'ju bind.

— Shpejt, duart lart!

Lefteri u largua nga muri, por karabinieri vuri gjurin në bark dhe e ngjeshi në mur. Ndjeu një dhembje të fortë në bark e u mundua të çlirohej, por qe e pamundur, gjiganti qe i rëndë e i paepur.

Befas ja kapi dorën, ja përdrodhi, ja ngriti lart e ja futi në hallkën e një litari që varej në mur. Këtë punë bëri edhe me dorën tjetër, pastaj kapi anën tjetër të litarit dhe e tërhoqi fort. Lefteri pa në tavan një makara, gjiganti e tërhoqi edhe më fort litarin, i lidhuri u shkëput nga toka e mbeti i varur nga duart. Në fillim ju tendosën muskujt, pak më vonë dëgjoj se si i kërcitën kyçet e duarve e të krahëve. Tundi këmbët që të zinte dhe. Kjo lëvizje e zbavitë karabinierin, i cili qeshi me të madhe. Duke dalë, tha:

— Unë mund ta zbut kapitenin, po të duash. Ja, për shembull, çfarë t'i them?

Lefteri e vështroi në bebe të syrit.

— Kapiteni është njeri me arësye, nuk të mundon shumë, po të dish të sillesh me të, pa çka se nganjëherë rrëmbehet. Edhe mua desh të më varte njëherë kështu si ti, por unë s'e hëngra. Nuk e mbaj mend se përse u zemërua, po u zemërua keq ama dhe desh të ma merrte shpirtin mua të gjorit që s'i patë asnjë faj. Qoftë e kaluar ajo. Hë pra, ç'ti them.

— Asgjë.

— Oh, jo kështu, djalë, se do të më hapësh telashe dhe mua plakut. Hë, si thua?

Sytë e gjigantit në këtë çast u bënë aq të butë

e aq të pafajshëm, por, kur pa vështrimin e zjarrtë të Lefterit, hapi krahët, ngriti sytë në tavan e tha:

— Mirë, mendohu, edhe unë nuk e dua kaq shpejt përgjegjen.

Lefterit i shpëtoi padashur një «oh». Luajti këmbët, por pas pak i tërë trupi ju tendos, koka i ra mënjanë dhe dhembjet e forta të kyçeve të kraheve e të duarve filluan ta torturonin.

— Ç'ke ashtu, djalë, pse m'i lot këmbët, do të të ul?

Dhe, duke kapur litarin e lidhur te çengeli, e pa drejt në sy. Por Lefteri bëri sikur s'i mori vesh ato fjalë dhe gjiganti priti më tepër se një minutë pa marrë përgjigje. Pastaj, duke e mbështjellë edhe një herë litarin pas çengelit e duke e bërë nyje, doli nga bodrumi mengadalë, mbylli portën e u zhduk në heshtje.

XXV

Në mëngjez herët, në shtëpinë e Lizës erdhi Kaleshi. Ai dihashte e, duke belbëzuar tha:

— Punëtorët i arrestuan që të gjithë, mund të bëjnë kontroll, prandaj duhet të zhduket çdo gjë e dyshimtë nga shtëpia e Lefterit.

Liza u zbeh. Një valë e ftohtë si cipë akulli, ja mbuloi trupin dhe e rrënqethi. Por, kur e mblodhi veten, Kaleshi që zhdukur dhe ajo s'pati kohë t'i bënte asnjë pyetje. Doli me vrap, kaloi oborrin dhe vrapoi në rrugë.

Dielli qe ngritur mbi malin e Barçit dhe digjte. Në përgjithësi mëngjezi qe i bukur e i qetë, por asaj i dukej si dita më ogurzezë. Porta e shtëpisë së Lefterit ishte hapur. Zemra filloi t'i rrihte me forcë. Edhe herë të tjera kishte qenë në shtëpinë e Lefterit, por sot qe më e shqetësuar se kurrë.

Nëna e Lefterit qe në oborr dhe ato u gjendën ballë për ballë. Liza u hutua. Ç'ti thoshte. Nëna e vështronte në bebe të syrit, se edhe ajo diçka kup-toi nga hutimi i saj, por për disa çaste ato heshtën, gjersa më në fund Liza e mblodhi veten e tha:

— Punëtorët i kanë arrestuar. Do t'i marrin në pyetje, mund të vijnë të kontrollojnë edhe shtëpinë

... Befas shikimi i nënës u errësua. E kapi Lizën për krahu:

— Prandaj s'erdhi në shtëpi sot? Mos u ndodhë gjë, moj bijë?

Tani po e besonte nëna se zjarri që kishte rënë në fabrikë, kishte bërë batërdinë, ashtu siç qe hapur fjala dhe vetëvetiu mendja i shkoi për keq. Si e ëma e Lefterit, ashtu edhe i ati, s'kishin vënë gjumë në sy tërë natën e që pa gdhirë plaku qe nisur për në fabrikë.

— Mos u dëshpëro, nënë, do t'i lirojnë. Të kontrollojmë në dhomë se mos ke ndonjë send ose libër të ndaluar.

Nëna u kapërdi:

— Shiko vetë, se mos e di unë ç'libra mban djali.

Sapo shkeli në dhomën e Lefterit, ndjeu një dredhje të fortë në trup. Shtrati i ngushtë, ngjitur me murin, me çarçafë të bardhë, qe fare i papri-shur. Orenditë e dhomës qenë të pakta, një karrige

e pranë shtratit një tryezë e vogël dhe rafti i librave. Liza u hodhi sytë librave, pastaj i luajti nga vendi, i pa një për një titujt, shfletoi disa, kontrolloi sirtarin e tryezës, hapi dollapin e sajuar në mur, por nuk gjeti asnjë libër të ndaluar apo ndo një send që të ngjallte dyshim.

— Ka gjë, moj bijë?

— Këtu s'ka asgjë. — Hodhi sytë nëpër dhomë, luajti dyshekun ... por asgjë. — Mos ka ndo një vend tjetër ku vë sendet Lefteri?

Nëna ngriti supet.

— Tani le të vijmë po të duan, s'kanë ç't'i bëjnë. Në mos sot, nesër, shumë — shumë për një javë, e ke këtu!

Liza i tha shpejt e shpejt ato fjalë, si për të plotësuar boshllëkun që ishte krijuar midis dy grave, por menjëherë e kuptoi se ato fjalë ishin fare pa vend. Ajo e dinte se djegja e depove s'qe aspak aksidentale dhe qe fare e sigurt se ai zjarr qe vepër e njësitit guerril të fabrikës, por nuk e dinte se çfarë faktesh kishte në dorë karabinieria për të provuar fajësinë.

U kthye në shtëpi duke e lënë nënën të bren-gosur.

* * *

Babai i Lefterit kishte pritur më shumë se një orë te porta e hekurt e fabrikës, ku në vend të portier Shefkiut, kishin venë një xhandar të ngathët e gojëkyçur. Plaku i qe lutur xhandarit ta linte të hynte e të pyeste për fatin e të birit, por xhandari i thoshte vetëm një fjalë:

— Prit aty.

Më në fund kishte dalë nëpunësi me syze.

— Ç'kërkon ti? — e pyeti ftohtë gjyslykoja.

— Djalin. Punon këtu.

— Si quhet?

— Lefter Andoni.

— Ëë, e pastaj?

— Djali, zotni, ku është? — hapi krahët e thatë plaku.

— Yt bir, o xhaxho, është në burg!.. Hajde, nis'u tani!

— Dil jashtë, ore ti — mërmëriti xhandari duke e hequr për krahu dhe e shtyu në mes të turmës së njerëzve të tjerë që kërkonin të dinin për djermtë, për burrat, për baballarët.

Mori rrugën e shtëpisë. Gjaku i kishte hipur në fytyrë. Trupi po i ndizej flakë.

Kur arriti në shtëpi, agjentët e karabinierisë sapo e kishin mbaruar kontrollin. Një xhandar që bënte roje në oborr, s'desh ta linte plakun të hynte, por ai si zot shtëpie as e përfilli xhandarin. Në hajrat e ndali një oficer.

— Kush je ti? — e pyeti me të ashpër oficeri.

— I zoti i shtëpisë.

— A, qenke ti, babai i atij rebeli... I njeh shokët e tët biri?

— ...?!

— Kush ka ardhur këto ditët e fundit në shtëpinë tënde. Ë, kush, kush? — e kapi oficeri për krahu dhe e shkundi me forcë.

— Shqiptar je ti? — e pyeti plaku me ironi.

— Këtu pyes unë.

— Këtu je në shtëpinë time.

Oficeri e shkundi për së dyti dhe e shtyu sa

plaku u rrëzua përdhe. Pas disa sekondave shtëpia u zbraz e ra një heshtje, por atë heshtje e prishnin rënkimi i plakut dhe mallëkimet e nënës.

XXVI

«Zjarri ra nga korrenti!» Kjo qe përgjegjja që kishte marrë Aldo Terci nga punëtorët e fabrikës.

Kjo përgjegje ja kishte ngritur nervat në qiell kapitenit. Ai nuk mund ta besonte këtë, por ende s'kishte asnjë argument në dorë. Deri në atë çast asnjë gojë s'kishte përmendur, asnjë emër dhe Tercit i dukej sikur të burgosurit talleshin duke imituar njëri-tjetrin.

«Po sikur ky aksion të jetë vazhdimi i aksioneve të mëparshme... A mund të jetë kjo një diçka e shkëputur?

Mirë. Nesër do të përpiqem të nxjerr organizatorin e grevave».

Befas i doli përpara syve fytyra e Lefterit.

«Ky s'mund të jetë i pafajshëm».

Hapi dosjen e u hodhi një sy shënimeve. Në një copë letër ishin shënuar kronologjikisht të gjitha ngjarjet që kishin ndodhur në fabrikë pas hyrjes së Lefterit në punë. A s'qe ky një material i bollshëm, tek i cili mund të mbështetej? Të gjitha këto përputheshin mjaft mirë me argumentat që kishte përgatitur ndihmësi i tij. Nuk e dinte se me çfarë mjetesh do të mbrohej Lefter Andoni dhe se deri në çfarë shkalle do të arrinte kjo mbrojtje. Mbi kurrizin e Lefterit do të hidhnin një tok akuzash të rënda.

Por edhe Terci nuk e dinte se ç'rrugë duhej të ndiqte që ta bënte të arrestuarin të pranonte. Ato qenë vetëm shënime, i vetmi dëshmitar akuze që mund të dilte përpara trupit gjykues sot për sot, qe Ninoja, por dhe ai nuk mjaftonte. Duhej të dilnin të paktën edhe dy punëtorë. Aldo Terci ra në mendime.

* * *

Lefter Andonin e lanë varur katër orë. Kur e ulën, ra pa ndjenja e, që ta sillnin në vete, e lagën me ujë, por edhe kur hapi sytë, nuk mund të lëvizte as krahët, as këmbët. Ca dhembje të mprehta ja shponin muskujt e kyçet e duarve, koka i rëndonte dhe i vinte të përzier.

Ngriti kokën, Gjiganti rrinte më këmbë si ujku mbi qengjin.

— E, djali im, pa çohu një herë. Hajde, shpejt, më këmbë!

Lefteri e vështroi në sy. Nuk ngrihej dot. Gjiganti e kapi nga supet.

— E, si thua, u mendove?

Lefteri s'ju përgjegj.

— T'i them gjë kapitenit, apo s'je menduar akoma. Shiko, nuk bën ta zgjatim, pse ta humbin këtë rast...

Lefteri heshti. Dalëngadalë filloi t'i zotëronte këmbët. Kur dolën nga qelia, gardiani e pyeti:

— Si e ndjen veten, djalë? Ke fuqi apo të kthehemi në dhomë sa ta marrësh veten mirë.

Korridori ju duk i gjatë, si pa mbarim. Ecte si i dehur dhe priste të binte nga çasti në çast.

Dëgjoi zëra, ata qenë zërat e shokëve të tij, ja, nga ajo portë kishte dalë. I dukej se kishte kohë të gjatë që ishte ndarë nga ata.

Mbajti këmbët, por gjiganti e shtyri përpara.

«Domethënë, s'do të më shpien te shokët! Sikur t'i shikoja një herë ata. Ç'bën Peçoja? E ka marrë veten? Mund t'i kenë ndarë».

Zgjati veshët të shquante zërat që vinin nga dhoma, por gjiganti e shtyu përballë një porte, e cila u hap mekanikisht dhe në çast Lefteri u gjend rishtas përpara Aldo Tercit që mundahej të hiqej si i shkujdesur.

— Ti më the se depoja u ndez nga korrenti, po në atë kohë ku ndodheshe ti?

Heshtje.

— Po ju pyes ku ndodheshit.

Përsëri heshtje.

— Si ta shpjegojmë këtë qëndrim, i pandehur Lefter Andoni? Mbi shpatullat tuaja rëndon një akuzë e tmerrshme, e cila, pasi të vërtetohet, do t'ju kushtojë shtrenjt, shumë shtrenjt. Në këto rrethana ju këshilloj të mbron veten dhe mbrojtja më efektive që mund t'i bëni vetes do të qe përgjegjja e saktë.

— Në qoftë se ju do të më torturoni kështu, siç bëtë, unë s'do të kem fuqi të flas as edhe një fjalë.

— Gjepura! — brofi kapiteni. — Pse, torturë i thoni kësaj.

— Torturë shtazarake!

— Mirë, jam dakord, por këtë e ke vetë në dorë, bile, po të dëshirosh, mund të dalësh fare që këtej. Po të jap një rast të mirë, shfrytëzoje. Ti je i ri, e ke jetën përpara, të siguroj se do të të dalë për mirë.

Lefteri ngriti kokën dhe e pa me përbuzje. Kapiteni u ndez, zuri të ecte në dhomë me duar në xhepat e pantallonave. Qe bërë nervoz:

— Tani jemi në të tjera kushte. Deri dje ke bërë si të ka dashur qejfi. Hyre në mes të punëtorëve dhe i ngrite në grevë, unë të lashë, organizove plaçkitjen e kalit, unë s'të preka; vazhdove të bësh agjitacion për të nxjerrë punëtorë partizanë dhe ja arrite qëllimit, organizove taposjen e ujësjellësit aq bukur, sa të gjithëve ua hodhe. Ja, tani më në fund na vure zjarrin. Tani unë nuk mund të të sodit më.

Lefteri qeshi. Padashur i vajtën sytë te portreti i prijësit të fashistëve. Heshtje. Papritmas, kapiteni përplasi takën e këpucës në dysheme.

— Ti je në duart e mia tani e s'ke si shpëton. tanimë unë jam zot mbi ty dhe mos harro se vetëm unë mund të ta fal jetën!

— Ju, zoti kapiten. paskeni prirje të mreku-luëshme për të trilluar.

— Filluat të mohoni që tani.

— I mohoj krejtësisht të gjitha ato që thatë!

— Mirë, të kthehemi te pyetja e parë. E pranoj se korrenti të vë flakën. Dini ndonjë shkak tjetër, që mund të na duket i arsyeshëm dhe i pranueshëm. Shiko, djalosh, ne na intereson e vërteta e për këtë ju mund të na ndihmoni. Është vepër fisnike kur njeriu hedh dritë mbi një delikt. Unë s'kam ndër mend t'i mbaj për shumë kohë punëtorët këtu, do të kthehen të gjithë në punë, ndoshta që nesër, por kjo sigurisht nuk varet nga unë.

Heshtje. Kapiteni lëviz, qëndron në mes të dhomës, prapa kurrizit të Lefterit e pyet:

— Të kalojmë në pyetjen e dytë. Nuk je ti organizatori i turbullirave në fabrikë?

— Jo!

— Po kush është atëhere?

— Jeni ju, zaptuesit dhe kapitalistët që i keni revoltuar punëtorët!

— Përcaktim shumë origjinal. Pyetja e tretë. Nuk ke bërë agjitacion komunist në fabrikë?

— Jo!

— Nuk ke organizuar sabotimin e ujësjellësit?

— Jo!

— Kur ke hyrë herën e fundit në depo?

— Përpara katër ditësh.

— Ku ishe kur ra zjarri?

— Duke dalë.

— Përse u ktheve?

— Që të ndihmoja për shuarjen e zjarrit!

— Nuk dyshove se mund të të arrestonin.

— Po të isha fajtor, s'do të më kishe kapur dot.

— Si e provon këtë?

— Ashtu siç nuk e provoni dot ju se jam fajtor.

— Kjo do të vërtetohet shpejt ... Më pëlqen vendosmëria juaj, vetëm dua t'ju kujtoj se keni si shumë besim në vete. Kur je bërë komunist ti?

— Akoma s'jam bërë.

— Atëherë kujt i shërben kjo veprimtari.

— Unë s'kam vepruar ndonjëherë.

— Kush është ai që ju jep udhëzime?

— Askush.

— Kemi të dhëna se ti je takuar disa herë me një të quajtur Tasi Çuka! Unë desha të dija ç'farë pseudonimi mban ky njeri dhe gjithashtu ku strehohet.

— Këtë emër po e dëgjoj për herë të parë.

— Kur je takuar herën e fundit me këtë njeri?

— Jua thashë, as e njoh, as jam takuar.

— Mirë, veç teje kush ka marrë pjesë në dje-gjen e depos.

— Unë nuk di që depon ta kenë djegur nje-rëzit, e as nuk e besoj një gjë të tillë.

Lefteri kryqëzoi duart e ja nguli shikimin e zjarrtë në bebe të syrit.

— Kështu?! — bërtiti Terci duke zgurdulluar sytë që i kishin marrë pamje të turbullt.

Ju afua Lefterit. Tjetri u ngrit më këmbë. Një e therur në mes i kaloi si vetëtimë.

— Kjo që një lojë fjalësh nga ato që unë s'i honeps fare. Po ju lë edhe një ditë afat, pastaj do të jem unë ai që do të flas.

— Ashtu do të ndodhë, tani e tutje unë s'kam ç'të them më, i thashë të gjitha.

XXVII

Drita e zbetë e llambës së gazit e grisi errësi-rën e birucës me erë të qelbur, gërvima e çivive fërshëlleu si zëri i grifshës, por sapo u shua ai lën-gim, u dëgjua zhaurima e ujit që u derdh mbi trupin e sakatosur të të burgosurit.

Gjiganti ngriti llambën dhe e rrotulloi disa herë mbi trupin e Lefterit, thujse desh të vësh-tronte me imtësi veprën e vet si ai arkitekti që kërkon të zbulojë ndonjë send të lënë mangut në projekt e me gjysmë zëri tha:

— Kështu pra, vendose të vdesësh?

Lefteri heshte, karabinieri dridhej nga inati. Nuk dinte ç'të bënte me këtë njeri, i kishte përdorur të gjitha mënyrat e mjeshtërisë së xhelatit, por pa sukses. Lefteri vetëm heshte.

Frika se mos i vdiste në duar e brente nga çasti në çast, sepse vdekja e tij do të ishte njëkohësisht dështim për Aldo Tercin.

Karabinieri doli nga qelia me vetulla të ngritura e me mendjen të burgosuri, hyri me gjithë llambë në zyrën e kapitenit.

— Ç'bën kështu? — bërtiti Aldo Terçi.

— Më fal, zotni, e humba fare, por ai... ai, më duket se po vdes!

— Pa thënë një fjalë?

— Është deformuar krejtësisht.

— Të duket ty ashtu, kurse unë jam i bindur se ai është akoma i fortë.

* * *

Lefteri e mori pak veten, natën vonë. Një shtrëngim therës e i hidhur ja kishte zaptuar trupin e një kumbim i fortë i buçiste në kokë. Lëvizitë në errësirën e qelisë; por nuk pa asgjë. Errësira të shponte sytë.

* * *

Kur hyri gardiani në mëngjez e i la copën e bukës, nuk e ndjeu, s'e ndjeu as kur doli, vetëm kur u mbyll porta e hekurt sikur u zgjua nga ëndërrimet. Pa krodhën e bukës së zezë, por s'e preku fare.

U ngrit duke u mbajtur fort pas mureve, por gjunjët ju drodhën, shtrembëroi fytyrën e rã, nuk e pandehte kurrë që ta humbte kaq shumë fuqinë. Kur binte përdhe, i dukej sikur fundosej në një thellësi të zezë, e cila e thithte në gjirin e vet me shpejtësi. «Sa kohë u bënë që jam këtu?» Lefteri e kishte humbur ndjenjën e kohës. Kur i lodhej truri, i dukej sikur përkundej në krahët e një nate të pambaruar dhe në ato çaste, kujtimi i prindërve, i Lizës dhe i shokëve, i dilte i mjergullt e i lëkundshëm.

Provoi të qëndronte edhe një herë më këmbë. Faqet e mureve ishin pikëmbështetja e vetme, por, sa vuri duart në mur, sytë ju veshën e ju errësuan, gjunjët s'e mbajtën.

«Ej, Çelik! Ne do të takohemi përsëri, ku e ke ngritur folenë sot vallë?»

Skëterra e Dantes s'besoj të jetë më e zezë se kjo këtu. Ja, po më mësohen sytë, dalloj një masë të zezë që lëviz përpara meje, po s'e di ç'është, veç është e ftohtë, e akullt. Më dhembin kockat. Kështu i dhembin babait. Ai çalon. Në vjeshtë do të sëmuret përsëri. Po ti, nënë, si je? Bëhu e fortë. Ka ardhur Liza? Dua je, nënë, dua je! Unë e dua shumë!»

* * *

Drita e ditës binte copa — copa në muret e korridorit të ngushtë. Në korridor binte erë e rëndë që të zinte frymën. Lefteri zvarrisi këmbët me mundim. Vështroi dyert, zgjati veshët mos dëgjonte ndonjë zë, por, kudo mbretëronte heshtje. «Dashka të më shohë prapë kapiteni», qeshi.

Aldo Terci s'lojti fare nga tryeza, pasi shuajti cigaren e ja qepi sytë Lefterit.

Kapitenit s'ja tërhoqi vëmendjen aspak gjendja e të burgosurit, ai dukej shumë i shkujdesur. Lefteri ngriti kokën.

— Sikur të dije të silleshe, tani do të ishe në shtëpi — filloi kapiteni. — Sidoqoftë për ne është njësoj, heshtjen ne e konsiderojmë si aprovim, veçse mua më dhimbset nëna e shkretë që vjen çdo ditë e lutet për ty!

Befas Lefterit ju ndez fytyra, sytë i vetëtinë, mohoi duke tundur kokën dhe kapiteni kuptoi domethënjen e atij mohimi, prandaj brofi në këmbë, e kapi Lefterin nga supet, e shkundi e i bërtiti:

— Të pret vdekja, djalosh, unë kam për detyrë të të bëj edhe një herë thirrje të heqësh dorë nga kokëfortësia, në qoftë se do të jetosh.

* * *

Në fillim Aldo Terci qe fare i sigurt se do të përkulte Lefterin, aq sa fill pas arrestimit të tij kishte deklaruar me mendjemadhësi:

«Ky do të më shpjerë deri te qarkori!»

Por tani shihte me sytë e tij dështim të plotë.

Ja ku ishte ai. Çfarë duhet të bënte më? S'kishte lënë mënyrë apo metodë pa përdorur.

Terci kishte pushtet të madh në qytet. Ai sundonte mbi njerëzit, atij ja kishin frikën shumë njerëz, mjaftonte t'i bije në dorë dhe ai kishte borxh të të falte jetën apo vdekjen!

Por ai nuk desh me asnjë mënyrë që Lefter Andoni të vdiste aq shpejt. Nga ana tjetër, Terci, habi-

tej me qëndrueshmërinë e tij. Sa herë e merrte në pyetje, vërente në fytyrën e të burgosurit po atë shprehje, sytë i shkëlqenin njësoj, i ndjente po atë frymëmarrje e po ato lëvizje.

Gjendja dhe qëndrimi i Lefterit po e gmen-dnin fare, prandaj si i tërbuar i deklaroi ndihmësit:

— Ky duhet të jetë i marrë!

XXVIII

Atilio Danieli u hodhi një sy materialeve që do t'i paraqitte komisionit të shoqërisë së sigurimeve. Në dosje ishin fletë-inventaret e materialeve të depozituara në magazinën e djegur.

Danieli ishte qetësuar, por njëkohësisht e kënaqte puna përgatitore që kishte bërë Vizeti dhe tani s'i mbetej veçse të shpresonte për një vlerësim të arësyeshëm nga ana e komisionit. Sipas llogarije paraprake vlefata e materialeve arrinte shumë 450.000 franga ar. Mbetej për t'u vlerësuar edhe godina.

Dëmi që i madh dhe, sikur objekti të mos që i siguruar, Danielit do t'i lozte mendja e kokës. Prandaj, kur erdhi komisioni i vlerësimit të dëmit, pronari u gjallërua e filloi të fliste me zjarr.

Paraqiti shkurt mendimin e tij mbi shkaku e zjarrit, pastaj lexoi një fragment të procesverbalit të mbajtur nga organet e policisë dhe më në fund shtoi:

— Unë do t'ju lutem, zotërinj, ta peshoni mirë e ta vlerësoni drejt dëmit. Inventarët janë të përpiktë. Në këtë dosje do të gjeni të gjitha dokumentat e hyrje-daljeve të materialeve deri në ditën e fundit, këtu keni faturat e blerjes së mallrave. Ju uroj punë të mbarë, zotërinj, dhe shpreh tërë simpatinë time për punën tuaj modeste.

— Ne, nuk do të dëshironim kurrë që kjo fatkeqësi t'ju shkatërronte, zotëri, detyra jonë është ta rimëkëmbim ndërmarrjen tuaj — u përgjegj përfaqësuesi i shoqërisë.

Atilio Danieli hapi krahët, përkuli kokën dhe doli i emocionuar.

* * *

Komisioni punoi tri ditë dhe më në fund arriti të bënte vlerësimin e dëmit, i cili arrinte shumën 547.231 franga ar.

— Dëmshpërblimi do të bëhet në masën tetëdhjetë përqind të vleftës së çmuar, menjëherë pas aprovimit nga kryesia e qendrës — tha me mburrje kryetari i komisionit.

Atilio Danieli, i emocionuar, nuk dinte se si t'ua shprehte mirënjohjen. Prandaj i kënaqur pa masë tha:

— Përfitoj nga rasti, zotërinj, t'ju kërkoj të falur, në qoftë se unë dhe njerëzit e mi nuk e kemi treguar tërë kujdesin dhe mirësjelljen e posaçme gjatë këtyre ditëve që ju kemi pasur mysafirë.

Pastaj, i ftoi në sallonin e madh ku qe shtruar dreka sipas gustos së zonjës Vizeti. Në drekë, me përjashtim të inxhinier Gerhardt, të gjithë zyr-

tarët e tjerë patën nderin të shoqëronin anëtarët e komisionit.

Në mbrëmje Danieli, i qetë e i kënaqur, u tendos në kolltuk, shtriu këmbët e gjata mbi lëkurët e ujkut dhe u mor me korrespondencën.

XXIX

Pas kaq ditësh në skëtterrën e qelisë, Lefterin e shpunë në spital. Shtatori kishte hyrë, dielli e kishte humbur nxehësinë e mëparshme dhe në qiell vozitnin re të bardha. Vjeshta po shkelte me drojtje.

Drita e ditës që në qelinë e mallëkuar që larguar përgjithmonë, në bodrumet e spitalit, hynte aty-këtu vjedhurazi, nga ndonjë plasë e dritareve të maskuara.

Lefteri shikonte me vëmendje muret, tavanin, shtratin, xhandarin që i sillte ushqimin dhe mjekun që e vizitonte çdo ditë.

Gjithë natën kishte menduar se ç'kërkonte më ai kapiteni prej tij. Natën e fundit në karabinieri, e kishin marrë tri herë në pyetje, pikërisht, atëherë kur e kapitte gjumi, por edhe në ato çaste s'kishin marrë asnjë përgjegje.

Kishte një kohë të gjatë që po i mbante sytë te dritarja. Atje shihte një copëz qiell të kaltër.

«Ç'ditë është sot? Sa ditë u bënë që më ndanë nga shokët? Ku do t'i kenë mbyllur ata?»

Por, megjithëse në spital shihte çdo ditë dy njerëz, prapëseprapë e ndjente veten shumë të vetmuar.

Hyri xhandari me një tas me lëng të nxehtë që lëshonte avull. Lefteri vendosi ta pyeste:

— Ç'është sot?

Xhandari s'ju përgjegj.

— Folë, o burrë i dheut, ç'ditë është sot?

Xhandari ngriti sytë me drojtje.

— Këtu nuk lejohet të flasësh, apo kërkon të më marrësh më qafë dhe mua.

— Dëgjo, o vëlla. Unë s'e kam të gjatë, prandaj mos hyrë në gjynah. Zoti na vështron e na dëgjon të dyve, mua do të ma marrë shpirtin e do të m'i falë mëkatet, ty do të të ruajë edhe për kushedi sa vjet të tjerë, kështu qenka shkruajtur...

Xhandari e pa me vërejtje, kapsalliti sytë e u kapërdi.

— Nesër mund t'i mbyll sytë përgjithmonë!

Lefteri u ngrit më bërryle. Ju morën mendtë. Pa avullin e lëngut dhe se pse i erdhi të përzierë. Xhandari e la tasin buzë shtratit e u kthye të dilte, por zëri i kapitur i Lefterit shushuriti rishtas:

— I martuar je, o vëlla?

— Ore, si shumë po flet sot ti.

— Po më vjen vdekja rrotull, çfarë të bëj që të shpëtoj, o vëlla.

— Pranoje fajin!

— Domethënë të shpif kundër vetes e kundër të tjerëve.

— Ndryshe nuk shpëton dot!

Lefteri qeshi me zë.

— Hajde mos u zgërdhi si lavire.

Lefteri vuri tasin në buzë.

— Dëgjo, unë do të të shpërblej, po shpëtova. Para s'kam shumë, por shërbimet që më ke bërë këtu në spital s'do të t'i harroj kurrë.

— Rri, more, se kështu thoni ju kur e shikoni pisk.

— Unë s'jam nga ata.

Xhandari e pa drejt në sy. Lefteri ngriti tasin dhe e piu lëngun deri në fund, fshiu buzët me kurrrizin e pëllëmbës dhe u tendos në shtrat. Xhandari po e vërente me kujdes. Si zuri vend mirë në shtrat, Lefteri i tha:

— Unë kam besë.

Xhandari u krekos sikur desh t'i thosh: «Edhe unë kam besë»;

— Hë, more, folë, ku e ke hallin.

— Nuk e di ç'kanë ndër mend të më bëjnë, unë s'kam bërë gjë, të betohem asgjë, zjarri ra nga korrenti!

— Po s'hëngre hudhër, s'mban erë.

— Të betohem për atë qiell!

Xhandari mohoi duke tundur kokën e doli, porta shpërndau zhurmën metalike nëpër muret e bodrumit.

* * *

Ishte e dyta herë që Lefteri hapte bisedë me xhandarin, por s'po arrinte t'i shkëputte asnjë fjalë.

Më shumë se çdo gjë, Lefteri desh të dinte se ç'bëhej me shokët e tij. I kishin ende në burg, kishte ndonjë në gjendjen e tij. Desh të dinte ç'bëhej në fabrikë... Ç'mendonte Tasi Çuka... po prindërit si kishin qëndruar...

Izolimi qe një mjet tjetër torture që shumë të burgosurve jua shkatërronte vullnetin e i vriste shpirtërisht. Lefteri e dinte se kapiteni nuk kishte hequr dorë nga hetimet. Sigurisht agjentët e tij

gjurmonin cilindo që dyshohej se kishte lidhje me të. Kapiteni do të kishte vënë njerëz që të ruanin shtëpinë e tij, po shokët vallë i kishin marrë masat që t'i shmangeshin këtij gjurmimi? Sigurisht. Lefteri u qetësua kur kujtoi Çelikun, Kaleshin, Dhimon, Lizën.

Sa e kishte marrë malli për ata njerëz të dashur, pastaj kujtoi me radhë Peçon, Gurin, Gjergjin, Shefkiun... Çfarë bënin ata? Po ai vetë çfarë bënte? Mos kishte hequr dorë nga lufta? Duhej të bënte diçka që t'i shërbente luftës, të paktën t'ja hapte sytë atij xhandarit kokëgdhë.

U ngrit duke u mbajtur pas hekurave të shtratit, por këtë herë ju duk vetja aq i pafuqishëm, sa nuk mundi të qëndronte më këmbë. Era e barnave dhe e fashove që i lidhnin plagët, bëhej më e fortë kur çohesh. Ai rrudhte hundët, sepse i dukej sikur kishte zënë të kalbej. Kur hynte, xhandari sillte me vete erën e lëkurës së këpucëve e të rripit, erën e duhanit gërxhall dhe erën e qelbur të këmbëve të palara. Megjithatë era e xhandarit se pse i pëlqente më tepër se sa era e tij.

Hoqi duart nga hekurat e shtratit e rëndoi mbi këmbë. Kupat e gjunjve ju drodhën. Filloi të shkelte në truallin e ftohtë. Sa dëshirë kishte të ecte, të vinte rrotull nëpër bodrum, të vinte veshin te porta, të dëgjonte zërin e ndonjërit, të vinte syrin te vrima e bravës, të merrte erë nëpër harallëket e portës.

Po, sapo vendoste dhe çohesh në këmbë, i fillonin ato dhembjet e tmerrshme të kurrizit e të këmbëve që e gozhdonin në vend.

Zgjati veshët. Një palë këmbë bënin ecë e jakë matanë mureve të bodrumit. Bëri edhe dy hapa

dhe u mbështet në mur. I dha kurajë vetes dhe me tërë fuqitë që kish bëri edhe disa hapa në drejtim të derës. Dhembjet e shponin në çdo pjesë të trupit, por s'e thyen. Me vështirësi mbështeti dorën e djathtë te kanati e portës. Sytë ju errën. Dhoma ju soll përçark, por s'u rrëzua. Dëgjoi hapa. Dikush ecte. Kurrë ndonjëherë më parë s'kishte pasur kaq mall për shokët. Po humbte durimin. U mat të thërriste, t'i binte portës me grushte e ta shkallmonte me shqelma. Dikush bariste. Si e mblodhi veten, Lefteri u tërhoq në shtrat e u shtri sa gjatë gjerë, pa pikë fuqie.

Bodrumi po errësohej. Nga dritarja s'po hynte më dritë. Pra, po rrokullisej edhe një ditë.

* * *

Çeliku ishte shumë i shqetësuar. Nga burime të sigurta kishte marrë vesh se Lefterin do ta nxirrnin në gjyqin ushtarak dhe mund ta dënonin me vdekje. Kapiten Terçi kishte përgatitur akt-akuzën e priste sa të merrte veten Lefteri. Dhe ditët po iknin njëra pas tjetrës.

I sëmuri po shërohej. Çfarë duhet të bënte Çeliku? Lefteri që në rrezik. «Si të bëjmë?». Sillej nëpër dhomë si të kërkonte ndihmë nga hapat e tij nervozë. S'po e nxinte dhoma. Kish një orë që po priste Peço Ligorin. Përse po vonohej ai?

Nxori kokën në dritare e pa diellin. Perëndimi ndriçonte pullazet, hijet po shkriheshin në një të vetme, të gjithanshme. Çeli portën. Dikush po ecte. Çeliku doli i tëri te porta. Peço Ligori bariste me hapa të mëdhenj e të rëndë. Çeliku qeshi, e rro-

ku për qafe, pastaj befas rrudhi fytyrën e mori pamje serioze,

— Puna është kështu. Lefteri është në rrezik! S'është çudi që për disa ditë ta nxjerrin në gjyq e ta dënojnë me vdekje!...

Peçoja çakëriti sytë, zemra i rrahu fort.

— Lefterin duhet t'ua heqim nga duart — vazhdoi Çeliku. E kanë plasur në bodrumet e spitalit, në dhomën numër tre. Një xhandar bën roje në korridor, një tjetër rri te porta e madhe e ruan shkallët. Shpeshherë nxjerrin patrullë rreth territorit të spitalit.

Peçoja uli kokën. Edhe Çeliku ra në mendime. Befas ngriti kokën e pa Peçon drejt në sy:

— Burgu të paska lënë shenja, o Peço.

— Këtë, këtu, — tregoi shenjën e një plage në faqe — ja kam borxh gardianit, ndërsa një plumb të mirë kapitenit. Po nejtë, kjo s'ka rëndësi, e shkuar, e harruar.

— Për kapitenin do të mendojmë më vonë... Tani ç'thua, do ta shpëtojmë dot Lefterin?

— Mor, po vdekur e Lefterin do ta shpëtojmë.

Peçoja ndezi cigaren dhe ndoqi me vëmendje udhëzimet e Çelikut, të cilat ishin përpunuar deri në hollësitë më të vogla.

— Lefterin do ta dorëzoni në hyrje të grykës së Barçit. Parulla është «Kukuvajka», kundërparrulla «Çakalli».

— Unë do të mundohem ta lajmëroj Lefterin në ndonjë mënyrë. Kur do ta lëmë?

— Nesër mbrëma, pas mesit të natës.

— Dakord.

— Dhe pasnesër do të hidhemi në grevë.

— Edhe për këtë dakord, o Peço.

Lefteri kishte vënë duart prapa kokës dhe vështronte një merimangë që po endte pëlhurën në tavan, mbi kokën e tij.

U hap porta dhe hyri xhandari me mjekun. Mjeku ja nguli sytë.

Lefterit i bëri përshtypje ai vështrim i vëmendshëm i mjekut.

Menjëherë mjeku u përkul mbi të burgosurin e filloi t'i mjekonte plagët me shkathhtësi. Xhandari si zakonisht, vështronte punën e mjekut deri në një farë vendi, pastaj shëmtonte fytyrën dhe largonte sytë nga mishrat e qelbëzuara që binin erë kalbësirë. Kur mjeku futi fitilin e fundit në vrimën e një plage, xhandari ktheu shpinën. Atëherë mjeku la nën fasho një copë letër dhe i shkeli syrin Lefterit që për një moment u topit.

— Duhet të lëvizësh nga pak.

— Po mundohem, doktor, por nuk më mbajnë këmbët.

— Do të interesohem që të ta shtojnë nga pak ushqimin.

— Të falem nderit!

Kur mjeku e xhandari dolën e Lefteri mbeti vetë, nxori me shpejtësi copën e letrës e, duke e përpirë me sy, lexoi:

«Sonte të jesh gati!»

Diçka sikur ju përmbys përbrenda në krahavor. E gëlltiti letrën e kërceu nga shtrati, por lëvizja që aq e shpejtë, sa ju morën mendtë e ra përmbys. U kap pas këmbëve të shtratit. Zemra sa nuk po i pëlciste nga të rrahurat. Dalëngadalë sytë ja mbuloi

një mjegull. Përreth ju shfaqën fytyrat e shokëve me sy të ndezur.

«Mos më bënë sytë? Ç'bëra që e zhduka letrën, ta lexoja edhe një herë...»

«Çfarë kanë ndër mend të bëjnë, mos duan të sulmojnë spitalin e të më shpëtojnë mua?! Po kjo do të thotë të luajnë me zjarrin. Unë jam një, ata janë disa. Ndoshta s'do t'u dalë asnjë pengesë, po sikur t'u duhet të luftojnë?»

E mbuluan djersët. U mundua të mblidhte të gjitha forcat që i kishin mbetur e të përqëndrohej. Një orë rresht filozofoi me nerva të tendosura, pastaj dalëngadalë edhe ajo torturë mbaroi. Ju kthye entuziazmi, gjaku ju ndez e zuri të ecte nëpër bodrum.

«Duhet të lëviz; mjeku ka të drejtë. Nuk e dija se ishte yni. E unë e kisha futur në një kallëp me fashistët. S'është e lehtë t'i njohësh njerëzit.»

Hodhi sytë nga dritarja e vogël. Errësira që varur si perde e trashë në të gjithë bodrumin. Gjithshka heshte. Edhe roja, duket dremite në ndonjë qoshe. Lefteri mendonte e ecte nëpër bodrum. U lodh. Këmbët i dridheshin. U ul në shtrat. Një krimb diku brente kr,kr,kr.

* * *

Nata është pa hënë, e errët, si pus e me yje të vogla e të largëte. Zhurmat e qytetit janë shuar, veç rrallë dëgjohet zhurma e ndonjë automobili ushtarak që kalon në rrugën e kazermave. Prozhektorët s'i kanë ndezur akoma, por me gjithë errësirën e thellë, duken konturet e godinës së spitalit. Ndonjë tingull i largët apo zhurmë e thellë, jehon deri bu-

zë kodrave. Ato zhurma vijnë ndoshta nga spitali apo jetimorja. Ca hije lëvizin buzë hendekut që ndan territorin e spitalit me kodrat.

Peçoja vështron godinën e spitalit dhe rikujton të gjitha detajet e planit që pat biseduar me Çelikun. Gruas i tha të mos e priste atë natë, se do të punonte në turnin e tretë. Pranë Peços, Guri copëton me dhëmbë një fije bari të thatë. Gjergji lëvizte sa në një anë të hendekut në anën tjetër.

— Sa mund të jetë ora? — pëshpëriti Gjergji.

— Duhet të ketë shkuar nja dymbëdhjetë.

— Shëëët — ja bëri Peçoja dhe u nis të lidhej me grupin tjetër.

Guri flaku fijen e barit e Gjergji shtriu këmbët.

Heshtje. Pas pak kënga e një bulk nate sikur i dha pak jetë natës së vdekur. Peçoja s'po dukej të kthehej, sikur e kishte përpirë errësira. Gjergji u ngrit përgjysmë mbi hendek.

«Sa po vonohet. Sa do të jetë ora vallë?»

Zgjati dorën e preku krahun e Gurit.

— Ç'ke?

— Kushedi sa do të jetë dobësuar Lefteri.

— Kushedi... Sidoqoftë, për pak do të jetë i lirë, i lirë përgjithmonë.

Heshtje e thellë. Edhe bulku i natës ka pushuar. Errësira po trashet edhe më. U dëgjua një fëshfëritje e lehtë, befas u ngrit një hije në errësirë, pas disa sekondash hija mori formë. Ishte Peçoja.

— Ata janë gati. Patrullë s'kanë nxjerrë — pëshpëriti Peçoja e i rrahu supin Gurit. — Gjergji!

Gjergji luajti nga vendi.

— Gati, shokë.

Filluan të lëviznin. Mbi hendek shkau një hije, pas saj një tjetër, edhe një tjetër.

Lefteri pret. I duket sikur ka një muaj që pret të çelet ajo portë e të fluturojë jashtë.

Befas dëgjon hapat e dikujt. Mban vesh. Ndoshta roja është përmendur nga dremitja dhe ecën në korridor që të zbojë gjumin. Afroi veshin te porta, dëgjohej përsëri brejtja e krimbit, hapat e rojës bëjnë ecë e jakë, Lefteri mban frymën. Zemra i rreh me forcë. Heshtje. Ndoshta xhandari është ulur në stol.

Pikërisht në atë kohë Peçoja, i ndjekur nga Gu-ri e Gjergji, kishte hyrë në territorin e spitalit. Te porta e bodrumit u duk roja. Ai ecte nga një qoshje e murit në tjetrën me hapa ritmikë. Peçoja mati distancën që e ndante nga qoshja e murit. Nuk kishte më tepër se njëzet metra. U bëri me shenjë shokëve që të mos luanin nga vendi, ndërsa vetë filloi të hiqej zvarrë me thonjtë ngulur në dhe.

Xhandari arriti te qoshja e murit e qëndroi. Peçoja nguli kokën në dhe. Xhandari qe fare pranë, as pesë metra, saqë me një kërcim mund ta zije për këmbë e ta përmbysje, por Peçoja nuk desh të bënte zhurmë. Në qoftë se xhandari do ta diktonte, atëhere s'kishte ç'të priste, po qoshja e murit bënte hije të trashë. Priti sa xhandari ktheu shpatullat e, ndërsa ai largohej, Peçoja rrëshqiti si gjarpër e u fsheh prapa qoshes së murit.

Kurrë ndonjëherë s'e kishte ndjerë veten aq të vendosur Peço Ligor. Revólja i kishte dërsirë në dorë, zemra i kërcente në kraharor. Thundrat e këpucëve të rënda të rojes rrihnin tokën, ai po afrohej. Peçoja ngriti dorën. Numëronte hapat. Befas

trupi i rojes doli te qoshja, Peçoja ja vuri tytën e re-voles në gushë.

— Mos luaj!

Xhandarit i ngriu klithma në grykë. Në atë çast, ai pa me sy të çakëritur dy të tjerë që, sikur të mbinin nga toka, e vunë përpara.

— Na shpjerë në bodrum, në dhomën numër tre — tha Peçoja duke ja rrotulluar grykën e beretës në qafë sikur të desh t'ja shponte mishin, por xhandarit s'i kishte shkrirë gjaku që të kuptonte çfarë i thoshin.

— Dëgjon, në dhomën numër tre.

Xhandarin e shtynë përpara, ai u kolovit mbi këmbët e gjata duke ndjerë në shpinë grykën e armës.

Shkallët nga duhej të zbrisje për në kthinat e bodrumit nuk kishin dritë, por drita që vinte nga korridori i gjatë që shkonte sa djathtas aq edhe majtas, ndihmonte për të parë ku të shkelje. Peçoja zbriti këmbëzbathur shkallët e gurta e të ftohta. Atje binte erë myk dhe mbretëronte një heshtje e plotë. Roja tjetër që ulur në stol, pushkën e kishte vënë në gjunjë e dremiste, por, sapo Peçoja bëri dy hapa, ndjeu e brofi, por ishte vonë.

— Hidhe pushkën, o xhandar!

Xhandari çapëloi sytë kur pa tri gryka armësh dhe shokun të çarmatosur e gojëlidhur.

Lefteri dëgjoji një zë të njohur, dëgjoji zhurmën e pushkës që ra përdhe, në ploçat e korridorit, dëgjoji edhe çelësin që hyri në bravë. Pa vetëdije, bëri një hap prapa e u mbajt pas hekurave të shtratit që të mos binte.

Në një farë vendi, kur kolona e njësitit kishte dalë jashtë rrezikut, vigun e lëshuan përdhe dhe xhandarëve që gulçonin ua zgjidhën gojën, por Lefteri, i dehur nga ajri i pastër si dhe nga lëndimi i plagëve gjatë gjithë udhës së përpjetë, nuk kishte fuqi të hapte gojën e të thoshtë një fjalë, veç vështronte siluetat e shokëve dhe s'ngopej me ajër të pastër.

IXXX

Mëngjezi i gjeti punëtorët në oborrin e fabrikës të ulur mbi arkat e ambalazhit. Tani pas burgimit punëtorët qenë bërë më të vendosur dhe Peçoja nuk kishte thënë më kot: «Tani, midis nesh s'ka lëkundje, tani ne e kemi zgjedhur një herë e mirë rrugën tonë».

Peçoja ktheu kokën nga Ninoja që qe ngurrosur te porta e repartit e nuk i bënin këmbët as para, as prapa. Fytyrë i qe zbehur.

— Shko i thuj Danielit që ta mbledhë mendjen e ta shikojë ndryshe punën tonë. Nuk e lëmë të tallet më me ne — buçiti zëri i Peços.

Ninoja hapi krahët e ngriti supet si zakonisht.

— Lajmëro edhe karabinierinë po të duash — e thumboi Gjergji.

— Nisu, Nino, s'ke ç'bën me ne — foli një nga punëtorët.

Të gjithë qenë ngritur më këmbë e po shtyhe-

shin pas njëri-tjetrit. Ninoja dridhej dhe veshët i ushtonin nga zërat. S'kishte fuqi të fliste, të thoshte një fjalë, të bënte një gjest e le pastaj të arrinte t'i bindte që të fillonin punën.

Gjunjët i dridheshin. Po përse s'ikte që të mos i shikonte ato fytyra. Prapa tij dëgjohej zhurma e kompresorit, por për çudi edhe ajo zhurmë aq e njohur se pse i ngjallte frikë. Me mundim hyri në repart duke përshpëritur fjalë mallëkuese. Shkoi e uli çelësin e kompresorit. Tani reparti u shkretua e të dukej fare i vdekur, ashtu siç po vdiste Ninoja dalëngadalë nga frika dhe nga inati.

«Ja pra, edhe pa Lefterin këta bëkan njësoj. Sot janë tërbuar, sa më duket se do të përmbysin fabrikën. Tani ec e dili përpara kapitenit. Duhet t'ja mba-thësh. E ku të shkosh? Eh, Nino, Nino, tani është vonë».

* * *

Befas Vizeti kërceu në dritare. Qe bërë limua në fytyrë e duart i dridheshin, ndërsa Danieli qe ulur në karrige e s'po luante nga vendi. Diçka të re kishte pjellë kjo fabrikë e mallëkuar, diçka të çuditshme që shpërndante frikë e kërcënim.

— Ç't'u themi këtyre njerëzve — tha gjyzykoja.

— Çdo gjë është e kotë — belbëzoi Danieli.

Ra zilja e telefonit. Vizeti zgjati dorën. Një çast u duk se po i ikte fryma, pastaj, sikur të qe njeri prej qelqi shumë të hollë, u ul fare ngadalë dhe mezi mundi të shqiptonte:

— Ai qenka arratisur nga burgu!

Pa mbaruar fjalën mirë Vizeti, erdhën e u ngri-
tën ca zëra të fuqishme.

— Të dalë Danieli e të na e thotë shkurt, ne s'do
të presim më.

Një zë i trashë e i ngjirur dëgjohej fare pranë,
sikur bërtiste prapa portës apo nën dritare. Dani-
ieli brofi e u turr te porta dhe pa e përmbajtur ve-
ten si i marrosur kyçi portën e filloi të ecte nëpër
dhomë. Dridhej. Dridhej dhe nuk gjentë dot mjetin
si ta qetësonte veten. Tërë ajo qetësi e mëparshme
humbi dhe frika po i zinte frymën.

— Të dalë Danieli! Presim fjalën e fundit. Kë-
shtu s'do të punojmë më.

Dhe Atilio Danieli tani po e shikonte fare qar-
të se çdo përpjekje për t'i zbutur punëtorët kishte
vajtur kot.

Ngriti kokën. Në zyrë ishte heshtje varri, se fy-
tyra e Danielit kishte marrë një shprehje të llah-
tarshme saqë ju ngjethi mishtë të gjithëve. Ai tha
me zë të shurdhët e të frikshëm:

— Unë s'kam ndër mend ta mbyll fabrikën, zo-
tërinj...